הפדגוג

ירחון לחנוך והוראה

בעד הורים ומורים.

שנה שניה.

Rzk. 2 1904

המו״ל:
הוצאת „תושיה״, ורשה.

העורכים:
א״ל בן־אביגדור וש״ל גרדון.

חוברת א־ב. 664 תשרי־חשון תרס״ד. Nr. 1-2

תכן:

הוספה ל„עולם קטן״.

קרקוי

בדפוס יוסף פישר (גראָדגאססע 62).

מתחיל שנית לצאת מראשית שנת 1904

מכתב עתי שבועי לשאלות הזמן,
לספרות ולאמנות, למדע ולבקרת

בתבנית ספר, ספר לכל שבוע.

„הדור" ישתדל להביא השקפות על שאלות היום בסגנון נמרץ ומדויק.
„הדור" ישתדל להביא עניני ספרות ועניני אמנות מן המנופה ומן המובחר.
„הדור" ישתדל להביא עניני מדע וחכמה בסגנון ברור ומצומצם.
„הדור" ישתדל ביחוד להיות אורגן לבקרת ולמשפט — ועל ידי כל זה הוא מקוה להחליש מעט מעט את החנופה ואת הצביעות הספרותית, להגביר מעט מעט את יושר ההגיון ולזקק סוף סוף את טעם הקורא העברי.

מחיר הדור ברוסיה:

לשנה 8 רובל, לחצי שנה 4 רובל, לרבע שנה 2 רובל, לחדש 75 קאפ.

מחיר „הדור" בחו"ל:

באשכנז: לשנה 17.50 מרק, לחצי שנה 8.75 מרק, לרבע שנה 4.50 מרק.
באוסטריה: לשנה 20 קראָנים, לחצי שנה 10 קר., לרבע שנה 5 קר.
בצרפת: לשנה 21 פרנק, לחצי שנה $10\frac{1}{2}$ פר., לרבע שנה $5\frac{1}{2}$ פר.

החותמים ברוסיה ובשאר הארצות (חוץ מאשכנז ואוסטריא) יפנו בחתימתם ובהזמנותיהם לחברת „תושיה" ע"פ הכתבת:

Издательство „Тушiя" Варшава. — Verlag „Tuschijah", Warschau.

החותמים באשכנז ובאוסטריה יפנו אל ה' יוסף פישר בקראקוי:

Josef Fischer, Buchdruckerei, Krakau, Grodgasse 62.

בעניני הרידקציה לפנות ע"פ האדריסה:

Д. Фришману, Варшава. Кармелицкая 27 — D. Frischmann, Warschau, Karmelicka 27

העורך והמו"ל: **דוד פרישמאן.**

בית הספר והמשפחה.

בעת האחרונה החלו לדבר גם אצלנו ע"י אדות בית־ספר צבורי.

סוף סוף הגיע גם הצבור העברי לאותה ההכרה, שהגיעו אליה אחרים זה כבר, כי כל צבור מתוקן, שהחיים הצבוריים התפתחו אצלו במדרגה ידועה, איננו יכול ואיננו רשאי לעזוב את חנוך הדור הצעיר בידי הספקולציה הפרטית לעשות בו מסחר חפשי, כי אם הצבור בעצמו צריך לעסוק בענין רב־הערך כחנוך הצעירים; כי בחנוך הדור הצעיר תלוי הרבה גורלו, ובמדה ידועה גם קיומו, של הצבור כלו.

ואל ההכרה הזאת הגיע צבורנו בשתי דרכים: ראשית הביאהו לזה הנסיון המר שקנה, כי מהחדר הפרטי, המקולקל והנרקב עד יסודו, אי אפשר לחכות הרבה, וכי צריך להתאחד למען קומם בכחות משותפים את החדר הצבורי שהיה לנו כבר, או למען הקים בי"ס צבורי חדש, אשר יתאים לצרכי חיינו ולתביעות המדע הנוכחי. ושנית הביאתהו לידי הכרת נחיצותו של בית־ספר צבורי השאיפה להתרכזות, אשר גברה אצלנו בזמן האחרון.

שאיפה לבית־ספר צבורי היא תולדה ישרה של התפתחות הרגש הצבורי ושל שאיפה לאחדות ולהתרכזות. וזוהי אמת הסתורית, שנתאמתה פעמים אין מספר.

ועלינו היה לשמוח בשאיפה להדר צבורי שמחה כפולה: ראשית, מפני שעל ידי השאיפה הזאת הננו מודים בחשאי, במסתרי לבנו, כי בנוגע לחנוך של צעירינו, צריכים אנחנו להכנע מפני ענינים ממין יותר גבוה, מפני עניני הלאום, וכי הרשות בידי הצבור להתערב בחנוך בנינו, — ובזה יש בודאי לשמוח הרבה. ושנית תשמחנו השאיפה אל הדר צבורי בזה, שכאשר יעבור החדר לרשות הצבור, אז נכונות לחנוכנו עתידות טובות; כי מה לא יעשו הרבים? מה שהוא למעלה מכח היחיד, נקל הוא להרבים; — אלא שאיננו מבינים את תעודת בית־הספר הצבורי כהוגן, ועפ"י הדברים שבאו בספרותנו כנגד החדר הצבורי נכר, כי אצלנו מערבים את החדר, שהוא אך מוסד חנוכי, בחנוך עצמו, וחושבים, כי לא החדר בלבד צריך לצאת מרשות המשפחה, כי אם החנוך כולו — וזוהי שגיאה, שגיאה הסטורית ששנו בה כמעט כל עמי אירופה, כאשר נוכיח זאת הלאה. ולכן הנני מוצא צורך בדבר לשנן ברור, כי רק החדר צריך לצאת מהמשפחה, אבל בכל אופן לא החנוך עצמו.

כי החדר הפרטי הוא עתה, בשעה שכבר היה אצל עמי אירופה לנחלת ההסטוריה, אנכרוניזם, דבר שלא בזמנו; כי החנוך צריך להיות לחובה על כל הצבור; כי צריך לקבוע גם אצלנו אורגניזציה מרכזית לעניני החנוך וכי אי אפשר לתקן את חנוכנו בעקרו כל זמן שלא יהיה החדר לקנין הצבור — בזה לא תוכלנה, כמדומה לי, להיות שתי דעות; כי מי חולק על זה? מי יחשוב אחרת? מי לא יודה באותה האמת החבוטה זה כבר, כי כל שטה של כחות זקוקה להנהגה עליונה? כי עבודה סדורה עפ"י תכנית קבועה ומכֻונת לתכלית ידועה טובה מעבודה של קפיצה, בלי כל תכנית מסוימת ובלי כונה לכל תכלית?

אבל גם זו אמת מקובלת, גם זוהי אמת מוסכמת, לדעת הכל, כי החנוך צריך להיות ברשות המשפחה.

הצלחת החנוך מותנה מזה, שתהיה הסכמה שלמה ושווי־ערך בין שני הגורמים הראשיים, בין הצבור ובין המשפחה.

בית־הספר הוא בא כח הצבור; וכמו לביה״ס, כן גם למשפחה יש חוג־פעולה מיוחד; בית־הספר צריך ללַמד, והמשפחה — לחנך את האופי.

ביה״ס צריך לתת חנוך שכלי, והמשפחה — חנוך מוסרי.

חד־צדדיות, נטיה לצד אחד, לצד המשפחה או לצד הצבור, תזיק לחנוך במדה אחת.

צריך לאחד בחנוך גם את היסוד המשפחי, וגם את היסוד הצבורי. לגזול את זכות המשפחה, או את זכות הצבור היה לשנות את השגיאה ההסטורית ששגו בה כמעט כל עמי התבל.

ואם אמנם מטרתי היותר קרובה שהצגתי לי במאמרי זה הוא, לברר את מהות החדר הצבורי ולהציע את תקנות האורגניזציה המרכזית לעניני חנוכנו, ולא להביע סברות היסטוריות; אבל למען הכיר יותר את ערך ביה״ס הצבורי, שהנני מטפל בו זה שנים אחדות, ולמען מלא את המושג יותר, לא למותר הוא להביא פה סקירה הסטורית על התפתחות החנוך.

אם נסקר את מהלך התפתחות החנוך אצל עמים שונים ובזמנים שונים, מן העמים הקדמונים של העולם העתיק עד עמי אירופה שבימינו, נמצא, כי כמעט בכל הזמנים ובכל התקופות השונות נלחמו הצבור והמשפחה בעד ההשפעה הראשית על החנוך, והחנוך עבר חליפות או לרשות המשפחה לגמרה, והצבור לא שם אליו לב כלל, או לרשות הצבור, והמשפחה לא התערבה בו אף במעט.

והמעבר הזה מרשות לרשות בא כמעט תמיד לרגלי החוק הזה: כל זמן שהיה הקשר שבין אישי הקבוץ המדיני רפה ולא נראתה אצלו כל שאיפה להתרכזות, היה החנוך ברשות המשפחה. ולהפך בכל פעם שנגלתה אצל עם ידוע שאיפה עצומה להתרכזות — עבר החנוך לרשות הצבור. ולא לבד שעבר לרשות הצבור, כי אם קבל נטיה המתאמת לאופן החיים והסדרים הנהוגים באותו הקבוץ.

הפרטיקולריזמוס וחנוך ביתי הנם שני חזיונות הבאים זה בעקב זה. כמו שהאחדות הלאומית וחנוך צבורי הנם קשורים זה בזה.

החנוך אצל העם הסיני, שתרבותו היא אחת מן התרבויות היותר ישנות, היה כולו צבורי, כולו ברשות הממשלה הסינית.

הקו הטפוסי של העם הסיני הוא — קונסרבטיזם קצוני, דבקות באופני החיים המקובלים ובמוסר והשכלה מקובלים; והתכונה הזאת השתקפה בכל מלואה בחנוך הסיני. לסינים היתה אך מטרה אחת תמיד בחנוך הדור הצעיר: להכשיר את הדור הבא, כי יחיה ברוח הדורות שקדמוהו. „מעשי אבות—סימן לבנים" הפתגם הזה כמו נוצר בשביל החנוך הסיני. ולתכלית שהציגו להם הסינים בחנוך הצעירים, היו מלמדים אותם בע״פ את המדע שקבלו בירושה מהדורות הראשונים. על אדות התפתחות בריאה של שכל הצעירים לצרכי הסתכלות עצמית לא חשבו הסינים הקדמונים כלל. למותר הוא להגיד, כי גם סיני דורנו מחנכים את צעיריהם באופן כזה. ראשית כל חכמה אצל הסינים היא חדודים עקומים ונפתלים ונקרנות אוילית. העושר הרוחני של העם הסיני איננו רשות הרבים, בשביל כל אחד מבני העם, כי אם הוא קנין הממשלה. והממשלה מפקחת על החנוך, מבלי תת למשפחה להתערב בו כלל. היא מוציאה לאור את ספרי הלמוד הנחוצים. היא מעמדת על המבחן את כל מי שהקדיש את עצמו למדע והיא גם תראה לו את מקומו שהוא צריך לתפוש בעולם המדעי; והעולם המדעי של הסינים נחלק למעלות ולמדרגות לאין תכלית, ואת המעלות האלו אין לקפוץ, כי אם צריך לעלות ממעלה למעלה, ממדרגה למדרגה.

מובן מאליו, כי הקפאון הרוחני הזה, חֶסר כל שאיפה להתקדמות זו ועצלות של המחשבה לא יכלו לברא חנוך יותר טוב, יותר חיוני.

וגם אצל המצרים הקדמונים ואצל ההודים היה החנוך אך ברשות הצבור, וגם אצלם היה החנוך מכוון היטב לתכונותיהם העממיות.

התכונה הראשית של המצרים הקדמונים ושל ההודים היא התחלקות העם למפלגות (קאסטען), הרחוקות זו מזו ונבדלות כל אחת בפני עצמה. וההודים הגיעו בזה לקצוניות נפרזה, — ואל החלוקה למפלגות הזאת היה החנוך מכוון היטב גם בהודו, וגם במצרים.

למצרים הקדמונים היו שתי מטרות ראשיות בחנוך: להרגיל את הצעירים להכנעה, מפני שכל סדרי הממשלה נוסדו על שלטון בלי־מצרים, ולהכינם לאופני העבודה והחיים של אותה המפלגה, שהתיחסו אליה.

וגם אצל הפרסים הקדמונים היה החנוך ברשות הצבור.

הפרסים הקדמונים לא ידעו ממפלגות ולא בנו קיר מבדיל בין איש לרעהו (שלאָססער, נעשיכטע דער אַלטען וועלט 127,I), אבל הם אהבו את המלחמה — ומטרתם הראשית בחנוך היתה: לעשות מהצעירים חֲיָלים מלאי אומץ וגבורה.

החנוך היה אצלם אך גופני, ואת הנערים למדו לרכוב במהירות על סוסים קלי־המרוץ, להשתמש בנשק ולהאבק. להתפתחות כחות־ההסתכלות וההכרה לא שמו הפרסים הקדמונים את לבם כלל.

אינני חפץ להלאות את הקורא בפרטים, — ולמתענין בפרטים האלה הננו מיעצים להשתמש לתכלית זו בתולדת התפתחות החנוך של לֶטוּרְנָה, — והננו עובר אל אופן החנוך של העמים שהצטינו יותר מכל עמי העולם העתיק בתרבותם הגבוהה: אל היונים, הרומאים והעברים.

אבל גם פה נמצא, כי החנוך וההשתלמות הצבורית נמצאים ביחס ישר זה לזה.

בתקופת הגבורים, וגם בתקופה שלאחריה, היו היונים נפרדים לשבטים ולמשפחות שונים. חיי הצבור היו אז עוד במצב הגולמי; הרעיון הלאומי חסר להם עוד לגמרה. — ובתקופה הזאת היה החנוך אצל היונים ברשות המשפחה בלבד; הצבור לא התערב בו כלל.

תכנית הלמודים נערכה גם היא עפ״י רצון המשפחה ומדת השכלתה. בכלל היתה התכנית מצמצמת עד מאד: הלמודים היו עפ״י רוב הזמרה, הנגון, משחקי הגימנסתיקה וההתאבקות הָאַגָנִיית.

אך כמעט החלו היונים להתאחד יותר ותחל אצלם שאיפה למרכז, עבר החנוך מרשות המשפחה לרשות הצבור. — ובימי ליקורג וסולון לא היה עוד בספרטה אף צל של חנוך ביתי; באתונה אמנם השתתפה עוד המשפחה בחנוך הילדים, אבל השתתפות הזאת נמשכה עד אשר הגיע הילד לשנה הששית, שאז נמסר את הילד אל ה„פדגוג" ואל הגימנזיון.

החנוך הספרטני מימי ליקורג והלאה היה היות־צבורי.

ליקורג שם לו למטרה בחוקיו: לפחת בגוף המדיני החולה של ספרטה כחות חדשים, — וכח החיים היותר דשן, היותר רענן אשר משך את עין ליקורג עליו היה — הדור הצעיר; ולכן לא אחר ליקורג לקחת את החנוך מרשות המשפחה ולמסר אותו אל הממשלה.

והממשלה החלה לטפל בחנוך מיום צאת הילד לאויר העולם.

כמעט נולד בספרטה ילד, בדק אותו פקיד מיוחד אם בריא הילוד ואם הנהו בר קיימא. ואם היה הילד חולני או בעל מום, אז השליכוהו ממרומי הַתַינֶגֶת — אל תוך מצולת הנהר, למען לא יהיה למשא על הצבור לכשיגדל.

והילד הבריא נותר בבית אבותיו עד השנה השביעית. ומשעברו עליו שבע שנים, לקחוהו מבית אבותיו וימסרוהו אל בתי־ספר של הממשלה. שם חלקו את הנערים לכתות, ועל כל כתה הפקידו משגיח ומורה, ופה חי הילד, פה אכל, פה גדל ופה חונך. התכלית הקצונית של החנוך בספרטה היה, כי יהיו הצעירים לאזרחים נאמנים, גבורים ומהירים. בבית־הספר שררה משמעת כמו בקסרקט, והילד הספרטני צריך היה להכנע מפני כל אזרח יוני ולכבד את הזקנים.

המורים הרגילו את הילדים לגבורה, לאהבת הכבוד, לסבלנות, לערמה, והעקר — להשתמש במהירות בכלי נשק. וגם החנוך השכלי היה מכון לתכלית העקרית של החנוך: לגדל אזרחים נאמנים וחזקים. הספרטנים לא בקשו להרחיב את חוג־ההכרה של הילד ולהעשיר את אוצר רוחו בידיעות אנושיות, כי אם התאמצו לחדד את כחות־הסתכלותו לצד אחר: להוציא תועלת מכל דבר, לתפוס כל מושג במהירות ולהביע את המושגים בקצור היותר אפשרי.

הלקוניזם היה ראשית כל מדע, הסמן היותר מובהק של חכמה רבה. וגם הזמרה, שהיתה לאחד מענפי החנוך אצל כל שבטי היונים ותהי חביבה עליהם, היתה מכונת בספרטה — לצרכי המלחמה.

אחד מעקרי החנוך הספרטני היה גם להקשות את הגוף. בשביל זה היו מרגילים את הילד לישן על חציר, לסבל רעב וצמא, קור וחרב, וגם לסבול יסורי הגוף בלי כל אנחה ותלונה. פעם אחת בשנה, בחג הָאַרְתֶמִידָה, דשו את בשר הילדים העלובים בהיכל בשוטים, עד זב דם — ואוי לו לאסטנס שנאנח מעצמת מכאוביו! מספרים, כי קרה פעמים רבות, שהילד היה מת תחת השבט — ולא הוציא אף הגה קל מפיו.

למען הרגיל את הילד לערמה ובשביל לחדד את שכלו לזה, היו מרשים לו לגנוב מחבריו את

אֲשְׁפָּרִיהם; אבל הוא צריך היה להסתיר את גנבתו היטב, ואם לא — והוכה.

כנזר לכל החנוך הזה היה ציד ההילוטים. הציד נעשה באופן כזה: הנערים צריכים היו להחבא באיזו פנה נסתרה ולארוב לעבדים השבים מן השדה; וכמעט נראו האומללים האלה, מהרו הנערים להגיח עליהם ממחבואם, ויתנפלו עליהם, וירדפום וימיתום.

וגם את הנערות חנכו בספרטה בחנוך קְרָבִי כזה. גם הנוכן היה בידי הממשלה, לא בידי המשפחה, וגם אותן הרגילו לרוץ, לשחות, לזרק את הדיסקוס, וגם להשתמש בנשק.

וגם הבריאות העדינות אלו צריכות היו להתרגל ליסורי הגוף. עדנה, רוך־נשים ורגשי לב כמוסים — כל הדברים היפים האלה זרים היו לבת ספרטה.

החנוך הצבורי הזה המית את האישיות של החנוך הילד פסק להיות מה שהוא, פסק להיות ילד, ויהי — לחיל. רצון היחיד, זכיותיו בטלו בשביל הקבוץ המדיני וחייו העצמיים נחנקו בעצם תומם.

באתינה לא מצא אמנם הרינריזם הדְּרַיי הזה מהלכים בחנוך; החנוך האתוני היה יותר רך, יותר הומני, אבל גם באתונה נטפלה המשפחה בחנוך אך עד השנה הששית, — ואך הגיע הילד לשנה הששית, מסרו את הנוכו ל„פדגוג" ולהגימנזיון. הגימנזיון היה מוסד צבורי, והוא עמד תחת השגחת ההירופַג. מחובות הפדגוג — עפ"י רב עבד — היה ללוות את הילד אל הגמנזיון, לעזור לו להכין את השעורים, להשגיח עליו, לשאת אחריו את כל מכשירי בית־הספר, ולחנכו.

גם פה לא השתתפו הצבור והמשפחה בחנוך הילדים במדה שוה.

אצל הרומאים היה החנוך בתקופת הריפובליקה הראשונה, וגם בימי המלכים, ברשות המשפחה, וגם נומה הטיל עוד את החנוך על המשפחה. אך כמעט החלו החיים המדיניים והצבוריים ברומא להמלא ולהשתלם, עבר גם החנוך לרשות הצבור, אם לא באופן רשמי, הנה עפ"י נטיתו ותכן הלמודים. המשפחה אמנם היתה עסוקה בחנוך גם הלאה, אבל היא כִּוְּנָה את החנוך כלפי החיים המדיניים. היא הכינה את הצעיר למשרה ידועה במדינה, עד כי לא היה כל צורך אחרי החנוך הזה להכין את הצעיר למשרתו שבחר לו בבית־ספר מיוחד.

החנוך היוני היה בידי הצבור באופן רשמי, והחנוך הרומי — בעצמותו, בנטיתו הפנימית.

וכאשר נפגשו הרומאים עם היונים, היה החנוך הרומאי כמעט למהדורה חדשה של החנוך היוני.

מהדוגמאות שהבאתי יכול הקורא לראות מה מקולקל הוא החנוך שנמצא רק בידי הצבור, ועתה נראה את המטבע מצדה השני, את טיב החנוך הביתי בלא השתתפות הצבור.

ובדבר הזה יוכל להיות לנו למופת חנוכנו העברי, חנוכנו הוא „חנוך ברשות המשפחה" היותר טפוסי.

איזה אופן החנוך היה נהוג אצל אבותינו הקדמונים בתקופת הבית הראשון, אם חנוך ביתי או צבורי, אי אפשר להחליט בברור. עפ"י רמזים עוברים הנמצאים בכה"ק דרך אגב יכולים אנחנו לשער, — אבל רק לשער, ולא להגיד בבטחה, — כי בזמן הבית הראשון לא היה החנוך רק בידי המשפחה. לכל הפחות הננו מוצאים עקבות חנוך צבורי. העובדה עם שמואל, כי הביאוהו לשילה בילדותו תתן לנו את היכלת לשער, — אם אך אפשר להעלות מקרה בודד לכלל, — כי בשביל משרה ידועה צריך היה להתחנך במשכן. עפ"י המלים האחרות שנמלטו מפי דוד בקוננו על שאול „ללמד את בני יהודה קשת" נראה, כי נהג אצל אבותינו הקדמונים גם חנוך גופני, — ובלי ספק היה החנוך הזה בידי הממשלה, כי הלא אי־אפשר לחשב, שכל אב היה סְטְרַטֵּג ומלמד תכסיסי מלחמה במדה כזו, שילמד את התכסיסים האלה גם לבניו, ובודאי היה החנוך הזה בידי שרי־החיל. וגם אותה העובדה, כי „הפדגוגים הנודדים", הלוים, היו עוברים ושבים מעיר לעיר ומלמדים לעם תורה. תעיד לנו, כי מלבד החנוך הביתי, היה עוד איזה חנוך אצל אבותינו. וכי היה במציאות חנוך ביתי, זה נכר מדברי התלמוד, כאשר יבואר למטה.

אבל כל זה אך רמזים על צל של איזו שטת השכלת העם, והחנוך העממי במובנו העצמי, שטת בתי־ספר עממיים, הננו מוצאים אך מימי בן גמלא, כפי שיספר על אדות הדבר הזה בתלמוד (בבא בתרא — כ"א, א).

מלבב הוא לשון התלמוד בענין זה, — והננו מביאים אותו בדיוק. „בתחלה, — יסופר בגמרא, — מי שיש לו אב, מלמדו תורה; מי שאין לו אב, לא

היה לומד תורה. מאי דרוש? — ולמדתם אותם — ולמדתם אתם".

ואם כן היה החנוך ברשות המשפחה, ולזה כונתי באמרי למעלה, כי אצל אבותינו הקדמונים היה נהוג חנוך־ביתי עפ"י עדות התלמוד. אם החנוך הזה נהג מימים הראשונים של קיומנו ההסטורי, או מאז שנדרש הפסוק „ולמדתם אותם" — אי אפשר כמו כן להחליט בברור. ולא לבד בתלמוד הננו מוצאים כי החנוך היה חוב מוטל על כל אב (ע' קדושין — כ"ט, ב), כי אם גם בתורת משה ובדברי יהושע הננו מוצאים צוויים מעין „ושננתם לבניך", „והגדת לבנך", אשר ישאלון אתכם בניכם" וכדומה, שהנם רמזים באצבע אל חובת האבות לחנך את הילדים.

אבל כאשר גברה אצלנו השאיפה אל התאחדות מסביב למרכז הרוחני, הדת, החל כל הצבור לטפל בחנוך.

„התקינו שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים. מאי דרוש? — כי מציון תצא תורה".

אבל בתי־ספר אחדים בעיר הבירה לא יכלו להספיק לכל בני הארץ. „ועדין מי שיש לו אב היה מעלה ומלמדו; מי שאין לו אב, לא היה עולה ולומד". צריך היה אפוא לפזר על פני כל הארץ שטה שלמה של בתי־ספר עממיים. „התקינו שיהו מושיבין בכל פלך ופלך ומכניסין אותם כבן ט"ז, כבן י"ז." זה היה בודאי צעד גדול לפנים בהפצת השכלה בין העם, אבל גם התקנה הזאת לא יכלה להספיק לכל. ביותר יתראו פה שני החסרונות האלה: ביה"ס היה רחוק ממושב המשפחה, ולמען הכנים את התלמיד אל ביה"ס, צריך היה להוציאו מחוג המשפחה, — וזה אחת מהמניעות היותר גדולות של כל חנוך. ושנית, ע"י אותו המצב, כי למען הכנים את הילד לביה"ס צריך היה לקחתו מתוך המשפחה ומבית אבותיו, אפשר היה להכנים אל ביה"ס רק נערים גדולים, ולא קטנים; כי את הילד הקטן הלא אי אפשר להוציא מבית אבותיו, — והסטודנטים הגדולים האלה, בני ט"ז וי"ז, לא יכלו ללמד בשקידה רבה את הא"ב ולהכנע מפני המשמעת השוררת בביה"ס; „ומי שהיה רבו כועס עליו, מבעיט בו ויצא". נחוץ היה אפוא להנהיג בארץ שטת בתי־ספר עממיים יותר שלמה ולהקדים את זמן הלמוד, — והדבר הזה לא יצא לפועל ,עד שבא יהושע בן גמלא ותקן, שיהו מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותם כבן ו', כבן ז'".

עפ"י התקנה הזאת הגיעה שטת השכלת העם להתפתחות היותר גבוהה, לנקודת הגובה של התפתחות. בכל עיר היה בית־ספר צבורי; החזן או „המלמד תנוקות" לא היה קבלן פרטי, כי אם עובד צבורי; הלמוד לא היה תלוי בודאי בדעת האבות, ובנוגע לחנוך אפשר היה לאחד את ביה"ס ואת המשפחה — דבר שגם באירופה לא הגיעו עוד אליו בשלמות. והלמוד היה לחוב על האבות וגם על הצבור.

על הצבור היה החנוך לחובה עפ"י עדותה של המימרא של ריש לקיש „כך מקיבלני מאבותי, — ואמרי ליה: מאבותיך, — כל עיר שאין בה תנוקות של בית רבן, מחריבין אותה. רבינא אמר: מחרימין אותה (שבת — קי"ט, ב). הצבור היה לפי זה אחראי בעד הלמוד, ועיר שלא היו בה מלמדי תינוקות, נחשבה לעיר הנדחת, — וצריך היה להכחידה בלי כל שיור (כפרש"י שם), מבלי השאיר בה אבן על אבן.

על אדות חובת האב לחנך את בנו כבר הזכרנו. והננו חפצים להעיר פה, כי גם יתום לא היה פטור מהחוב הזה. „היכא דלא אגמריה אבוה, — ופה בודאי הכונה על יתום, מפני שכל מי שיש לו אב, היה החיוב על האב, — מיחיב איהו למגמר נפשיה".

ואף זאת. הצבור לא לבד שדאג לבתי ספר, כי אם השגיח על האבות. ואם התרשל האב למלא את חובו לבניו, היה הזכות בידי הצבור לכף אותו. „וכייפינן ליה לשכור לבנו מלמד. ואם אינו בעיר ויש לו נכסים; אם אפשר לאודועי ליה, מודיעים ליה, ואם לאו — יורדים לנכסיו ושוכרים מלמד לבנו" (הרמ"א בשם המימוני בש"ע יו"ד — רמ"ה, א').

וכשם שבספרטה הפקירו את היחיד בשביל הרבים וירמסו תחת הרגלים את הטבע הילדותי, כן הפקירו היהודים את היחיד בשביל המרכז הרוחני ויתאכזרו על הילדים. בארץ אבותינו אמנם לא השליכו את הילדים אל הנהר, אבל הקדימו מאד להביאם בעול התורה; וכמעט החל הילד לפטפט, כבר החל שעבודו הרוחני „תינוק שיודע לדבר, אביו מלמדו תורה". ונפלא הדבר, כי רב נאור כהאברבנאל מתנכר לטבע הילדים ודורש, כי מיד שיעברו על הילד ג' שנים של מ ו ת, ילמדוהו את אותיות התורה, — והוראת המלים האלו בשפת המעשה היא: להשליך

בן שלש שנים אל תוך החדר; ורב נאור אחר פוסק כן להלכה.

אין לכחד אמנם, כי ההוראה העברית, — אם נדון עליה על פי הדינים ועפ״י הסעיפים הקטנים והגדולים, — איננה מן המשובחות; אבל אותה העובדה, כי במקצוע השכלת העם הקדימו אבותינו את אירופה הנאורה יותר מבשני אלפים שנה; כי בתי ספר־צבוריים וחובת הלמוד הונהגו באירופה לא קודם מהמאה שעברה, בשעה שאצלנו הונהגו הדברים האלה לכל הפחות מימי ינאי המלך — אותה העובדה עצמה תתן לנו את הזכות לחשוב, כי לולא היו מעצורים שונים אשר עצרו בעד ההתפתחות הבריאה של החנוך ולולא מתה השפה העברית, כי אז היו מקדימים אבותינו את אירופה גם בפדגוגיה ודידקתיקה; כי התפתחות ישרה של החנוך היתה מביאה לידי זה. התפתחות ישרה של החנוך היתה מכרחת את מחנכינו לסגל להם אופני הלמוד היותר נוחים וטובים.

אבל לצערנו התמוטטה האורגנזציה־למופת הזאת, וביה״ס שלנו עבר לרשות מלמדים פרטיים ויהי — לחדר. הצבור פסק מהתענין בחנוך, אף אם כמעט בכל ימי הבינים הכירו הממשלות את שלטון הקהלה העברית בעניניה הפנימיים, והקהלה יכלה לנהל את מוסדי החנוך בעצמה בלי כל מפריע מן החוץ. כנראה בטל החדר הצבורי עפ״י הטפוס של בן־גמלא תכף אחר חרבן הבית השני, ולכן לא השתמר בימי הבינים; — וכמעט יצא החנוך מרשות הצבור ויבא לרשות המלמד, החל חנוכנו להתקלקל, עד אשר הגיע לאותה מדרגה, שהוא נמצא עליה עתה.

המצדדים בזכות ה„אינציטיבה החפשית" בעניני החנוך לא יאבו להסכים להנחה, כי הספקולציה הפרטית קלקלה את חנוכנו, — ולכן הנני מוצא לנחוץ לחזק את ההנחה הזאת במופתים; שפת המופתים היא היותר נמרצה. ואף אם אנכי הרביתי, כאשר יאמרו המליצים, את צבא מופתי פעמים אחדות בעתונים שונים, ולא נעים הוא ביותר לשוב ולשנן את אשר הוגד פעמים אחרות, אבל הנני נכנע לפני ההכרח.

ולבל אלאה את הקורא, לא אביא פה את כל ההוכחות, כי אם את היותר נמרצות, ואלו הן:

א) כאשר פסק הצבור לשלם בעד ההשכלה העממית, וכל יחיד היה אנוס לשלם „שכר־למוד" בפני עצמו, כפי יכלתו, ולא מהקופה הכללית — אז יכול לתת חנוך הגון לבניו רק מי שיכול לשלם „שכר־למוד" הגון; ולכן יכלו להפיק תועלת מן ההשכלה רק האמידים. אלה האחרונים יכלו לשכר להם מלמדים טובים, עפ״י מושגיהם הם, ואלה שלא השיגה ידם לשלם את שכר־הלמוד, היו אנוסים או לשלח את בניהם לת״ת, —ואת טיבה של זו יודעים הכל למדי — או לחזור על מלמד יותר זול; ועפ״י הפתגם הידוע „אסיא דמגן—מגן שויא" יכולים אנחנו להעריך היטב את פעולת ה„פדגוגים היותר זולים" אלה. הדבר הזה גרם, כי נפוצה ההשכלה בין העם לא במדה שוה, כי אם בין השדרות העליונות נפוצה יותר, מאשר בין השדרות הנמוכות, ומזה הסתעפה התקלה הסוציאלית, כי נחלק העם לשתי מפלגות, העוינות זו את זו; למפלגת אצילי הרוח, „למדנים", ולמפלגת הפשוטים, „עמי הארץ". ה„לומדים" היו אצלנו מה שהמנדרינים בחינה. הם היו בני־העליה, התקיפים, המיוחסים והמכובדים. בידם היתה הנהגת העדה, ומה שעשה הרב ושבעה טובי העיר — היה עשוי, ואף אם היה המעשה הזה כנגד רצון הרב, וההמוני לא נועז לפצות פה.

אמנם החלוקה למפלגות עפ״י מדרגת ההשכלה היתה עוד בזמן הגמרא, ואז הלא היו בתי־ספר צבוריים; אבל, כנראה, היתה הקבלה איש מפי איש, תלמיד מפי רבו, יותר חביבה אצל העם, מן הלמוד בבתי־ספר, ולכן כבדו יותר את זה מי שלמד מרב בקבלה, תלמיד של חכם, מאשר את זה. שלמד בביה״ס ולא היתה אצלו קבלה מרבותיו.

אבל אם כה או כה, ברור הוא כי „שכר הלמוד" גרם לבטול היסודים העקריים של אחוה ושווי שבתורת משה והכנים אל תוך חברתנו את עצם המעמדות (שטאנדע וועזען), או לכהפ״ח הרחיק את הגבולים בין המעמדות.

ב) בהיות החדר לקנין פרטי של המלמד, פסק כל חבור בין החדרים. כל חדר היה אטום בפני עצמו שלא נכנס לתוך גוף אחד. בחדר זה למדו כה, ובחדר זה — באופן אחר, והעבודה בלי שטה הזאת לא נתנה כל יכלת לעבד אופני הלמוד מדעיים בעד הלמודים העבריים. הפזור של הכחות הפדגוגיים גרם, כי אין לנו מדע חנוכי עברי.

ג) בצאת החדר מרשות הצבור ומתוך האורגנזציה הקבועה, פסקה כל השגחה על המלמדים, ואל המפלגה

המלמדית יכול להספח כל מי שסמכה אותו הדעה הבעל־ביתית.

והסמיכה הבעל־ביתית הכניסה אל תוך מפלגת המלמדים אנשים שאינם מוכשרים למשרתם כלל, והדבר הזה גרם לרעות הרבה: 1. ע״י מלמדים שאינם מתאימים לתעודתם ירד מאד כבוד המלמדות; כי חוק הכרחי הוא, שאם יתוספו לאיזו מפלגה, ואפילו ליותר חשובה, אנשים שאינם מהוגנים, אז יורידו אלה את כבוד כל המפלגה. 2. ע״י זה שלכל איש מן השוק היתה האפשרות להיות למלמד בלי כל בחינה קודמת ובלי כל הכנה, התרבה מאד מספר המלמדים יותר הרבה מהדרישה עליהם, ובעקב הרבוי הזה באה גם ההתחרות הבזויה של המלמדים, התחרות שהמנצחים בה הם דוקא ההדיוטים, והטובים הם כמעט תמיד המנוצחים. 3. המלמד הפרטי לא יביט על טוב ההוראה, לא יתאמץ למלא את חובתו עפ״י הכרתו הוא וללמוד עפ״י דעת עצמו, כי אם הוא מתאמץ תמיד למלא את רצון בעה״ב, ואפילו אם בעה״ב הוא הדיוט גמור. 4. המלמדות הפרטית עשתה את הדעה הבעל־ביתית לאבטוריטט היחידי בעניני החנוך, ויחד עם זה גם בהשכלת העם. ר׳ פלוני החנוני ור׳ אלמוני החיט הם המוסמכים היותר גדולים בעניני החנוך והם הבוחרים באופני הלמוד. דעתם של אלו מכרעתם, אפילו אם יתנגדו אל הדעה הזאת כל חכמי ישראל שבכל הארצות, ועם הרעה הזאת נלחם עתה לשוא, כל תקונינו ינופצו אל הסלע של קשיות ערף הבע״ב.

ולא לבד אנחנו, הסופרים, נלחם עם הדעה השוקנית של הבע״ב בלא תושיה, כי אם גם הרבנים אינם מצליחים יותר ממנו במלחמה הזאת. מי מהרבנים מכובד בעיני ההמון יותר מ„השל״ה הקדוש״, — ואותו הקדוש צעק בזמנו ככרוכיא על קלקול הלמוד והציע תקונים — והדעה הבעלביתית נצחתהו! ובימינו יצאו הרבנים — בקול קורא „דרכה של תורה״ — ומי ישגיח עליהם? מי ישמע להם?

ד) על ידי זה שהיה החנוך למסחר חפשי והקבלנים הפרטים החלו להתחרות זה בזה, גברה „הַחֲטִיפָה״ של הילדים ובטל יסוד חלוקת העבודה אצל המלמדים. כל אחד מהמלמדים חוטף לו תלמידים בני־גיל שונה, בחדר אחד תוכלו למצא חמש כתות — ומלמד אחד לומד עם חמש כתות בבת אחת! נקל לשער לפי זה את הברכה שיוכלו התלמידים לראות בלמוד כזה. ואפילו אם ידע המלמד את אומנתו היטב, לא יוכל בכל שקידתו ובכל רצונו הטוב להגדיל תושיה, ראשית, מפני שאי אפשר לאיש אחד להיות מומחה בכל הלמודים. שנית, מפני שללמוד אחד יכול המורה להכין את עצמו לפני כל שעור, אבל להכין את עצמו להרבה למודים אין ביכלתו בהחלט. ושלישית, מפני שאי־אפשר ללמד עם חמש כתות ע״י תכנית קבועה.

ה) בכל חדר פרטי שורר אופן למוד מיוחד ורוח מיוחד. מלמד זה פשטן, זה — דרשן, זה — כתבן, זה — מדקדק, וכל אחד לומד עפ״י טעמו וכו׳ „דעת בעה״ב״.

ובעבר ילד מחדר אחד לחדר שני, והחל הרבי החדש „לגרש״ מן הילד העלוב את שבושי הרבי הישן; ואם אצל הרבי הישן למד הילד ישעיה — אז ישוב בודאי הרבי החדש על הנביא הזה מחדש ללמדו אותו כרבעי, — וכה סובב הילד במעגל־הקסמים, שב על מה שלמד, שוכח וחוזר ושב, מבלי צעוד אף צעד הלאה — וסוף כל סוף הוא יוצא מהחדר ריק מכל ידיעה.

זהו צד־הצל של החדר הפרטי.

אך גם החדר הצבורי איננו יכול להיות על מרום תעודתו, אם לא תעזור לו המשפחה, כאשר הוכחתי את זאת באופני החנוך של העמים העתיקים שהבאתי למעלה, — ולכן מתאמצים עתה באירופה להביא הרמוניה שלמה בין בית־הספר ובין המשפחה.

לראשונה התאמצו הממשלות שבארצות אירופה לבער מן הארץ את החדר הפרטי ולבצר את החדר־הצבורי. - ודבר זה לא עלה להן על נקלה. למתענין בפרטים נראה על ספרו של לַוָּסֶר, ואנחנו נראה פה על העובדה הטפוסית, כי נפוליון הראשון חלק יותר מששת אלפים סיועים (סטיפענדיען) למען מלא את מספר החניכים אשר בָאִינְתֶּרְנַטִים על ידי הליציונים — וגם האמצעי הזה לא הסב את לב העם מאחרי בתי־ספר הפרטיים, עד אשר נאלץ לסגר את בתי־ספר הפרטיים עפ״י פקודה מיוחדת, ורק אז החל להתבצר ביה״ס הצבורי בצרפת. ועתה, אחרי שהתבצר בית־הספר הצבורי ומצבו איתן הוא, החלו למשוך אליו גם את המשפחה. למעלה הראינו על חסרונות ביה״ס הצבורי בפני עצמו והפרטי בפני עצמו, ועתה נראה על המעלות של ביה״ס המאחד גם את הצבור וגם את המשפחה; ונקח לדוגמה את בתי־הספר האנגליים והאשכנזים.

בבתי־הספר האנגליים, וביותר בתיכונים, שורר המשטר הטוטרילי: עצמותו של המשטר הזה נכללת בזה, כי את התלמיד ימסרו למשפחת מורה אחד (tutor) והמורה ומשפחתו ממלאים לחניך את מקום המשפחה, וע״י זה,—יאמר ניוּא,—אפשר למלא אחרי החוק הראשי בחוקי בית־הספר: in loco parentis

בתוך משפחת ה„טוטר״ (המורה־האומן) יהיה החניך כל ימי היותו בבית־הספר והטוטר כבעצמו לא יסיר את עינו ממנו אף רגע ויהי לו לאב.

באשכנז משתדלים ההורים למצא משפחה הגונה ומוסרים את בנם לאותה המשפחה בתור פנסיונר, והילד יתרגל במהרה למשפחה, שהוא חי בקרבה, וגם המשפחה תסכן אליו והיא צופיה את כל הליכותיו ומדריכה אותו בדרך טובים.

בבית־הספר יקבל לפי זה החניך חנוך שכלי, וחנוך מוסרי, הדרכה טובה — בתוך המשפחה.

ועלינו להשתדל בכל יכלתנו לתקן גם את חנוכנו ברוח כזה לאחד את הצבור ואת המשפחה, לכונן בית־ספר צבורי, ולשתף אליו את המשפחה.

ואף אם הצעות אינן חסרות לנו, בכל זאת לא אמנע מהציע את התקנות לדוגמה שנחוץ היה לנו לעשותן.

א. בחנוך העברי משתתפים הצבור והמשפחה בשוה.

ב. משפחות במספר מסוים מתאחדות לצבור חדרי (שולגעמיינדע), או, פשוט, לאגודה חדרית.

ג. האגודות האלו צריכות להתאחד, בהגיע מספרן לסכום ידוע, לאגודות מרכזיות.

ד. בראש האגודות המרכזיות צריך להיות מרכז ראשי, סינודה לעניני בית־הספר.

ה. על הסינודה הזאת מוטלות החובות האלו:

1. לפתח בית־ספר נמוך בעד כל אגודה חדרית;
2. לפתח בערי הפלך סמנריונים למורים;
3. לנהל את מוסדי־החנוך העבריים ברוח העם, וגם
4. להיות אחראית בעד בתי־ספר העבריים בפני הממשלה.

ו. חברי האגודות המרכזיות וחברי הסינודה צריכים להיות נבחרים דוקא עפ״י רוב דעות של האגודות החדריות, או יותר נכון האגודות־לחדר.

ז. הממשלה איננה מכרת חדר צבורי אחר, מלבד הת״ת, — ועל הסינודה הזאת להשיג ראשונה את האשור על האורגנזציה, שהננו מציעים, ועל השתתפות הצבור בחנוך.

ה. הבודזיט של הסינודה צריך להוסד: 1 על שכר־הלמוד, 2 על נדבות.

ולאורגניזציה כזו, כפי שתארתיה בקוים כוללים, היה העם מתרצה בלי כל ספק.

פה צריך אנכי להעיר, כי ההתרכזות עפ״י התכנית של הרב הרוסטובי איננה יכולה להספיק לנו. ההתרכזות הזאת תתן אמנם את היכולת לחלק את העבודה בין המלמדים ולהמעיט בכתות, אבל לא להכין מורים טובים ע״י בתי־ספר למורים; כי כל עיר בפני עצמה איננה יכולה לתת את האמצעים החמריים הנחוצים לזה, וגם לא להשיג את הרשיון הנחוץ — וההתרכזות של הד״ר איזנשטד מצטמצמת רק בתוך העיר ומקירות העיר לא תצא.

אמנם בחנוך יש ערך גדול לתנאי המקום של ביה״ס, אבל כל עיר יכולה לכוון את תכנית בתי־ספרה אל תנאי המקום גם בהיותה בתוך אורגנזציה כללית.

ומלבד זאת אין לנו לשכוח, כי ביה״ס צריך להיות לגורם מאחד, לחוליה של אחדות לאומית.

בסוף דברי צריך אנכי להגיד, כי הרעיון של חדר צבורי הכה כבר את שרשיו עמוק בתוך העם. אספת־המורים שהיתה בארשה החליטה ברוב דעות גדול, כי הטפוס היותר רצוי של מוסד חנוכי הוא בית־הספר הצבורי.

ועוד יות־. עוד בטרם היות האם פה הארשאית, בטרם הופיע הד״ר איזנשטד על הבמה, וגם בטרם החל כותב השורות האלו לכתוב בעתונים על אדות נחיצות מרכז לעניני החנוך ועל אדות בתי־ספר צבוריים, — כבר החל העם בעצמו להתרכז וליסד חדרים צבוריים שנתן להם את השם „בתי־תלמוד״. בתי־תלמוד אלה, — שאיש לא הכיר את ערכם ואיש לא הזכירם בספרות אף במלה אחת, — צצו חדשים לבקרים בכל העירות. בפלך קובנה נוסדו, עד כמה שארע, בתי־תלמוד בעי״ם האלה: בשקוד, בגרווד, בשאד, בַּפּלָן ובפלונגין, בנוגע להנהגה, היו בתי־תלמוד אלה במלא המובן צבוריים. בשקוד, לדוגמה, היה המנהל האמתי של בית-התלמוד רב העיר. בשאר העירים אינני יודע, אבל זה ידוע לי, כי אברכי־המשי שבעירות האלו התעסקו בבתי־תלמוד אלה.

אדמה, כי זוהי הוכחה שאין להכזיבה, כי העם נוטה אחרי חדר צבורי וכי כבר נקעה נפשו מן החדר הפרטי.

בלא ספק יש חדרים פרטיים טובים, אבל הפרטים המעטים האלה, לא ישנו את מצב הענין.

ועתה צריך הייתי לבאר היטב איך אנכי מבין חדר דתי, ואיך חדר לאומי, אבל לזה אקדיש מאמר מיחד.

י. י. נלסס.

ההתגוששות.

א.

עמנו חלש הוא כנשים. כל דברי האלות הכתובות בתורתנו באו עלינו כתומן, אחת מהן לא נעדרה. גונו התמוטט כאלו הלכנו שחוח תחת סבל משא כבד; בקומתנו לעומת העמים האריים אשר אנחנו יושבים בתוכם הננו כננסים בפני הענקים, אברינו חלשים ורכים, חזינו שקועים וצרים ורגלינו עקומות, כחותינו דלים מכח ילד ועורקינו רפים כאלו ישבנו כל ימינו על מקום אחד ולא נסינו אף פעם להניע יד, או רגל. חליים רעים ונאמנים דבקו בנו ובעלי מומינו רבו לאין מספר; החרשים והאלמים, העורים והפסחים לוקחים מקום נכבד בספירת עמנו, ולחולי הרוח אשר בתוכנו אין עוד מקום בבתי המשוגעים. הננו כיצוקים מעשת אחת; אין אנו יכולים לקפץ, לטפס, לילך ולרוץ כהוגן, ובכלל חסרה לנו אותה המדה, אותה הפרופורציה והאֶלַסטיות, שהננו רואים בעינים כלות מראבון לב במבנה הגו של העמים האריים, ובפרט של אלה ההולכים בראש הציביליזציה; מת בתוכנו כל רגש הטוב שבגו בריא, של „מעלות הגוף" (phisische Tugenden), כאשר יאמרו האשכנזים, עם ההתגוששות par excellence וחסרונות הגוף האלה פעלו כמובן את פעולתם גם על הנפש ואופיה. הננו עם המופת למורא ולתמוגת-הלב, עשרה ממנו נסים לפני אחד משלהם. הננו בורחים מפני כלב גובה ונסים לכל עבר מפני ילדיהם המשחקים מידים בנו אבן, ומכש"כ לעתות בצרה כשהגדולים חפצים ג"כ „להמית את העת" ע"י חזיונות תוגה המביאים אותנו לידי דמעות ומשמחים את לבם הערל. יראים אנחנו מקול עלה נדף ממש; בנפשנו אין אף נצוץ אחד של פוזיטיביות, הננו פסימים ומסופקים לאין מרפא. חסרי אנרגיה ושמחת החיים ורצון ברזל, אוהבים אנחנו את הבקרת, את החדוד המהרס והאופוזיציה לשמה, שונאים אנחנו את המשמעת ואת הסדר הנכון.— חולשתנו היתה למשל ולשנינה בפי כל העמים, לקריקטורה בעתוניהם ובתאטראותיהם ולכלי חפץ בידי בעלי האגרופים שבהם האוהבים לשחק בנו מעת לעת. ורע ומר מזה, שחולשת הגוף הגיעה עד כה אצלנו שהיתה ל„מעלה" בתוכנו ולמדרגת יחס ידועה, ולא יקר הוא החזון לשמע את היהודי מדבר בחרדת קדש ע"ד איזה איש לאמר: „הוא יהודי חלש!" או בחרפו את איש ואמר בנגינה מלאה בוז ושאט נפש: „הוא בריא כגוי, אדום כעשו!" ותורת הפנים והכנעה חלשית של agnus Dei היו אצלנו לסמני יחס ואצילות ותכונות נפשיות נעלות, והבריאות לדבר שפל ערך וגס, שנתנה למנה לעשו הגס ושאין ליעקב כל חלק בו. אנחנו לקחנו את העצבים הדקים, והם לקחו להם את העורקים הגסים. הדבר הזה הוא כלי מדה לְדֶגֶנֶרַציה שאחזה את עמנו כמעט לאין מרפא, וסמן רע שאי-הנורמליות בתוכנו הגיעה עד מרום קצה.

וחולשתנו הגופנית איננה דבר המוטבע בטבענו, חסרון גזעי, חסרון גזע השמי או חסרון עמנו, חלק ידוע של הגזע הזה, שאז הוא, כמובן, מעוות שאין

בנו כח לתקון אותו כלל וכלל, או אם יש לתקון, אז אך במדה קלה ידועה ובתנאים ידועים. שרידי קדמוניותינו, פסלי אדם שנמצאו, מתים שהוצאו מקברותיהם, דברי ימינו המראים לנו בעליל את כל הגבורות שהראו אבותינו על שדה המלחמה, אותו רוח החופש אשר הביאם בכל עת להתקומם על עושקיהם ולא נתנם להטות שכמם לסבול על זרים, ואותו אומץ הלב ואי־המורא המגיע עד לשגעון שהלכו בו לקראת המות היותר אכזרי עד להפליא את מנצחיהם, דברים שספרו לנו יוסף בן מתתיהו הכהן וסופרים רומים, שבודאי לא כתבו את דבריהם למען מצוא חן בעינינו ולנהמנו על מפלתנו, או לתפארת המליצה בעלמא, ומעוף עין על אחינו הערבים, שמיים כמונו, שההצלחה האירה להם פנים ותתן להם מנוחה וחפש בכל משך העת שהיינו אנחנו בגולה—יוכיחונו ויראונו לדעת למדי את אשר היינו ואת הכח החיוני העצום המונח בטבע הגזע השמי ועל כלם בנו, הטפוס היותר טוב בגזע ההוא. וידענו גם כי שקר בפי כל אלה המתכסים באדרת של דעת מזויפה ומיעצים לנו על יסוד חולשתנו עתה להתבולל בעמים הארים שכנינו ולהכניס זרם דם חדש אל תוכנו, למען לא נשאר אחורנית בהתפתחות הגוף ההולכת עתה הלוך וגדול אצל העמים הנאורים ולא נהיה לפֶּרֶס ולטפוס גרוע ומשונה במין האנושי.—חולשתנו איננה אך ורק תולדה של הגלות, תוצאה של חיי אלפים שנה בגיטות אפלות ומסוגרות, בלחץ נורא ואימות מות ופרנסה מן האויר, כ"א במדרגה ראשונה תוצאה של אותו הרוח שאנו מתגאים בו ככה כולנו למקטן ועד גדול, למן החסיד המזיע בבית המדרש על הזוהר והתניא ועד המשכיל העוסק בבקרת הביבליה וכופר בכל, תוצאה של ה ס פ ר שהיה אך ל ס פ ר. יוכל היות כי הרוח הזה הוא הוא שהחינו וקימנו והגיענו לזמן הזה ובלעדו כבר תמנו לגוע ולא נשאר כל זכר לנו, יוכל היות; אבל גם זה ברור כי הוא הוא שהחליש את כחנו והרפה את עורקינו וירבה את בעלי מומינו וימלא את בתי חולי הרוח במשוגעינו, וגם בנשוב רוח אחר על הארץ ויקם לנו דור המאספים שאסף את הכל מן החוץ אל תוך ביתנו לא השתנה המצב הזה לטוב אף שנוי קל — ומשכילינו חיו אז בארץ אשכנז, מקום שהרוח הלאומי הרענן כבר הסיר מעליו את כבלי ההשכלה הצרפתית של המאה הי"ח וימלא את כל עולמו של העם וכל מחשבותיו והגיונותיו, ויחד עם זה כבר התפשטה אז תנועת ההתגוששות, שיַן היה נביאה ומחוללה ותלהיב את לב בני הנעורים. משכילינו אמנם בטלו בחלק גדול של העם את האויטוריטט של הספר, אבל הם נתנו לנו תמורתו המון ספרים אחרים. הדבר מובן, כי הסוחרים במכנסים ישנים שנפקחו עיניהם פתאם היו קצרי ראות ולא יכלו להביא לנו את החדש והבריא באמת; דרא לא איכשר עוד. ובכן נשארנו את אשר היינו והדרכים לא לבד שלא השתנו בפנימיותם רק במעט חצוניות שאינה שוה פרוטה, אלא שעזרו עוד הרבה לרעה בנגשם והאיצם בכחות העם לעבד עבודה אינטנסיבית במקצועות החדשים של הקולטורה המודרנית לכפר את עונו של מאות שנים אחדות, שהתעסק בדברים של מה בכך השיכים באופן היותר טוב לו לבדו ושאין לאירופה כל חלק ונחלה בהם.

אולם לרעיון נחיצות חזוק הגוף של עמנו קם גואל בתנועה הלאומית שאחזה את טובי העם אחרי היאוש שהתיאשו מן ההתבוללות בקרב העמים שכנינו ו„יללת החתולים" שבאה להם אחרי שכרון הטמיעה. והרעיון הזה גבר באותה מדה שגברה התנועה הלאומית ותאחז את כל קצות העם עד תבניתה האחרונה — הציונות המדינית. והדבר הזה נכבד מאד וצריך עיון רב; ואם יקום לעמנו סופר דברי הימים מודרני ומיטיב לראות ויודע פרק גם בתורת הנפש של העמים, ידיעה שבלעדה אי אפשר כלל וכלל להסטורי אמתי לכתוב הסטוריה, ונתן לו הקשר הזה שבין תנועת הלאומיות ורעיון חזוק הגוף ענין רב לענות בו ולבקש אחרי החוטים הדקים המקשרים כמו ביד נעלמה את שני הדברים האלה באופן שמתאימים המה בד בבד בהתפתחותם ובקדמתם. כי לא בודד הוא היחס הזה בהסטוריה ולא סגולה מיוחדה היא לנו, כי יש לו המון דוגמאות ואנלוגיות אצל עמים רבים ששאפו ושהגיעו לחרות, ובפרט אצל העם האשכנזי, וזהו גם אחד הדברים שבהם דומה בם תנועתנו הלאומית אל אותה התנועה שאחזה את העם האשכנזי בטרם היה לעם כיום הזה. כוכבו של יַן עלה על שמי התנועה הלאומית באשכנז, בשעה שהשעה היתה צריכה לו ביותר, בשעה שהרוח הלאומי אחז את כל קצות העם ורעיון החופש היה ליסוד החיים של כל לב איש נאור ודואג באמת לעמו, ואף זכרון השם „פַּטֶרלַנד" לבדו היה די להצית אש אֶנטוזִיַזמוס בכל העם מן הקצה אל הקצה, בערב הימים הגדולים והנוראים, ימי „מלחמת

החופש", יֶנָה, אוסטֶרליץ וליפציג. בראש המחנה הנלהב הזה הלכו הסטודנטים שהתאגדו אז לקורפוראציות בעלות צבעים ושהלהיבו את לבם לאהבת ארץ מולדתם ולרעיון חרות עמם ע"י שירי קֶרְנֶר הנאדרים ודרשות פִיכטֶה המלהיבות וע"י מלחמת הבינים וההתנוששות שחזקו את גופם ואמצו את רוחם לבלי ירא כל דבר ולבלי הוקיר כל קרבן בעד עמם וארץ מולדתם. אז היה תור הזהב לקורפורציות האשכנזיות; עתה בטלה הסבה ותרדנה גם הן מעלות רבות אחורנית בערכן האידיאלי, אף כי גם עתה עודן מתקימות, וחברות ההתנוששות, הן עמודי התוך ללאומיות האשכנזית ולאנטי־שמיות הכרוכה בה. — זמן יסוד הקורפורציה היהודית הראשונה, וה„קדימה" הוינאית, קשור אל זמן חבת ציון, אל השעה ההסטורית שמלב עם עשוק ורצוץ משפט התפרץ הקול העז: קדימה לארץ אבות! ובמדה שגברה התנועה הלאומית התפשטו גם הקורפורציות הציוניות, והשעה שהופיע בה הרצל על במת הסטוריתנו מצוינת ביסוד המון אגודות, ברוח הזה עד למלא את כל האוניברסיתות וכל בתי המדרש הגבוהים באשכנז ואוסטריה. ועד היצירה הצעירה ברוח הזה ה„קדימה" הבֶרנית (שזכיתי לעמוד בראשה); כלן אגודות שברוחן, דעותיהן ורגשותיהן וכל הסתדרותן הן הטפוס של אגודות הסטודנטים האשכנזיות, שצמחו לאין מספר על אדמת ארץ אשכנז לפני מלחמות ההפש ובעתן, והיחס הזמני שבין התנועה הלאומית ובין יסוד הקורפורציות איננו, כאשר יאמינו אולי אחדים, במקרה המפליא לפעמים לעשות, או בהתחקות הפשוטה, שלו גם היה כן, אין כל רע בדבר, אחרי כי אין רע בהתחקות של מעשים טובים של אחרים. סמולנסקין מיסד ה„קדימה" הוינאית בטח לא אהב לחקות מעשי אחרים, יהיו איזה שיהיו. הוא עשה זאת או מפני שהכיר במבטו החודר את היחס והקשר ההסטורי שבין שני הדברים האלה, או שלא במתכון, כאלו הוכרח לזה ע"י יד נעלמה של חוק ברזל בתורת הנפש של העמים הבלתי נודע לנו עוד בפרטיו. את הדבר הזה אי אפשר עתה להגיד בבטחה, אחרי כי אין אתנו ראיות בכתב לדעת מה הביאו לידי כך. — ורעיון חזוק הגוף עשה לו נפשות יותר ויותר ויחל להתפשט גם בעם, בכל שדרותיו. ובשעה שנשמע בפעם הראשונה קול העם היהודי מבזל נוסדה החברה הגימנסטית „בר כוכבא" בברלין העומדת עתה בראש התנועה הזאת ואשר לה יאתה תהלה, כי לא חשכה כל עמל מנפשה עד

שהצליח בידה ליסד המון חברות דומות לה באשכנז וארצות אחרות ולתת לנו אלפי אנשים ונשים אשר לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער ולאגדם לאגודה אחת עם אורגן מיוחד, ערוך בטוב טעם ודעת הענין אשר לפניהם, הדורש המון ידיעות בנוגע לגוף ולרוח ואיננו נקל כמו שאפשר לדמות.

אבל דא עקא, התנועה הזאת, גם בסטודנטים וגם בעם, לא אחזה את החלק של עמנו הצריך לזה ביותר, הלא הוא חלק היהודים „הפולנים", בני רוסיה, גליציה ורומניה, ומכש"כ שאין לו כל מקום אצל יהודי המזרח. התנועה הזאת הקיפה, מלבד יוצאים מן הכלל מעטים מאד, אך את יהודי המערב ועל כלם את היהודים באשכנז, אותו החלק של העם העברי, שהודות לפרנסתו המצויה לו בנקל ותנאי החיים והכלכלה הטובים אצלו והחנוך המתוקן שקבל בבתי הספר הכללים שם, הנותנים לגימנסטיקה ערך נכבד מאד ולפעמים יותר חיובי מאשר ללמודים האחרים, הוטב נופם גם בלעדי זאת ויתפתח למדרגה גבוהה וישליך מעליו את כל אותות הדגנרציה הלאומית שעמנו מצוין בו כל כך. אבל יהודי מזרח אירופה שחסרות להם כל אותן המעלות הטובות שלגוף בריא הנמצאות באחיהם במערב ושהגימנסטיקה היא להם תנאי החיים ולא תנאי פשוט כ"א Conditio sine qua non לא באו עוד לידי ההכרה הזאת, גם בחולמים חלום העתיד ושיבת ציון הכתוב מדבר; והמה מביטים באיזה מבט של שאט נפש על דברים קטנים כאלה, שאין לבני „עם הספר" ובעלי „אצילות העצבים" לטפל בהם, ומתיחסים אל תוצאות ההתנוששות על הגוף באותו אי־האמון והספק הלועג, שילידי מדברות אפריקה מביטים על כל מכונה וחדשה טכנית המובאות אליהם מהאנגלים. — וגם כשנשמעו דברי העז של נורדוי ומעל במת הקונגרס יצאה תורת „יהדות העורקים" (Muskeljudentum) לא בא כל שנוי במצב הפטלי הזה, העם התפלא למבטא האדיר וימחא כף ל ד ב ר י ם הגאונים ששמע מפי בנו הגדול, אבל לעקר הדברים לא פנה ולא שם לב; ראיות מן הספר ומן „הקולטורה" לא הובאו והדברים נשארו כזרע על צחיח סלע ולא עשו כל פרי. והדבר הזה הוא מן הדברים המבדילים מעט בין היחס שהראנו עליו למעלה הנמצא אצלנו ובין אותו היחס שראינו בעם האשכנזי. כשהופיע יַן על במת ההסטוריה של עמו, מצא לו ג"כ המון מכשולים ואבני נגף על דרכו, אבל דוקא בין העומדים

בראש הנהגת העם. הממשלה שהיתה עס׳קה ראשה ורובה במלחמות ושדרשה יום יום אנשי חיל חדשים לא הפצה או לא יכלה להבין את כל הטוב הצפון לה בחדשה שהביא יַן. ותחשב את מעשהו למעשה זר ותשם אותו גם בכלא — עד כי ראתה את הפרי אשר הביאו לה ולחרות עמה ה„תנועות המשונעות" האלה, אז הקדישה את שמו ותקם לו מצבות זכרון ותהי הראשונה עד היום הזה במפיצי ההתגוששות. אולם העם ובני הנעורים הבינו תיכף את הדבר וינהרו אליו מכל עברים ויפיצו בהתלהבות ועוז את התורה החדשה שראו ממנה תוצאות גדולות לתשועת עמם. ואצלנו הננו רואים את החזון הזה במצב מהופך. גדולינו הבינו לנחיצת הדבר וידברו לעם להתגוששות ולשמירת הבריאות, אבל העם עודנו קצר ראות ועומד מרחוק מבלי כל הכרה, הכרת הטוב הצפון בהתגוששות לדור יבא ולרעיון חפשתו.

תנועת ההתגוששות צריכה להקיף את כל העם מן הקצה אל הקצה מבלי כל הבדל. הכל צריכים לדאג לחזוק גו העם העברי, נער וזקן, בחור ובתולה, כעשיר כעני, כנאור כאדוק, כציוני כלאומי סתם; הכל צריכים לדעת, כי אך ההתגוששות תביא לנו רפואה שלמה גופנית ורוחנית שאנו צריכים לה כל כך ותשימנו לגוי ככל העמים. כל מה שאדם חולה ביותר, עליו להשתמר ביותר ולהשתדל כי ירפא ומחלתו תעבר כליל, ואנחנו שהדגנרציה הגיעה אצלנו עד מרום קצה, מחויבים להשתדל בכל יכלתנו ובכל מה שאפשר להרפא ממנה כליל ולא נהיה לבעלי המומים הנושנים של האנושיות. יתחברו נא הרופאים וכל המומחים לדבר הזה ויעשו ויפעלו בעוד מועד ובעוד יש תקוה לתקן מעוות בן אלפים שנה. ואולם ביחוד מוטלת החובה על ההורים והמורים, וביחוד על ההורים והמורים הלאומים. והחובה הזאת איננה נופלת בערכה מכל יתר חובות האב לבניו, כמו לפרנסו ולהלבישו וללמדו תורה ודרך ארץ. בעם יורד כמונו צריכה הדאגה לחזוק הגו להחל מיום גיח הילד מבטן אמו וללותו כל ימי חייו עד באו בשלום אל אבותיו. בידיכם הוא, הורים ומורים, גורל הילד הרך וטבעו הנותן א״ע עפ״י הרוב להתפתח כאשר יעלה על לבכם. הוא החומר ואתם היוצרים. ובכחכם הוא לעשות ממנו יציר הגלות. לבן פנים ודל כח, חסר אנרגיה ורצון, פסימי וסקפטי, אובד ו„שלומיאלי", או לבנות ממנו בנין, איש בריא ורענן, בעל לב כביר ואמיץ המישיר ללכת ושונא את הערמה, איש המעשה והאיניציטיבה, שמח בחיים ופוזיטיבי, היודע אך לבנות ולא לסתור ושוחק למלחמת החיים הקשה שבעתים ליהודי מאשר לחברו הארי. הורים ומורים! פקחו עיניכם והביטו אל דרך המתוקנים ואל תשעו בדברי הכל ובדעות שכבר עבר עליהן כלח. ואז תדעו ותבאו לידי ההכרה, כי הבריאות היא העקר הראשון בחיי האדם וכי ההתגוששות וההיגיאֶנה היא הדרך היחידה המביאה לידי גו בריא, וכי גם נפש בריאה תשכן אך בגו בריא (mens sana in Corpore sano).

את הדברים האלה המצאתי לנחוץ להקדים למאמרי הבאים אשר אתן בהם קורזוס שלם של ההתגוששות ושמירת הבריאות. לרגל העתון אשר לפני לא אוכל לדבר על ההתגוששות הכללית ועלי, כמובן, להסתפק אך בחלק ההוא שיש בו ענין להורים ומורים, היינו התגוששות הילדים, למען ישתמשו בו ההורים והמורים בחנוך בניהם ותלמידיהם. בשני המאמרים הבאים אדבר עוד ע״ד דברי ימי ההתגוששות בעמים ואצלנו וע״ד ההתגוששות בכלל באופן תיאורי ומכין, דברים שאין לעבור עליהם בשתיקה לפני בואנו אל החלק השמושי, ואת הפרקים הבאים אקדיש אך לחלק השמושי ולאופנים השונים של ההתגוששות הצריכים להיות לעינים להורים ומורים.

ברן, י. מ. זלקינד.

ממועצת מורים.

בחדש ניסן שעבר בקרו כעשרים מורים את החדר „העברי" ב ה ו מ ל (פ' מוהילב), להתבונן אל אופני השיטה הטבעית הנהוגה בו. המורים הם מהערים: רציצה, רומני, קורסק, לואיב, בברויסק, סטרודוב, מהם מורים בהדרים מתוקנים מכבר, שבאו להתיר ולברר איזה ספקות בחברת מורים, רעים-לעבודה, ומהם ש נ נ ש ו לפתח הדרים עפ"י השיטה הטבעית ויסורו ל ה ו מ ל לקנות נסיון, עד כמה שאפשר, לצעדים הראשונים על דרכי ההוראה ה ח ד ש ה בתוכנה, ומהם סתם צעירים מתענינים בעבודת החנוך החדש.

כל רשמיות לא היתה לאספה הקטנה הזאת. האספה היתה רק מקרית, בלתי מוכנה ומסודרה כראוי מראש.

האורחים בקרו את מחלקות החדר העברי (לע"ע מספרן שלש) בכל שעות הלמודים ויתענינו בשימת לב ה ג ו נ ה. אני מטעים את המלה „הגונה", יען כי לרוב, כמעט בכל חודש, סרים מורים שונים מערים שונות אל החדר ההומלי, יושבים להם שעה בחדר או פחות וחושבים כי כבר נמלא ספקם, כי די להם לשמוע שעה בלמודים ולדעת את השמוש בשיטה הטבעית! מסוג ה„מנצחים" בביאה וראיה בעלמא לא היו א ל ה הנאספים. השאלות שהתרוצצו במחם לא הניחו את דעתם על נקלה, וישבו ימים אחדים רצופים, להתבונן בתשומת לב אל כל ארחות הלמודים.

אולם שעות הבקור בחדר הביאו תועלתן ביותר למורים שחדריהם כבר קימים, והם מלמדים בהם שנה או שנתים. הם ראו אפוא בחדר ההומלי דרכי הבאור העברי, ההסברה הקלה, אופני נתוח המשפטים, חריצות התלמידים, פתוחם ואהבתם ללמודים, המשחקים, השיחות, השירים וכו', אבל בזה לא נתמלא עוד רצונם של המורים הנגשים לפתח הדר, כי בבואם לא מצאו בחדר את ר א ש י ת ההוראה בשיטה הטבעית, כי גם חמחלקה היותר צעירה למדה כבר כשמונה הדשים. הם, המורים, בראשית מעשיהם, נזקקו לנסיון ב ה ת ח ל ת הלמוד עב"ע.

מורי החדר העברי, מקבלי האורחים, שמו לב לזה ויקראו את המורים האורחים לשתי ישיבות מאוחדות בשני ערבים, שבהן הציעו המורים האורחים את שאלותיהם וספקותיהם, ומנהל החדר ומוריו בארו ויפתרו כל שאלה וספק עפ"י הנסיון שכבר קנו להם.

במו"מ השתתפו מלבד הקודמים גם מנהל הת"ת המקומי, אחד המורים בו ומורה לשעות אחד.

יש אולי צרך להעיר, כי השאלה: הללמד עברית בעברית או שיטה מעורבת? לא הֻעלתה כלל על הפרק. אם נמצא אולי בין הנאספים אחד או שנים, שלא יכול בלבו להסכים לשיטה שלמה וכלולה, שיטה מקפת ושואפת למטרה אחת מראשיתה עד סופה, לא מצא כל און בנפשו הספקן ההוא להציע כזאת. הכל היו מושפעים מאור השיטה הנכונה עב"ע, שהונהגה בחדר מהרגע הראשון לבוא אליו התלמידים, ואשר רק הודות לזה חיה וטבעית השפה בפי החניכים וירגישו כי אי אפשר לנטות כל שהוא מן הדרך הזאת.

כל המו"מ שהתעורר היה רק בנונע לשאלה: א י ך מ ת ח י ל י ם?

לב מורינו מפחד מפני הצעד הראשון ומפני שנוי האויר הפתאומי, שמרגישים הילדים בעברם מסב־בה זרה לעברית, בעוד שלילדים עצמם לא יהיה הדבר אי־טבעי כלל. הילדים יודעים, כי בחדר תעשה להם ח ד ש ה, כי ילמדו. והאם קל או נעים או נוח, הלמוד „קמץ אלף אָ" מהשעור העברי הקל־החי הראשון, השעור העברי, הנותן להם תיכף ענג ושמחה?

במשך הדברים הרבים — עלי להעיר — נשמעו מושגים ודעות שונים גם לא מרוב חכמה ולא מרוב ידיעה פדגוגית כללית, ולכן רק את אשר אחשוב לראוי לציין, אביא פה, לתועלת מורים רבים.

נשאלה שאלה: ב א י ז ה ס פ ר ל מ ו ד נ ב ח ר ב ג ש ת נ ו ל ל מ ד ע ב ־ ע, א ם ש ל א פ ש ט י ן א ם ש ל י ל י ן? (לע"ע יחשב ושני המורים הנז'

לשני אבות השיטה החדשה *) אצלנו — נתברר המענה, כי שניהם כאחד טובים, לאמר, שעל המורה לבחר בטוב שבשניהם ולצרף יחד. אין ספק, כי בימים הראשונים צריך להחל ללמד את שמות העצמים הפרטים, הנראים לעיני התלמיד בביה״ס, ובלבד שידע תשמישם (אסור, למשל, לבאר לתלמיד את השם „קרטון" מבלי שידע למה הקרטון, אלא על המורה לכתב בקרטון פעמים אחדות על הלוח ולתת גם לתלמיד לכתב, ואח״כ לאמר את שמו). טוב היה ללמד לתלמיד בראשונה את העצמים שאינם ידועים עוד לתלמיד בשפתו המדיבּרת בפיו, למען יהיה השם העברי לאותו דבר גם ראשון לזמן בפיו. אבל צריך עוד בימים הראשונים לעבור אל מלות היחס: על, תחת וכו', למען יוכל הילד להביע מאמר שלם, דבר המפיח בו תקוה ושמחה יחד. וכן הולכים ובוררים את הטוב והמתאים והקל שבשני הספרים יחד; אבל דבר שאין צריך לומר הוא, כי יותר משנותנים הספרים המקומצים שהזכרנו ושיתנו עוד הספרים העתידים לבוא, נותן כל מורה נבון בעצמו לתלמידים, מורה נבון היודע לחדש דבר מתוך דבר להרחבת השפה בפי הילדים, היודע להשתמש בכל רגע כושר לדבור העברי!

עת הדבור הראשונה בחדר. המלה „שלום", אפשר לומר, כי היא צריכה להיות המלה העברית הראשונה היוצאת מפי התלמיד **). תיכף בבוא התלמיד לחדר, על המורה לקחת את ידו (אם אינו רגיל להושיט בעצמו) ולאמר בהשתחויה ובנעימות: שלום! שלום! לרוב חוזר הילד אחרי המלה הזאת, אם כי אינו יודע עוד את פירושה הנכון, אבל מבין הוא, כי זוהי מלת ברכה.

בשלום, הכלי המחזיק ברכה לישראל, יפתח כל חדר מתוקן (מובן, שהדברים האלו אינם נאמרים לשם טנדנציה).

כעבר רק שנים שלשה שבועות ללמוד החניכים בחדר, והם יודעים כבר מספר הגון של שמות עצם ופעלים ומלות אחדים, יכול כבר המורה להחל לספר לתלמידים ספורים מבדחים, קלים וקצרים, בהיות חומר הספור — אם גם רק רובו — מן המלים הידועות כבר לתלמידים. אבל בראשונה על המורה לספר להם את המקרים והמעשים שהם ראו זה עתה בעיניהם (דוגמא: אחרי בקש המורה מאת ילד לתת לו את הספר, והילד נתן, אפשר למורה לספר לתלמידים את המקרה, שראו בעיניהם, בסגנון כזה בקרוב: אני אמרתי לראובן, תן לי את הספר, והוא (ראובן) נתן, אח״כ אפשר להרחיב. המורה אומר לילדים אחדים לתת לו איש איש אחד מחפציו, והוא מספר ליתר התלמידים. אני אמרתי לראובן: תן לי ספר, לשמעון: תן לי בקבוק, ללוי' וכו' וראובן נתן לי את הספר, שמעון וכו', ואח״כ אפשר להרחיב עוד יותר בפעלים: וראובן קם, נגש אל השלחן, לקח את הספר ונתן לי), וממקרי מעשים וספורים כאלה עוברים לאט לאט אל יותר מְפשט ומארך.

ההתכוננות לכל שעור. על המורה להתכונן לכל שעור ושעור, להכין את המכשירים והעצמים שיבא ללמד אותם, להמציא לו דוגמאות שונות איך לבאר כל פעל ושם, ושכל הבאורים יהיו קלים, מבלי להכביד דבר על מח הילדים, ולמצא לו שאלות בחינה איך לבחן את התלמידים, ההבינו את דבריו כמו שהם ולא טעו במובנם. (קרו למשל מקרי טעות, שבהראות המורה את הקיר, חשב תלמיד אחד, כי „קיר" זהו שם הניר הצבוע המודבק עליו). אבל יחד עם זה צריך המורה להתרחק מבאורים בלתי נמוסים, למשל, כדי לבאר את הפעל „שכב", אין על המורה לשכב בעצמו על הארץ או להשכיב את אחד התלמידים (עובדות!). דברים כאלה אפשר להראות בנקל על בעלי חיים או על תמונות או גם לבאר (על השאלה: למה המטה? ג״כ יחפצו התלמידים להראות כי הם שוכבים בה, או יאמרו בשפתם, והמורה ימהר לבוא להם לעזרה: לשכב. ולהבדיל בין „לשכב" ובין „לישון", קל מאד לבאר ע״י סגירת העינים). וגם זה נחשב לעיקר גדול, כי על המורה לחדש דבר בכל שעור ושעור. ע״ז יתרגל התלמיד להרגיש, כן

---

*) שני המורים הנכבדים הם הראשונים שחברו ספרי למוד לעברית בעברית, אך בנוגע לעצם השטה הנה באר אותה מר גרזובסקי עוד בשנת תרנ״ג במחברתו „השטה הטבעית בלמוד שפת עבר".

**) כמדומה לנו, שהשטה הטבעית דורשת יותר שהמלה הראשונה היוצאת מפי התלמיד תהיה מובנת לו, ולא שיבטא מלה מוזרה כתוכי זה, אך מפני שהמורה מבטא אותה. הרבה יותר טוב וטבעי להראות לתלמיד תמונה ידועה לו: חתול, או כלב, ולאמר לו: זה חתול, או זה כלב! ואת חוקי „הדרך ארץ" ילמד אח״כ כאשר ידע כבר לדבר מעט.
המערכת.

הוא הולך ומתקדם יותר ויותר, וכן ידע, כי אם לא יבוא לשיעור, יחסיר דבר.

שמות התלמידים. על המורה לדעת את שמות התלמידים היטב מבראשונה, מבואם להכתב ברשימת התלמידים יחד עם אבותיהם. טוב, שתהיה ביד המורה לא רק רשימת שמות התלמידים עצמם, כי אם גם שמות אבותיהם, אחיהם ואחיותיהם ודודיהם וכו׳, למען ידע אל נכון ההבינו אותו תלמידיו בבואו (אחרי ימים רבים) לבאר שמות קרובי המשפחה.

ידיעת שמות התלמידים מועילה מאד גם לשיחה הראשונה: אתה ראובן? אתה יצחק? הטוב, כי ידע התלמיד, שהמורה המדבר אתו עברית מהרגע הראשון לראותו את פניו, יודע גם שפה אחרת? — בזה נשמע חלוק דעות. אחדים מצאו, כי טוב, שיחשב התלמיד, שאין המורה יודע כלל שפה אחרת, אולם אחרים הראו לדעת, כי הדבר הזה לא יעלה, כי אם יוריד. ראשית, הלא סוף כל סוף יודע הדבר לתלמיד ונמצא המורה משקר, ושנית, מועיל, כי יובן לתלמידים, כי מאי חפץ לדבר בשפה אחרת מדבר המורה עברית ולא מאנס, מאי ידיעה שפה אחרת.

כמה הן שעות הלמוד ביום בשנה הראשונה? י״ח שעות בשבוע (אלה הן מתקנות אָרשא, שנתקנו באספת המורים בשש״ע, כל הפּרוגרמה שחוברה שם, הננו מביאים להלן בתור הוספה, לתועלת מורים רבים), לאמר, ג׳ שעות ביום, בתנאי, כי בימים הראשונים לא יארך שעור מעשרים רגע. אסור להכביד על פעוטים לשבת יותר, והמכביד חוטא בזה לבריאות הילדים, וגם המשמעת תִּפָּגֵם. גם בעשרים רגע האלה, אם נראה איזו הכבדה, צריך להפסיק בדבר צדדי, כמו לצוות על כל התלמידים: קומו! שבו! וכדומה. התשובה במקהלה: אנחנו קמנו! אנחנו ישבנו! ג״כ אמצעי טוב לשנוי הגונים.

היה מי שהשמיע הצעה, שטוב היה לו למדו ביום הראשון רק שעור אחד, מה שקוראים „לעשות התחלה", אבל הצעה כזאת הוסרה. אם ביום הראשון ילמד התלמיד שעור אחד, ביום השני שנים וכו׳ יחשב התלמיד, כי ביום העשירי ילמד עשרה שעורים והרגיש מראש איזה פחד משונה.

מתי ואיך מלמדים את הקריאה והכתיבה? תשובות עפ״י הנסיון נענו כאלה: א) צריך להחל ללמד את הקריאה אחרי עבור כארבעה חדשים, בהיות כבר לתלמיד אוצר הגון של מלים עבריות, למען יבין את קריאתו. ב) הקריאה והכתיבה מלמדים יחד, לאמר בדעת התלמיד לקרא את האות הנדפסת עליו לכתב אותה האות הנכתבת. בראשונה על לוח ביה״ס בקרטון ואח״כ במחברות בעט, שחור ע״ג לבן, (מר א. העיר פה הערה צודקת מאד, כי העטים הנתנים לילדים אינם עפ״י המדה וההיקף של אצבעותיהם. הם עטי גדולים ולוחצים על בשר אצבעות הקטנים. צריך אפוא לשים לב להכין עטים לילדים קטנים, קלים וצרים ביותר). ג) שיטתו של ילין בלמוד הקריאה והכתיבה נכרת לחמורה מאד. הוא מביא בכונה את האותיות השוות במבטאן במלים שונות כמו כבש, קסת, ק׳ וכ׳, ש׳, ס׳ ות׳, כלן יחד, המבלבלות את מח הקטן, אבל צריך ללמד עפ״י השיטה הקולית, בהפרדת כל קול אות לבדו. בימים הראשונים עפ״י אותיות מצוירות על קוביות ומתחתן לשים נקודות שונות (כל זה במסגרת יפה עשויה לדבר). טוב לשים לב בראשונה, כי ידעו התלמידים את הנקודות ואח״כ את האותיות, כי מספר הנקודות קטן ממספר האותיות, ובהוסף אח״כ אות תשנינה אתה גם הנקודות ונקבעו היטב בזכרונות של התלמידים. אחרי הקוביות, צריך לעבר אל הספר „שפה חיה" ח״א (השם „שפה חיה" הוא אמנם רק אירוניה חיה לבאורו), כי סדור האותיות שם טוב וקל מאד. אבל יען, כי שפתו במקומות שונים היא גם זרה ומשונה מהשפה הטבעית צריך היה לאחר את למוד הקריאה על פיו. ויען כי לאחר יותר מארבעה חדשים אי אפשר עוד מפני טעמים שונים חיצונים, לכן צריך להכין את התלמידים שנים שלשה ימים לפני כל שעור, למען יבינו את מלות ה„שפה החיה".

בעקרו של דבר הוברר, כי אין לנו עוד ספר למוד הקריאה העברית עפ״י השיטה הטבעית! ככלות התלמידים את הספר ש״ח ח״א יעברו התלמידים אל הס׳ „בי״ס עברי" לגרזובסקי ח״א. תכן הספורים שם חשוב ביותר לעמת תכן הספורים של ש״ח (אבל אותיותיו קטנות ומטושטשות מסכת הדפסה רעה!) וגם יתרגלו התלמידים על פיו לקרא בלי נקודות.

מתי מתחילים ללמד ספורי התורה? בדעת התלמידים לספר בעצמם, בשפתם, את הספור המסופר להם בפי המורה, מתחילים ללמדם ספורי התורה ע״פ בסגנון חי וקל מאד, ובסדר הדורות והמקרים, באופן שישובו התלמידים ויספרו הם כל ספור וספור.

בשנה הראשונה מלמדים את הספורים עד אחרי מות משה, לאמר, כל ספורי חמשת הספרים. בחדר המתוקן ביקטרינוסלב ההלו לספר ספורי התורה מאברהם, בהומל — מבריאת העולם, והנסיון הראה, כי בריאת העולם מענינת מאד את הילדים. הם הולכים ורואים בהתהוות העולם וגידולו, בהברא האור, השמים, הארץ, כל דשא, כל עץ וכו', שומעים ונהנים, ושכלם מתפתח. נדמה להם, כי הם חיים באותה העת ולוקחים חלק ביצירה.

ש א ל ו ת ה י ל ד י ם. בהחל המורה לספר ספורי כה"ק, לרוב, התלמידים המפותחים ביותר, מ ט ר י ד י ם את המורה בשאלות רבות ילדותיות. על המורה לשים לב לזה, לתת להם לשאול, כל ילד לפי שכלו, ולענות להם תשובה ברורה על כל שאלותיהם. חלילה למורה לעבור בשתיקה אף על אחת מהשאלות רק עליו להתיחס בשים לב ולעורר עי"ז החפץ בחניכיו לשאול ולחזור ולשאול.

השאלות מפתחות את השכל יחד עם השפה!

אולם יש שאלות, שהמורה אינו י כ ו ל לתת תשובה עליהן, רוב הילדים. למשל, בספר המורה מה שברא אלהים (את המושג „אלהים" אפשר על נקלה לבאר. למשל, בהראות המורה את השמים, הוא שואל: מי בשמים? והילדים מבינים אל מי תרמז השאלה, והם, או שיענו בשפתם, או שיאמרו כי אינם יודעים, וקרא המורה למושג הנעלם ההוא: „אלהים". אלהים הוא בשמים, על הארץ וכו'), הם שואלים את השאלה המפורסמת: „מי ברא את אלהים"?... המורה עומד רגע נבוך ואינו יודע מה לענות על השאלה התמימה הזאת. אך חלילה לו אז לבקש מפלט אל המחקר והפילוסופיה, וגם להשאיר את השאלה בלי תשובה עליה אסור לו; לענות את התשובה הרגילה בענינים כאלה: „כאשר תגדל, תלמד וידעת" — אם כי איננה טובה, אבל מוכרחת לפעמים — ג"כ אינה פה במקומה, בהיות השאלה הזאת כבדה — לפי דעת הילד — ונשאלת בפתח הלמוד ואם היא תשאר בלי תשובה, ירפה רוחו בקרבו והטרידתהו מהלמוד. יש לנטות, לענות על השאלה הזאת בסגנון שאלה ותמיה (כדרך גוברין יהודאין): את א ל ה י ם? הלא הוא ה ב ו ר א! הוא שעשה כל דבר!... את התשובה הזאת יקבל הילד כמושכל ראשון, שאין להרהר אחריו עוד. על יתר השאלות הילדותיות הרגילות: איפה לקח האדם מחט לתפור לו בגר? איפה לקח אש (יען כי לא

נזכרו הדברים בין הנבראים בששת ימי בראשית לכ נשאלות לרב השאלות האלה)? התשובה העקרית היא על שאלות ממין זה: „עשה". עי"ז ילמד הנער להבין, כי האדם עבד בעצמו, בידיו, הרבה, והועיל לתקון העולם, והרגיש את כל המוסר היוצא מזה.

ה א ג ד ו ת. צריך לספר את כל האגדות ה מ ע נ י נ ו ת, מובן, בסגנון קל ילדותי. אבל צריך להטעים הבדל בין ספורי „החומש" ובין סדורי האגדה, ההבדל שנמצא הוא, כי על ספורי התורה יחזרו התלמידים לספר, וספורי האגדה לא יסופרו על ידם, ורק על המורה לספרם בתור תבלין ופרפרת לשעור, הילדים, בהרגשתם הדקה, ירגישו היטב את ההבדל.

ה ת פ ל ו ת. עפ"י תקנות ארשא צריך ללמד עוד בשנה הראשונה את התפלות: „מודה אני", „תורה צוה", (אבל זה אפשר להשמיט, כי רחוקים עוד הילדים מהבין את המלים: „מורשה קהלת יעקב") „שמע ואהבת", ברכות הנהנין, ברכות התורה, ברכת ציצית (גם זו אפשר לדחות לשנה השנית). את התפלות האלה מלמדים בחצי השני של השנה הראשונה לאט לאט, והילדים מתפללים כלם במקהלה מתוך הספר בבקר בבקר לפני הלמוד.

ה ה פ ס ק ו ת, ה ש י ר י ם, ה מ ש ח ק י ם ו ה ט י ו ל י ם. בעת ההפסקות, בימים הראשונים, מובן, שהילדים מדברים בשפתם, אבל עוד בשבוע הראשון על המורה להיות בקרב התלמידים בשעת ההפסקה, להתערב לאט לאט בדבורם, במעשיהם וכו'. מובן, שפה על המורה להיות אמן במדה מרובה ל„התילד" ול„התפעט", לחיות אותם החיים הקטנים והפעוטים, חיי הילדים, למען לא ירגישו הילדים מוראו עליהם ויהיו חפשים לנפשם בהיותו אתם. ובהיות המורה יחד עם התלמידים, ישים עי"ז לאט לאט את השפה בפיהם, לא בדרך למוד מסודר (המורה המהפך את המשחק ללמוד ירע יותר מאשר יחשב להיטיב!) כי אם בדרך שחוק והוללות.

שירי ילדים, קצרים ושנונים, בלוית מנגינות מעוררות חיים, מצהילים מאד את הילדים ומחבבים עליהם את השפה. יש להם גם ערך אניטציוני מחוץ לחדר. בהיות שירים עברים רגילים על לשונם של קטנים, ישירו אותם בכל מקום שהם נמצאים, גם בבית גם ברחוב, ועי"ז ירגילו את אזן א ח ר י ם לשמוע את הצלצול העברי „ו י ע ב ר ו" את האויר. שירים לתלמידים לחצי השנה הראשון ללמודם מעטים מאד בספרותנו.

יש לחשב רק את השירים הנמצאים בס׳ „עברית בעברית״ לאֶפשטין, את השיר „יש ביערים״ („עולם קטן״ שנה ראשונה) ועוד מעט כמו אלה. לחצי השנה השני אפשר לבחר עוד משירי פינס וכדומה (בס׳ „הזמיר״). את השירים ישירו התלמידים בכל יום ויום בחדשים הראשונים בסוף הלמודים. לפני לכתם הביתה. בחדר, שיש בו מחלקה גדולה, מותר להרשות לקטנים לשיר אתם יחד את השיר „התקוה״, ש נ ע ש ה להימנון לאומי, אף אם לא יבינו פירושו.

משחקים כלליים, נעימים, ילדותיים, על המורה לערך פעמים או אחת בשבוע, מכל אשר ימצא לפניו לקל ולמנעים. בכלל, כל משחקי הילדים, ששחקו עד בואם לחדר בשפתם, על נקלה יוכלו להיות למשחקים עברים במשך זמן קצר, ועל המורה רק למצא את הטרמינים המתאימים להם (עתה להורות אופני משחקים שונים יוכלו להשתמש בספר העברי „הזמיר״ למר פינס). בימי הקיץ והח־ף, אם אפשר, אחת בחדש, על המורה לערוך טיולים לכל תלמידי החדר (טוב, שילבשו תלבשת אחת). הטיולים, מלבד תועלתם העצמית, כי הילדים שואפים אויר טהור אל קרבם, רואים הדר הטבע (על המורה להשתמש בשעת הכשר ההיא לבאר דברים שונים, שקשה לבאר בחדר, בצל הקורה), רואים ומתענגים ומחליפים כח ומשחקים בפנים צוהלים, מלבד זה, שבים אח״כ הילדים אל הלמוד בחשק נעים. יחס אהבה חדש מתגלה אחרי כל טיול בין הילדים ובין מורם ולמודם.

ה מ ש מ ע ת. אם יעמוד המורה מראש את יחסו אל התלמידים כיחס אוהב וחובב אל אהוביו וחביביו, אם יתן המורה רשות לתלמידים בעת ההפסקות לצחק ולהתהולל ככל אות נפשם (ולשמור, שלא יבאו לידי הכאה!), אז בעת הלמוד ישבו הילדים במנוחה הדרושה מטעם זה עצמו, שכבר שחקו דים, ומטעם הבנתם את חפץ אוהבם ומדריכם. אולם בכ״ז יקרו מקרי חסר משמעת רבים אף בנוגע למורים היותר מתוקנים, והתרופה היחידה היא: הָ ע ִנ י ו ן. על המורה ל ע נ י ן את תלמידיו בשיחה חדשה, בספור חדש, שיקח את לבם, ואז ישבו במנוחה והקשיבו לדבריו. הם ישתעבדו אל תוכן המדובר, יחפצו לדעת את ההמשך והסוף, ועי״ז יתרגלו לאט לאט למשמעת היותר מתוקנה, משמעת הנובעת לא מיראת העונש וכדומה, כי אם מחפץ הדעת וממשיכת הלב אל הענין!

ה ע ו נ ש י ן. על אדות זה נדברו הרבה. היו כאלה, שחפצו להעמיד עוד את הפסוק „חושך שבטו שונא בנו״ על חזקתו. אחרים צדדו לעונשים קלים וכדומה. העיקר נתברר, כי לוּ אפשר היה, כי המורה לא יחשב כלל, כי יש בידו ל ע נ ו ש עונש מאיזה מין שהוא, אז היה עולה החנוך למדרגת ההשתלמות היותר גבוהה. זהו האידיאל הגדול, שאליו שואף כל חנוך: הרחקת שכר ועונש! אבל בהיות, שעל המורים היום עוד קשה לשכוח את המציאות, כי יש לאל ידם לענוש, ולרוב תלוי הדבר בסבה יותר רחבה ומקפת, בחנוך הביתי שקבל ומקבל הילד, שלרוב הוא הורס במקומו את בנין המורה בחדר, ולכן יש, שהמורה מוכרח לבקש לו הצלה בגבול העונשים, אבל בכל אופן, צריך ל ה ת ר ח ק מ ע ו נ ש י ם ח מ ו ר י ם. ביחס קר, שיראה המורה לתלמיד החוטא, בדברים — יוסר! את ההעמדה בפנה צריך לחשב לא בתור עונש, כי אם הרחקת הרע מהטובים, לבל יופרעו גם הם בלמודם, או בתור הרחקת המפריע מהלמוד המענין א ו ת ו בכל יום והאהוב עליו ביותר, וזהו מעין מדה כנגד מדה.

אבל יש מקרים יוצאים מן הכלל, שעל המורה להשתמש אז בגערה ונזיפה גדולה, מחלטת, וזה רק אז, בדעתו, כי תביא את התועלת הרצויה והתועלת היא ברי ולא שמא, בהגיע הדבר למה שקוראים: קריזים! (מקרה כזה קרה בחדר בילד רַשְׁל, שאבותיו פנקוהו מילדותו ולא מנעו ממנו את אשר שאלו עיניו׳ ויחלישו ויקהו את כל כשרונותיו ויהי גם בן־עקש. ומן היום הראש׳ן לא חפץ לבקר את החדר (למרות, שכל הילדים ר צ י ם בחשק מיוחד החדרה). מה עשו אבותיו? בקשו מהמורה להרשות לאחותו הקטנה לשבת על ידו בחדר. המורה הרשה, ועל האחות היה לשבת אצלו כל עת הלמוד, ואם סרה ממנו לרגע — הרים קול בוכים. דברי המורה ולעג התלמידים עליו, לא פעלו דבר. פעם באה האחות הגדולה לקרא לקטנה הביתה ולהשאר במקומה, ולא נתן הילד לקטנה לצאת ויצו, כי גם הגדולה תשאר. באה אח״כ השפחה לראות את הנעשה, ויתעקש הילד, שתשאר גם השפחה, אח״כ באו האם והאב. בקציר, נקהלו כל בני הבית ששה אנשים סביב תלמיד דנן, רק לקים את חפצו ועקשותו. ואז לא יכל עוד המורה להתאפק, בהבינו לדעת את כל ההשחתה שיש בחנוך כזה, ויבא לכלל כעס וינער בתלמיד נערה עזה ומאימת מאד על עקשות שובבה

כזאת. הוא חשב לנכון לקחת פעם אחת את כל חומר הדין ולגמר את ה„ענין". והדבר אמנם פעל את הפעולה הרצויה. מאז רֻכך לב התלמיד, שגעוני סר מעליו, אולתו חלפה, ויהי במשך הימים לנער חי־עליו ותלמיד חרוץ!)

ילדים נחשלים. תמיד על המורה לשים לב ביותר אל הבינונים בכשרונותיהם, כי הם הרוב; אבל בראשית העת עליו להטות את הכף לגרועים, כי הנראים גרועים מראש אין איש יודע אחריתם מה תהיה בהתפתחם. אבל אם עבר זמן ידוע ומספר קטן של ילדים נחשלו, וע"י המועט סובל הרוב בלמודו ההדרגיי, אז אין עצה אחרת בלתי לתת לנחשלים שעור מיוחד, שעור הכנה.

אלה הם בקצרה הענינים שהעסיקו את המורים באספתם, ואלה הם הדברים המבררים שיצאו אחרי מו"מ ארוכים וכוחי דברים. דברו עוד ע"ד שמירת בריאות התלמידים, אור החדר ונקיונו, מדת הספסלים, אופן שבת הילדים עליהם, למודי ההתגוששות, השתלמות המורים בקריאה תמידית במבחרי הספרים הפדגוגיים בשפות שונות, וכזה התמו.

לא נערך אמנם משתה אחרי האספה לכבוד האורחים, אבל נדמה, כי שבעו רצון מבואם הנה. רבים הבטיחו לשוב הנה עוד פעם ולהודיע מפעולותיהם ולהועץ להבא. הם נסעו מזה בלב מלא תקוה להצליח בחדריהם המתקנים, שהוים ושיהיו רק עפ"י השיטה הטבעית.

יצליחו!

הומל, ק. ל. סילמן.

הפרוגרמה *).

השנה הראשונה. (י"ח שעות למוד בשבוע).

השפה העברית. לדעת את העצמים והמראות הסובבים את התלמידים (חדר הלמוד, בית־הספר, החצר, הגן, הרחוב, השדה, היער וכו'). ספורים ע"פ. הכתיבה והקריאה עפ"י השיטה הקולית; קריאה מבארת בענינים ספוריים, שיספרו אחרי כן ע"י הילדים ע"פ; שירים קטנים ע"פ; לקנות בדרך שמושית ראשית דעת כללי הדקדוק: ה׳ ה, ־ים, בכלל. אית"ן, האמנתי"ו, הכנוים וכו'.—ספורים קלים ע"פ מכתבי הקודש עד מות משה.

חשבון: ארבעת יסודות החשבון בתחום העשור הראשון.

תפלה: מודה אני, תורה צוה, שמע, ואהבת, ברכות התורה, הנהנין, ברכת ציצית.

ספרי למוד: שפה חיה ח"א; גרזובסקי — בי"ס עברי מחלק א' ומחלק ב'; יעבץ — טל ילדות, הוצאה חדשה; ילין—לפי הטף; אפשטין — עברית בעברית.

השנה השנית. (כ"ד שעורים בשבוע).

השפה העברית: קריאה מבוארת ביחד עם למודי הדקדוק, שעורים ממשיים. לערוך בכתב את תוכן הדבר הנקרא עפ"י שאלות המורה, לרכוש דעת שירים ומשלים. לקנות בדרך שמושית דעת נטיות הנפרד והנסמך בשמות ונטיות הפעלים בבנינים: קל, נפעל התפעל.

כתבי הקודש: בראשית, יהושע, שופטים, רות בידיעת המקרים כסדרם.

תפלה: מן יוצר אור עד שמונה עשרה.

חשבון: ארבעת היסודות בעשורים, בתחום המאה הראשונה.

ספרי למוד: גרזובסקי, בי"ס עברי חלק ב' וג' ומשלי י"ל גרדון.

השנה השלישית (כנ"ל).

השפה העברית: קריאה מבארת בענינים ממקרי החיים, ספוריים, היסטוריים ותאוריים, לספר בכתב תוכן הענינים הקטנים שנקראו עפ"י שאלות (יותר קלות) לערוך דברים בכתב עפ"י תכנית מושמת מלפני המורה, בנין המשפט, חלקי הדבור, חלוף התנועות בשמות, בפעלים ובמלים באופנים קלים ביותר מושגים קלים ע"ד הנקוד, שנון שירים ומשלים ע"פ.

דברי הימים: קורס סיסטמטי של דברי ימי ישראל עד חרבן הבית השני, עפ"י ספרי למוד ביחד עם ידיעת המקומות הנחוצים של כתיבת ארץ ישראל.

כתבי הקודש: שמות ובמדבר, שמואל א' וב' מלכים א' ביחד עם פרקים מתרי עשר המתאימים לדברי ימי התקופות ההן.

תפלות: פסוקי דזמרה, והוא רחום, נשמת, שמנה עשרה של שבת.

---

*) הפרוגרמה הזאת חוברה באספת מורים רבתא בעיר א. ע"י קומיסיה מיוחדת. בחדר בהומל מלמדים על פיה בשנויים אחרים.

חשבון: ארבעת היסודות בתחום המאה הראשונה.

ספרי למוד: מבי"ס עברי ח"ג, המקרא, המוריה; רבינוביץ — תולדות ישראל א־ג ומשירי גרדון, דוליצקי, מנה, פרישמן, של"ג, ביליק, צרניחובסקי ועוד.

השנה הרביעית (כנ"ל).

השפה העברית: קריאה מבוארת בעניני מחקרי החיים, מידיעות הטבע, מדברי הימים וכתיבת הארץ. לערוך מאמרים עפ"י תכנית; הרחבתם וקצורם (אם אפשר) של הענינים. קורס סיסטמטי של דקדוק. מקרא דגמאות קלות ממבחר הספרות העברית ושנון אחדות מהן ע"פ.

דברי הימים: מחרבן הבית השני עד תקופת הרמב"ם.

כתיבת הארץ: ידיעות מכתיבת ארץ ישראל ביחד עם ראשית דעת הגיאוגרפיה הכללית.

כתבי הקודש: דברים עם לקוטים מפי' רש"י, מלכים ב', עזרא ונחמיה ביחד עם הפרקים המתאימים לתקופות הז"ן, מירמיה ואיכה. פרקי אבות.

תפלות: התפלות של שבת ויו"ט.

השנה החמישית (י"ח שעות בשבוע).

השפה העברית: מקרא דוגמאות יותר קשות מהספרות ותולדות. ראשית למודי תורת הספרות. מקרא אגדות ב"עין יעקב". לקוטים ממשנה. לערוך ספורים בכתב עפ"י תכני פתגמיים שונים. תאורים בכתב. שנון בע"פ.

דברי הימים: עד התקופה האחרונה (ועד בכלל).

כתבי הקודש: ישעיה, ירמיה, יחזקאל, תהלים ודניאל (כל הפרקים השוים לנפש התלמידים).

תפלות: פיוטים נבחרים (סליחות).

ספרי למוד: תורת הספרות.

השנה הששית (כנ"ל).

השפה העברית: להוכיח לדעת את יצירות טובי הסופרים בתקופות שונות. לערוך בכתב ספורים קלים שנקראו, פָּרָשׁוּת, מכתבים, חבורים עפ"י הנושא והתכנית המושמים מלפני המורים. המשך למוד המשנה ופרקים מהתלמוד.

דברי הימים: חזרה על הקודם עם הארות למקרים הכי נכבדים.

כתבי הקודש: לגמור את התנ"ך ולחזור עליו.

תפלות: פיוטים ותולדות תפלות אחדות.

הרצאה *)

על אדות בתי הספר במושבות אחינו בארץ ישראל.

בחפצנו למצא פתרון לשאלה: איך לסדר את בתי הספר במושבות, עלינו לברר לנו קודם כל מה צריכה להיות מטרת בתי הספר האלה, ואולם לא מטרה אחת להם כי אם מטרות הרבה:

א) לפתח ולחזק את הכחות הגופנים, המוסרים והשכלים של חניכי בתי הספר וחניכותיהם.

ב) לקרבם אל הטבע, להכשירם ולהרגילם לעבודה בכלל ולעבודת האדמה בפרט.

ג) לפתח בקרבם את הרגשות הלאומיים, לטעת בלבם שאיפה עזה ונמרצה לתחית עמנו ושפתנו בארץ אבותינו.

ד) להקנות להם ידיעות יסודיות הדרושות לאדם באשר הוא אדם וליהודי באשר הוא יהודי.

ה) להחיות בהם את הלשון העברית, ללמדם

*) נקראה לפני אספת המורים הראשונה בא"י ביום ד' אלול, אתחלה במושבה זכרון יעקב. פרוטוקול מפורט של האספה הזאת יבוא בחוברת הבאה.

להרגילם לחשב ולהרגיש בה ולהביע בה את כל מחשבותיהם ורגשותיהם בדיוק מבלי חטא לדקדוקה, רוחה ושמושה.

ו) לפתח בקרבם את רגש היופי והטעם הטוב ולהכשירם ליהנות מכל תענוגות החיים הרוחנים לכל גוניהם המרובים והשונים.

— אך האמנם אפשר לבית ספר כפרי להגיע לכל המטרות הרמות האלה?

לפי דעתי אפשר ואפשר.

הן כל הדברים הרבים והנשגבים האלה אשר שמנום מטרה לבתי הספר במושבות אינם סותרים, אינם מבטלים זה את זה, כ"א להפך: עוזרים, מסיעים ומשלימים זה את זה. ועל כן אין צורך אפו"א בכחות רבים נפרדים ושונים לעבודת החנוך, כ"א בכח אחד מסודר היטב, פועל בתמידות במגמה אחת ומכוון למטרה אחת.

הכחות הרוחניים והמוסריים אינם יכולים להתפתח כראוי ולהגיע לשלמותם האפשרית בגוף חלש ורצוץ, כ"א רק בגוף בריא, איתן וחזק; קרבת הטבע והעבודה הן התחבולות היותר מועילות לחזק ולהגביר את הגוף, לעודד ולאמץ את הרצון שהוא יסוד המוסר ולרומם את הרוח, והרגש הלאומי והתקוה הלאומית הם המניעים את כל הכחות יחד, מכוננים אותם למטרה ידועה ומְתַוִים להם את מגמתם.

הלמודים, כפי שהם נהוגים ברוב בתי הספר, לא רק בא"י ולא רק בין היהודים, כ"א גם בהרבה אוה"ע, הם אמנם מזיקים הרבה להתפתחות הרוחנית, המוסרית והגופנית גם יחד.

ואולם זאת היא חובתנו לבקש תחבולות שהלמודים לא רק שלא יזיקו, כ"א יועילו לחזוק כחות התלמידים והתלמידות והתפתחותם הטבעית.

צריך עוד להעיר, כי אם אמנם רבות הן הידיעות שביה"ס צריך ויכול לתת לתלמידיו ותלמידותיו, הנה לא מעטות הן גם אותן הידיעות הסרות התועלת שביה"ס צריך להוציאן מתוך תכניתו.

מה הם האמצעים והדרכים, שבהם יחזיק ביה"ס בשאיפתו אל המטרות הרבות והרמות המפורטות למעלה? במלים אחרות: מה תהיה תכנית ביה"ס, שיטתו וסדריו אשר יובילוהו אל המטרות ההן?

השאלה הזאת, כמובן לכל מורה, מורכבת משאלות רבות וקשות שעלינו לפתור אותן אחת אחת בטרם נגיע לפתרון השאלה הכללית. אפס בהיות הזמן קצר מאד והמלאכה מרובה, החלטתי לבחר דרך קל יותר לפתרון השאלה הכללית הזאת. תחת לנתח כל שאלה פרטית ולבקש להן פתרונים, אנסה להציע לפניכם, חברי הנכבדים, בית ספר כפרי מתוקן, כפי שאני מבין אותו, ובתארי את חיצוניותו, תכניתו, סדריו ותהלוכותיו, אנסה לבאר דרך אגב את טעמם ונמוקם. הדרך הזאת היא אולי ארוכה יותר, אך לפ"ד קלה ובטוחה יותר.

כמובן, אחת היא לכם, חברי הנכבדים, אם תמונת ביה"ס שאני מנסה לתאר לפניכם לקוחה מן המציאות או מהדמיון או משניהם יחד.

ביה"ס שאני מתכבד להציג לפניכם, רבותי, הוא בנין גדול וגבוה בעל שתי קומות. בקומה העליונה מסדרון גדול הנמשך מצפון לדרום. ארכו כעשרים וחמשה מטרים, רחבו כחמשה מטרים וגבהו כחמשה מטרים. שני פתחים למסדרון: אחד מצפון, הוא המבוא המהודר הפונה אל הרחוב, ואחד מדרום הפונה אל החצר, וארבעה חלונות בו: שנים מצפון משני עברי הפתח הצפוני ושנים מדרום משני עברי הפתח הדרומי, ושתי ארבות לו בתקרה. ומשני עברי המסדרון ששה חדרים מרווחים ומוארים מאד. לארבעה החדרים הקיצונים ארבעה ארבעה חלונות לשתי הפאות, ולשנים התיכונים שנים שנים חלונות וארובה בתקרה. מהם חמשה חדרים לחמש המחלקות הנמצאות בביה"ס, ואחד חדר המורים. בחדרי המחלקות נמצאים ספסלים מכוונים לקומת תלמידי כל מחלקה, כסאות אהדים, קתדרה ולוח. תמונות ומפות אין על הקירות ורק בשעת הצרך תובאנה אל המחלקה. ובחדר המורים נמצאה הביבליותיקה של ביה"ס, גם כל תשמישי הלמודים שמורים בו. —

ובקומה התחתונה דירה למשרת ביה"ס, המחויב להמצא תמיד אצל ביה"ס, לשמור את הנקיון בבית ובחצר ולנטור את גן ביה"ס.

לפני ביה"ס ברחוב גזוזטרה גדולה ומשני עבריה נטועים עצים ופרחים ביניהם, ומשני עברי ביה"ס ומאחריו חצר גדול מאד המוקף גם הוא עצים משלשת עבריו, באופן אשר חלק גדול מהחצר מכוסה צל תמיד פעם מעבר מזה ופעם מעבר מזה. בהצר ערוכים תשמישי התעמלות:

סולם זקוף, מוטות, וחבלים תלויים, טבעות ברזל, מְדַלְּגִים שונים.

בחצר מצחקים התלמידים והתלמידות בכל יום קודם הלמודים ובהפסקות ככל אות נפשם. שם יתחרו

איש את רעהו בטפוס, בדלוג, בקליעת אבנים, אך כל המשחקים האלה ומיני ההתעמלות אינם חובה כ"א רשות. כי רק החפש הוא רוח החיים במשחק, רק הוא המחיה אותו ונותן לו נועם וחן, רק הוא המחבב אותו על הילדים ומושך אותו בחבלי קסם; ואולם נסו לעשות את המשחקים וההתעמלות קבע וחובה וראיתם, כי עד מהרה תקוץ בהם נפש הילדים והיו להם למעמסה.

גם השנה לא ישגיחו המורים על התלמידים בעת המשחק בלתי אם מרחוק, מבלי אשר ירגישו בזה המצחקים. אמנם יש שהמורים מתערבים במשחק או בהתעמלות, אך לא בתור מורים, כ"א בתור חברים החפצים גם הם להצטיין בין התלמידים, או בינם לבין עצמם, בהראותם את חריצותם, קלותם וזריזותם בהתעמלות או במשחק. לפעמים יתבונן אחד המורים, כי מאסו התלמידים במשחקיהם וְלִמְּדָם משחק חדש, או יזכירם משחק ישן שכבר נשכח, ועתה יהיה כחדש בעיניהם. אפס אך למדו התלמידים את המשחק הזה ויתחילו להתענין בו, יעזבם לנפשם ועמד מנגד והיה רואה ואינו נראה, מתבונן ואין מתבוננים בו.

ואולם כל הזהירות הזאת אינה נהוגה אלא בשביל תלמידי המחלקות העליונות, אבל ילדי המחלקות הנמוכות, שעוד לא התפתחה עצמותם למדי אוהבים, להפך, להיות מונהגים ע"י אחרים. וגם במשחקיהם הם מתענגים הרבה יותר בזמן שהם ערוכים ומסודרים ע"י המורים. ותלמידי המכינה המשחק הוא כל עקר למודיהם, ולמודם הוא המשחק. אך על המחלקה הזאת עוד אדבר למטה.

אצל חצר ביה"ס (במורד הגבעה ועל הכר אשר לרגלו) משתרע גן ירק מרהיב עינים. הגן הזה נעבד כלו ע"י המורים והתלמידים ויד זר לא נגעה בו. לפני זמן מה היתה כל חלקת הגן מלאה אבנים וביניהן נראָה יֶרֶק אנג'יל. אך באחד מימי הקיץ, הוליך המנהל את התלמידים לטיל בסביבות המושבה ויראם את גני הירק וישוחח אתם על הירקות השונים אשר הרהיבו את עיני הלקקנים הרכים.

— החפצים אתם כי יהיה גם לכם גן?

הילדים מביטים בתמהון.

— אם חפצים אתם נעשה גן טוב ויפה מאלה.

— כן, מורי, אנחנו חפצים בכל לב, אך איך ואיפה נעשה גן כזה?

— אצל ביה"ס אם רק תרצו בזה באמת. אך הלא תזכרו את אשר דברנו פעמים רבות. כי למען הוציא כל חפץ לפעולה דרושה עבודה וסבלנות. ועתה התאבו לעבוד בשקידה? התהיה לכם די סבלנות לשאת את כל קשי העבודה?

— כן, מורי. אנחנו נעבוד בכל לב.

— כי עתה היו בטוחים, כי יהיה לכם גן גדול, יפה ונחמד מהגנים אשר ראינו היום.

מן העת ההיא לא נתנו הילדים למנהל מנוחה, ויאיצו בו לגשת אל העבודה, אך מורם, לתמהונם, לא מהר הפעם לעשות חפצם, ורק כאשר גדלו חשקם ותקותם למרום קצם, בטרם יבאו תחתם יאוש וקרת רוח, אמר להם: טוב, מחר נגש אל העבודה. אך זכרו את אשר קבלתם עליכם. — לעבוד ככל אשר יוטל עליכם.

ביום המחרת לפנות ערב ככלות הלמודים העמדו התלמידים והתלמידות קבוצות קבוצות על כל פני החלקה המכוסה אבנים והמלאכה החלה. האחד ערם את האבנים לערמה, השני מלא בהן את הקופות הריקות ושנים אחרים נשאו אותן הלאה מחוץ לגבול החלקה.

עברו ימים אחדים, מעט מעט עוזקה החלקה גם סוקלה אך העבודה לא כלתה. עתה רואים את הנערים והנערות יורדים אל הגן ועולים. בעלותם ישאו בידיהם קופות ריקות אשר יצחקו בהן, יזרקון למעלה ושבו וחטפו אותן שנית, וברדתם ישאו על ראשם את הקופות מלאות זבל והריקו אותן על פני האדמה, וחבריהם העובדים בגן יפרשו את הזבל על פני כל החלקה.

כה עבדו התלמידים, התלמידות והמורים יחד עד בא ימי החנים. עתה נסגר ביה"ס וגם העבודה נשבתה. אפס אך נפתח ביה"ס שנית והיורה הרוה את פני האדמה, יצאו המורים והתלמידים שנית לעבודתם. בראשונה מדדו את אדמת החלקה ויחלקוה לחלקים ולכל שנים שנים תלמידים נתנה חלקה קטנה לעבדה ולשמרה. אח"כ עשו את האדמה ערוגות ערוגות ויזרעו אותן ירקות שונים: חסה, סלק, גזר, צנון, לפת, חרדל, תפוחי אדמה, בצל, שום, חמצה, שעועית, חורשף, פטרוזיל, -- הכל ככל אשר הורם מורם לעשות. היש צורך להגיד מה קצרה סבלנותם לחכות עד אשר יציצו זרועיהם ומה גדלה שמחתם כאשר זכו לראות את הפלא הזה? לעמת זה מה גדל צערם של אלה אשר בגדה בהם אדמת ערוגותיהם ולא ענתה את הזרע אשר הטמינו בתוכה. אך פה נמצא להם מורם כאח

בצרה וינחמם וייעצם לבלתי התרפות ולנסות לזרע זרע אחר, או לזרוע את המינים הקודמים באופן אחר, וראה זה פלא! הפעם הצליחו, נסו יגון ואנחה ויבאו ששון ושמחה.

והעבודה אינה נפסקת אף יום אחד. בערב בערב ירדו התלמידים והתלמידות אל ערוגות חמדתם, יעדרו את אדמתם, ינכשוה, ישקוה, ובלב מלא גיל רואים את צמחיהם הולכים וגדלים, הולכים ומתפתחים. אחדים מהם כבר ראויים לאכילה. אך המורה איננו מתיר לעקור את כלם והם מודים כי הצדק אתו, כי על כן יודעים הם, כי הצמחים האלה עודם עתידים להתקשט בציצים ופרחים יפים ולשאת פרי אשר אמנם לא יאָכל, אך היה יהיה לזרע מצמיח צמחים חדשים. חפצים הם לראות, מה יהיה טיב הפרחים האלה ובמה יבדלו מהפרחים אשר כבר למדו על אדותיהם. ומה יהיה טוב הזרע? הידמה לזרעים אשר זרעו? גם יש צמחים אשר לא ראו עוד את זרעם, כי שתלו אותם שתילים.

ולא רק מקום עבודה ושעשועים לבד הוא הגן, כ״א גם מקום למוד. ואולם לא הרי הלמוד והעבודה בגן כהרי המשחקים ואמוני ההתעמלות, כי האחרונים הם רשות והראשונים חובה. ואין רשות לכל תלמיד ותלמידה להשתמט מהם. מורי בית הספר הזה חפצים להביא בלב חניכיהם את ההכרה, כי אין איש בן חורין להפטר מהעבודה; ואולם אין להם כל צורך להשתמש באמצעים קשים להכריח את התלמידים לעשות חובתם, כי העונג הרוחני שהילדים מוצאים בעבודתם הוא מתן שכרה שבצדה המעודד אותם לעבוד בתמידות, בשקידה ובזריזות.

פעולת העבודה נראתה על בריאות התלמידים והתלמידות. פניהם אדמו, כל שרירי גופם התקשו והתחזקו, והמלאכה, אשר בראשונה הוגיעתם ברגעים אחדים, היא להם עתה למשחק, ועל נקלה יעבדו בה כשתי שעות.

אחשוב למותר לבאר מה רבה היא פעולת העבודה הזאת על מוסריות התלמידים והתלמידות.

לתועלת החנוך הגופני והמוסרי נהוגים בביה״ס גם טיולים. פעם או פעמים בחדש ילכו המורים עם התלמידים אל אחת הערים והמושבות, או אל אחד הכפרים הקרובים פחות או יותר. ובלכתם יעלו הרים ירדו בקעות, ירוצו, יצחקו, ישירו. פעולת הטיולים האלה על הבריאות וההתפתחות הגופנית מובנה מאד. שרירי הרגלים יחזקו והתרגלו להליכה מרובה. העינים תסתגלנה להכיר כל דבר מרחוק, הראיה תרחב ותחזק, הדם יטהר ע״י אויר ההרים. מהטיול ישובו עיפים ויגעים אך שמחים ועליזים ומלאים התפעלות מכל אשר ראו ולמדו. ואמנם בטיולים האלה ילמדו הרבה מאד. ואולם על תועלת הטיולים להתפתחות הרוחנית עוד ידובר למטה. לעת עתה אעיר, כי לטיולים האלה יש גם תועלת מוסרית רבה.

התלמידים והתלמידות יצאו מהמושבה בשורה שנים שנים, הלוך ושיר, ובלכת התלמיד בשורה ילמד להסתגל לסדר כללי, להכיר כי הוא חלק מהכלל אשר אתו יחד יתנהל מעט מעט קדימה; ילמד לדעת את מקומו ולהבין, כי עליו לכוון את צעדיו לפי מהלך הצבור כולו, כי אם ירחיב או ימהר צעדיו יתנגש מיד בחברו אשר לפניו אשר בודאי לא יאבה לסבול את פחזותו ופזיזותו; ואם יתנהל לאטו, והרגיש בכל רגע את דחיפת ההולכים מאחריו. היש צורך להגיד מה רבה בחיים התועלת המוסרית היוצאת מההכרה הזאת? אעיר רק, כי מורי ביה״ס המדובר נזהרים לבלתי התבונן אל ההתנגשויות אשר תפלנה בין התלמידים בלכתם כל עוד לא תעברנה גבול, והתלמידים אינם רגילים להתאונן לפני מוריהם בלתי אם במקרים היוצאים מן הכלל.

אפס לא כל הדרך ילכו איש בעקב רעהו. צריך לתת מקום גם להתפתחות עצמותם של התלמידים. הנה הגיעו למישור נחמד משתרע למרחוק.

— ירשנו המורה לרוץ מעט. — פונים התלמידים אל המורה.

— טוב, רוצו! וגם אנכי ארוץ אתכם. אחת, שתים, שלש!

התלמידים והתלמידות נשאו את רגליהם ויאזרו את כל כחותיהם לרוץ לפני מורם. ברב אשרם וגאותם, כי מורם עודנו מאחריהם יוסיפו לאמץ שארית כחותיהם ולרוץ במהירות האפשרית; אך הנה כבר עיפו, מהירות מרוצתם הולכת ומתמעטת, הנחשלים כבר עמדו, הגבורים והקלים אמנם עוד טרם יחדלו, אך לתמהונם וצערם הם רואים, כי מעט מעט העביר אותם המורה הרבה מאד.

ההתחרות הזאת נשנתה פעמים רבות; תמהון התלמידים יגדל מפעם לפעם, אך המורה, הנכון תמיד לבאר להם כל דבר סתום, מעלים מהם הפעם את הסוד הכמוס אתו.

ואולם אחרי שנים שלשה טיולים נפתרה להם

החידה מאליה ויבינו את הכלל: כל אין אך למחסור, או כמו שאומר הרוסי: Тише ѣдешь дальше будешь.

עד כה נפזרו התלמידים והתלמידות אל כל רוח, גם עיפו מאד ויהיו נכונים לשבת איש תחתם; אך קול המצפצפה אספם יחד ויעמדו שנית בשורה וילכו לאט לאט זמן מה עד הגיעם לצל אחד העצים או לראש גבעה נחמדה, ורק אז נתנה הרשות לנוח.

חושב אני, כי כל חברי המורים יסכימו לי, כי טוב טיול כזה למוסר הילדים ממאות דרשות של מוסר אשר יטיפו מורים פטפטנים יום יום באזני תלמידיהם.

ביה״ס צריך לדאוג קודם כל למוסר הילדים. ביה״ס צריך ללמדם קודם כל מדות טובות ודרך ארץ. — את המשפט הזה אנו שומעים יום יום, ואין איש חולק עליו. השאלה היא: איך ללמד מוסר, מדות טובות ודרך ארץ?

רבים חושבים להשיג את המטרה ע״י דרשות ארוכות מפילות תרדמה, והנם מלמדים את חניכיהם לדעת חובות ומצות, אשר לו גם דקדקו המחנכים בעצמם לשמרם, גם אז לא יכלו לפעול כל פעולה.

הן נבין כלנו היטב, כי מן הנמנע הוא שהאומנת תלמד את הילד ללכת לא בדרך מעשי, כ״א ע״י שעורים על אדות חקי ההליכה, לו גם יהיו השעורים האלה ערוכים לפי כל חקי הפדגוגיה, ולו גם תראה האומנת בעצמה איך מיטיבה ללכת בשמרה את כל החוקים ההם. ואיך איפוא נחשוב, כי יעלה בידנו להדריך את חניכינו בדרך המוסר רק ע״י דברים בעלמא?

כן, ביה״ס צריך לדאוג קודם כל למוסר הילדים, אך בשביל זה חלילה לו להטיף להם מוסר, בטרם יקנו את המוסר בעצמו בדרך מעשי; כי אם כזאת יעשה, ועשה את חניכיו לא לשומרי מוסר, כ״א למטיפי מוסר, אשר „ת״ל לא אלמן ישראל מהם". אינני מתנגד לגמרי ללמוד המוסר, אך חושב אני, כי בלמוד הזה כמו בכל הלמודים יקדם המעשה למדרש, החנוך לתורה.

נראה עתה איך מלמד ביה״ס המדובר את תלמידיו ותלמידותיו מוסר.

קודם כל הוא מתאמץ לפתח בקרבם רצון עז, שבלעדיו לא יכון כל מוסר. האמצעים לזה הם: העבודה, המשחקים, הטיולים, הלמודים המסודרים. כל אלה יחזקו את כחות הילדים, ובטחונם בעצמם והרגילום להגיע בכל דבר בכל עבודה, בכל מעשה ופעולה עד קצם מבלי שוב מאמצע הדרך. המורים המנוסים יודעים להשתמש בערמומית מותרת להביא את האמונה בלב התלמידים, כי הם עושים כל דבר לא עפ״י רצון מורם, כ״א עפ״י רצונם הם, ולהפך מורם הטוב רק עזור יעזור להם למלאות את רצונם. הוא עובד אתם בשביל שהם חפצים כי יהיה להם גן יפה; הוא הולך אתם למקומות רחוקים, בשביל שהם בקשו ממנו פעמים רבות ללכת אתם; הוא מלמד אותם ענינים שונים, יען כי הם רוצים לדעת אותם. כמו כן ישיר ויצחק אתם להפצם ורצונם; אך יחד עם זה הם מבינים היטב, כי בכל דבר שהמורה עושה אתם הם צריכים לשמור את הסדר הקבוע על ידו ולסור למשמעתו.

בית הספר הזה מדריך את תלמידיו ותלמידותיו בנמוס יפה ובתהלוכות ישרות, לא ע״י דרשות, כ״א פשוט ע״י אמונים תמידים, כמו שהאם מלמדת את בנה ללכת, בהוליכה אותו פעמים אין ספורות בסבלנות רבה יום יום, עד אשר יחזקו אברי ההליכה ועד אשר יקנה את הרגילות הדרושה.

על כל החטאים שיחטאו התלמידים בשגגה אינם נענשים, כ״א מוכרחים הם לתקן את אשר עוו. אך התלמידים אינם חושבים זה לעונש, כ״א כדבר טבעי וישר המובן מאליו. רק מעשים רעים שהתלמידים עושים בזדון נחשבים בביה״ס לחטאים, אך גם על חטאים כאלה נענשים התלמידים מדה כנגד מדה. ואולם העונש היותר קשה לתלמיד הוא אבדת חנו בעיני מורו אוהבו ואהובו.

בית הספר המדובר שואף בכל יכלתו להרגיל את התלמידים לנקיון, לסדר, למשמעת.

נקיון. כל התלמידים צריכים לבא אל ביה״ס נקיים, רחוצים, סרוקים ולבושים על פי תלבשת אחת קבועה. כל תלמיד לובש חליפת בגדים מבד כחול, חזק ויפה תפורה עפ״י גזרה אחת ולראשו חובש תרבוש, והתלמידות לובשות סנורים שחורים שלמים המכסים את כל גופן, שערותיהן הקצוצות מעט יורדות על כתפיהן וקשורות על ראשן ברצועת תכלת, ובימי חג ובימי טיול תלבשנה סנורים לבנים תחת השחורים.

ע״י התלבשת הקבועה חפץ ביה״ס להשות את בני כל המפלגות והכתות, גם להחליש את האישיות (individualite) הנפרזה השוררת בעמנו, למען הרגיל את הילד להרגיש כי איננו עולם מלא בפני עצמו, כ״א אך פרט אחד מהכלל, חלק מהשלם.

סדר. והסדר ישמור בביה"ס לא רק ע"י המורים, כ"א ע"י התלמידים בעצמם, בכל מחלקה ישגיחו התלמידים על הסדר איש איש יומו. חובת משגיח היום הם: להקדים לבא לפני כל התלמידים, לשים דיו בדיותות, לוח וספוג אצל הלוח, לקבל מכל תלמיד את ילקוטו ולשימו במקומו, מבלי תת לאיש מהתלמידים להכנס קודם הצלצול, להשאר בביה"ס בכל עת ההפסקה.

משמעת. יחד עם האהבה והידידות השוררת בביה"ס בין המורים והתלמידים תשלט ביניהם גם משמעת נמרצה. בראש ביה"ס עומד המורה המנהל. הוא מתהלך עם יתר המורים בידידות וכבוד ונועץ אתם תמיד, אך הם סרים למשמעתו בכל הנוגע לביה"ס, ובזה יתנו לקח מעשי גם לתלמידיהם להיות נשמעים לגדולים מהם. אך לא רק ביחס למורים שלטת המשמעת. התלמידים נשמעים גם למשגיח היום ביומו, והוא יביא כל דבר קשה אל מורה מחלקתו, או אל משגיח היום מהמורים והאחרון פונה למנהל, אשר מצדו ישאל לפעמים דעת מועצת המורים.

בביה"ס קבועים גם שעורי מוסר, אך הם נלמדים רק במחלקה העליונה ומטרתם לחזק בלב התלמידים הכרת הטוב והרע לבל תרפינה ידיהם במוסר שנהלו בביה"ס, גם בבואם באנשים, אשר שם ישלט מוסר אחר ודעות אחרות.

אחשב למותר לאמר, כי מורי ביה"ס חיים בעצמם עפ"י המוסר שהם מלמדים את תלמידיהם. כי בלעדי זאת לא יכלו לעולם לפעול על חניכיהם אף הפעולה היותר קלה. אין דבר בטל וריק מעמל המורה המטיף לתלמידיו לעבודת האדמה, לאהבת הטבע, לחיים פשוטים וטבעים, להסתפקות במועט, והוא בעצמו מקושט כאחד הטילים בבולאר באחד הכרכים הגדולים ואינו נוגע בכל מלאכה מפנוק ומרוך, מיראה פן תכוינה ידיו, פן ישונפו בגדיו או פן תפל טבעתו מעל אצבעו.

הנה נתתי לכם, חברי הנכבדים, מושג קצר מהחנוך הגופני והמוסרי של ביה"ס, ועתה עת לעבר אל החנוך הרוחני או יותר נכון השכלי, ולתכלית זאת עלי לשים לפניכם תכנית הלמודים של ביה"ס המדובר, ובפרט את שטתם.

בית הספר הזה נמצא במושבה גדולה ובו תלמידים רבים, וע"כ יש בו חמש מחלקות שהן מכינה אחת וארבע מחלקות, בעת אשר ביתר המושבות הסמוכות הקטנות ממנה לא תמצאנה בלתי אם מכינה ושלש מחלקות, ותלמידי בתי הספר ההם בגמרם חוק למודם במושבותיהם יבאו לפעמים לגמור את המחלקה העליונה של ביה"ס המדובר.

המכינה היא במקום גן ילדים, כי גן ילדים אמתי הוא נטע זר שלא יוכל להקלט אצלנו, בחסר לנו אחד התנאים היותר נחוצים — לשון אם. גני הילדים הנהגנו ב„מה מצינו" בעמי אירופה, אך הנדון אינו דומה לראיה. בגני הילדים הארפים קונים העוללים מושגים וידיעות שונות באמצעות הלשון שכבר למדו לדבר בה בביתם; בעת שאצלנו הם צריכים ללמוד ראשית ידיעת הלשון באמצעות המושגים שכבר קנו בבית, באיזה אופן שהיה.

זמן הלמוד בביה"ס הזה הוא 10 שנים וביתר בתי הספר שבמושבות הסמוכות 8 שנים, שנתים במכינה ושנתים בכל מחלקה.

אל המכינה מתקבלים ילדים בני חמש שנים. מורת המחלקה היא עלמה שגמרה בי"ס מתוקן במושבה, ואח"כ למדה באחת ערי ארפה שטת פרבל גם השתלמה במדעים כללים ועברים.

בשנה הראשונה לומדים במחלקה הזאת רק דבור, שירים, משחקים, מלאכות־יד קלות. ספרי הלמוד ותשמישיו הם ספר עברית בעברית ליצחק. אפשתין למען המורה, ספר שטת פרבל ותשמישי השטה הזאת, בשנה השנית המשך הלמודים הקודמים, שעורים ממשים עפ"י ספר „לפי הטף" חלק המורה, קריאה וכתיבה. קריאה לומדים עפ"י ספר „לפי הטף" חלק התלמיד, אך בסדר מהפך, ר"ל בראשונה ילמדו הברות בודדות ואח"כ מלים קלות וידועות המרכבות מההברות ההן.

סדר למוד הכתיבה מכון לסדר למוד הקריאה.

בנוגע ליתר המחלקות לא ארבה לדבר על תכנית הלמודים, ר"ל על כמות הלמודים שלומדים בכל מחלקה, כ"א על אפן ההוראה, על השטה והסדר, שהם העקר.

בביה"ס שוררת השטה הטבעית. על השטה הזאת הרבו לדבר בספרותנו, וע"כ אני חושב למותר להאריך, הכל יודעים, כי עפ"י השטה הזאת ילמד התלמיד לא רק בעזרת השכל והזכרון, כ"א ע"י כל חמשת חושיו. השטה הזאת איננה מסתפקת רק בידיעת מלים ותרגומם, כ"א דורשת שהתלמיד יבין כל מה שהוא

שומע וקורא הבנה ברורה ונכונה. השטה הזאת יותר מכל השטות דורשת הדרגה וסדר.

השטה הטבעית דורשת ללכת מהקל אל הקשה, מהמוחש אל המפשט, מהפרט אל הכלל, וע"כ תועים אלה המאחדים את השטה הזאת עם שטת ההרכזה, כי הם תרתי דסתרי.

השטה הטבעית היא שטת האם. והאם אינה מתחלת ללמד את הלשון ע"י הדקדוק, כ"א ע"י דבור ואינה מסתפקת באמירה אחת, כ"א חוזרת על כל ענין פעמים אין ספורות, עד שיקלט ויחרת עמק במח הילד. האם איננה מלמדת את ילדיה דברי הימים עפ"י שעורים קצוים יבשים וצנומים אשר יוכל רק להזר עליהם כתוכי מבלי הבין מאומה, כ"א היא מספרת להם ספורים יפים מלאים קסם החודרים עמוק עמוק אל מח הילד ונחרתים בתוכו לארך ימים.

בביה"ס המתוקן, שאנו מדברים בו, שוררת בכל תקפה השטה הטבעית האמתית המוליכה, כאמור למעלה, מן הפשוט אל המרכב, מן הקל אל הכבד, מן המוחש אל המפשט, מן הפרט אל הכלל.

נראה עתה את דרך השטה הזאת בכל למוד ולמוד.

הלשון העברית. על הלמוד הזה במכינה כבר נאמר למעלה.

תכנית הלמוד הזה במחלקה הראשונה היא: קריאה קלה מובנה, קריאת מאמרים וספורים כתובים בלשון פשוטה וקלה, לשון הדבור, כתיבה מעל הלוח, הכתבה. לקריאה בלתי מובנה, לקריאה מכנית, אין מקום כלל בביה"ס.

במחלקה השניה מתחילים מעט מעט לקרא ענינים כתובים בלשון ספרותית וכתבי הקדש, גם לכתב הכתבה וחבורים קטנים. ורק במחלקה השלישית, אחרי קנות התלמידים ידיעה הגונה בלשון בדרך מעשי, רק אז יתחילו ללמד את הדקדוק. בעצם הדבר כבר למדו את הדקדוק. למדו לקרא, לדבר ולכתב בלי שגיאות, ועתה הם עורכים ומסדרים את ידיעות הלשון שכבר רכשו בלי סדר; לומדים להבין את הכללים והחוקים ששמרו גם עד עתה. בקצור, הדקדוק הוא להם מה שהנהו באמת, — פילוסופית הלשון, פילוסופית החוקים הידועים להם זה כבר.

יחד עם הדקדוק הם מוסיפים להשתלם בידיעת הלשון גם בדרך מעשי ע"י קריאת פרקים נבחרים מהספרות החדשה והעתיקה, התנ"כ והתלמוד ע"י כתיבת חבורים שונים.

במחלקה הרביעית, האחרונה, לומדים תורת הספרות ותולדותיה וכמובן מוסיפים ללמד יחד עם זה את הספרות עצמה.

דברי ימי ישראל ודברי ימי העמים. את הלמודים האלה בתור מדעים לומדים רק במחלקות השלישית והרביעית. ואולם במחלקות הנמוכות, תחת פרקים יבשים ושדופים מסודרים סדר כרונולוני, לומדים תלמידי ביה"ס המדובר ספורים יפים בודדים מהתקופות היותר מענינות, ספורים מושכי לב הילדים ותולדות אנשי שם, בתור הכנה לדברי הימים.

זאת היא דרישת השטה הטבעית האמתית ללכת, מן הפשוט אל המרכב מהפרט אל הכלל.

ספרי למוד דה"י למען התלמידים אין בביה"ס. הלמוד הזה כמו כל הלמודים, מלבד הלשון, לומדים התלמידים בע"פ ושבים ומספרים בשעור השני. ורק אחרי גמרם איזו תקופה יכתבו חבורים מהתקופה ההיא.

תולדות הטבע. על הלמוד הזה אתרשה להאריך מעט, יען כי עוד לא ראיתי ספרי למוד הערוכים עפ"י השטה הנהוגה בבית הספר.

עפ"י שטת ההרכזה מתחיל המורה את למודי הטבע באפן בלתי טבעי כלל, ע"י שיחה פילוסופית עמוקה ע"ד חלוקת כל יצירי הטבע לשלש ממלכות, וחלוקת הממלכות למערכות והמערכות למחלקות, וכן הוא הולך ומפלג ומסדר כל השנה, בעת אשר מהיצורים עצמם יתן לתלמידים רק מושג שטחי, קצר יבש וצנום מאד. בשנה השנית יחזור עוד פעם על הסדור ביתר פרטות, וכן הלאה, באופן אשר הולך מהכלל אל הפרט, והדרך הזה, כמובן, הוא ממש ההפך מהדרך הטבעי. האדם לא בא לידי הכרת העצמים מהכרת הטבע כולו, כ"א להפך. בראשונה לא הכיר בלתי אם את העצמים הסובבים אותו, ורק מעט מעט, צעד אחרי צעד, הגיע אל רעיון האחדות והכלליות.

בדרך הטבעי הזה הולך גם בית ספרנו בכל הלמודים, וביחוד בלמודי הטבע.

נקח למשל תורת הצמחים. עוד במכינה למדו התלמידים לדעת מה הוא עץ ואיך נקראים חלקיו העקרים; אך עוד לא התבוננו לדעת, כי החלקים האלה אינם שוים בכל העצים, ואם גם הכירו הכרה

בלתי ברורה, כי יש איזה הבדל בין עצים שונים אינם יודעים מה הוא ההבדל.

מובן מאליו, כי המקום היותר מוכשר ללמוד הזה איננו בית הספר, כ"א חצרו הנטועה עצים, הגנים אשר במושבה או מסביב לה. מובן גם כן, כי בלכת המורה בדרך טבעי איננו מתחיל את שיחתו בשרשים הסמויים מן העין, כ"א בחלקים המושכים את עין הילד קודם, בענפים, הפארות או הפרחים. הוא קוטף עלי עצים, מערבם יחד, מראם לתלמידיו ושואל: מי מהתלמידים יוכל לאמר למשל: במה שונים עלי העצים האלה איש מרעהו? מה הוא ההבדל, למשל, בין עלי התאנה לעלי הזית, עלי המימוזה ועלי הלימון או תפוח הזהב?

כמובן, על כל שאלה יענה רק אחד מעשרה, או אחד מעשרים תלמיד, אך אם המורה מבין לערוך את שיחתו כראוי, אז יוכל להביא כמעט את כל התלמידים לידי התבוננות, כמעט כלם ישימו לבם למצא את התכונות השונות אשר לכל עלה: גדלו, תבניתו, גונו, וזה הוא העיקר, זאת היא התכלית.

כמובן, לא נגמר השעור הממשי בהערכת עלי עצים שונים. מענין לענין יוכל המורה לעבר אל התועלת שהאדם מוציא מעלי צמחים שונים, ועל האופנים שהוא משתמש בהם. מבלי משים תוסב השיחה מעצים לירקות, והנה עוד פעם הזדמנות לדמית עלים שונים: עלי תפוחי האדמה, החסה, הגזר, החרדל.

אך לתכלית זאת צריך לרדת אל הגן להוכח את מי מהתלמידים האמת ובמי מהם בגד זכרונו.

אחרי שיחה כזאת אין צורך למורה לצות את תלמידיו לחזור על שעורם. מבלי כל פקודה ועצה מצדו יוסיפו התלמידים להגות בלמודו בכל מקום אשר ימצאו צמחים: בגן, בכרם, בפרדס בשדרות האילנות שבריחוב, וימים אחדים אחרי כן יתגוללו בכל פנות ביה"ס עלים מעלים שונים.

עוד לא הספיקו למאוס בבדיקת העלים, והנה שיחה חדשה ומענינת הרבה יתר מהראשונה, — שיחה על הפירות. תפוחים, אגסים, משמשים, אפרסקים, תפוחי זהב, למונים, רמונים, תמרים תאנים, ענבים,— כל הפרות המתוקים הערבים והנחמדים האלה יהיו נושאי השיחה. ועוד פעם תסב השיחה על הירקות. ומה יגדל תמהון התלמידים בהודע להם, כי מה שחשבו עד עתה לפרות אינם באמת אלא שרשים, אך על השרשים מבטיח המורה לדבר בפעם אחרת.

אני אומר בפעם אחרת, ולא בפעם השנית, כי בהיות המורה נאמן לשטה הטבעית איננו מדבר תמיד על עצמים מממלכה אחת, כ"א פעם ישוחח על צמחים ופעם על דוממים ואח"כ ישוב לצמחים, ועזב את שניהם ודבר על החיים, וחוזר חלילה.

אך אל יטעה השומע לחשוב, כי המורה הזה תועה בשלש ממלכות התולדה, בלי כל מגמה, בלי כל דרך מסוים. אדרבה. דרך המורה ברור וסלול מראשו ועד סופו, אך נעלם הוא מעיני תלמידיו ההולכים אחריו אל כל אשר יוליכם, עד הביאו אותם אל מטרתו.

ובא יום והביטו אחורנית וראו את כל הדרך הקשה שעברו והבינו מה רב היה עמל המורה, מה גדולה היתה סבלנותו ומה עזה היתה אהבתו אליהם.

אך הכל יפה בעתו. לעת עתה הם מתבוננים יחד עם מורם אל היצורים הסובבים אותם, ולמדו לדעת את טיבם, טבעם הרכבתם, תועלתם או נזקם.

ויש אשר יביא המורה אל המחלקה למפת אלכוהול, שברי זכוכית, קני זכוכית, מלח, ברזל, בדיל, עופרת, מים, שמן, אלכוהול, פרסת מגניט, מחטי ברזל. ועשה נפלאות לעיני התלמידים ושעשע את לבם; ולא ידעו המאושרים האלה, כי לומדים הם לדעת מדעים אשר להם שמות נשגבים המפילים פחד על תלמידים גדולים מהם.

כך לומדים בביה"ס תולדות הטבע: ר"ל זואולוגיה, בוטניה, מינרלוגיה, פיזיקה, חימיה, בדרך שעורים ממשים במשך ארבע שנים במחלקה הראשונה והשניה, כמובן, בכל הלמודים האלה יושם לב ביחוד אל כל המתיחס לעבודת האדמה.

במשך הזמן הזה רוכשים התלמידים להם ידיעה רחבה על כל היצורים הסובבים אותם, ובבואם אל המחלקה השלישית הם מוכשרים ומוכנים דים להתחיל ללמד תולדות הטבע בתור מדע. אך גם פה אין המורה מוליכם מהכלל אל הפרט, כ"א מהפרט אל הכלל. איננו מלמד אותם להפריד ולחלק כל יצירי הטבע על פי הסדר הנאמר למעלה, כ"א מקרב מינים דומים שונים למשפחה אחת, ומשפחות רבות יחבר למפלגה, ומפלגות למחלקה, ומחלקה למערכה והמערכות לממלכה.

המורה מראה, למשל, את פרח השקד, מעיר את תלמידיו להתבונן אל תבניתו הכללית, אל צורת גביע והכותרת, גונם ומספר עליהם, אל צורת העלי והאבקנים ומספרם.

אחרי בדקם היטב את הפרח לכל פרטיו הוא שואל אותם לאיזה צמחים יש פרחים כפרחי השקד.

אחד אחד יזכרו התלמידים את התפוח, האגס, המשמש, האפרסק.

כמו כן יבדק המורה יחד עם התלמידים את פרח הפול והעיר אותם לזכור, כי פרחים כאלה יש לחומצה, לשעועית, לשיטה, למיני התלתים השונים. ובאר לתלמידים כי כל הצמחים אשר פרחיהם דומים יחשבו למשפחה אחת, אף אם שונים הם בכל יתר הדברים. כן, למשל, יקראו כל הצמחים השונים מהקבוצה הראשונה משפחת הורדים, יען כי פרחם דומה לפרח הורד. וצמחי הקבוצה השניה יקראו בשם משפחת הקטניות, וכל הצמחים אשר לפרחיהם מראה צלב יחשבו למשפחת הצלבנים.

וככה יעשה המורה למשפחות, למפלגות, למחלקות ולמערכות.

אחרי עבור התלמידים בדרך הזה, בדרך הסנטז, מהפרט אל הכלל על מהלך (קורס) שלם בתולדות הטבע, יחזרו על הלמוד הזה במחלקה העליונה בפרטות גדולה יותר את כל הדרך אשר עברו בו עד הגיעם למושג האחדות והכללות.

יחד עם תולדות הטבע לומדים התלמידים במחלקות העליונות גם עבודת האדמה בתור מדע. על הלמוד הזה לא ארבה דברים, כי יען אשר אינו נוהג בכל בתי הספר, ע"כ עוד לא הספיקו להשחית דרכו ולעותו על פי השטה האנטי־טבעית השוררת בכל יתר הלמודים. ברוב ספרי הלמוד ערוך המדע הזה בסדר טבעי מהקרוב אל הרחוק, ומהקל אל הקשה.

מה הם המכשירים שבהם ישתמש ביה"ס לתולדות הטבע ותורת עבודת האדמה? ספרי למוד טובים במקצועות האלה עדין אין בעברית. וגם, כאמור למעלה, לא ינתן בידי התלמיד כל ספר למוד. אך מכשירים יש שם לרוב.

אחדים מהם נקנו והובאו מחוץ. והם שלד אדם שלם, מערכת תמונות בעלי חיים, צמחים ודוממים, כלי נסיונות אחדים. ואולם רוב המכשירים נאספו נואספים תמיד ע"י המורים והתלמידים יחד: שלדי בעלי חיים שונים שלמים או חלקים, עצמות בודדות, צמחים מיובשים, שברי מתכות ודוממים אחרים.

בביה"ס שמורה קבוצה רבה ועשירה של גלגלות, שנים, הוליות, צלעות, פרחים, עלים, שרשים. שברי זכוכית, ברזל, בדיל, נחשת, עופרת, חלמיש, גיר, שברי רעפים ולבנים.

והקבוצה הזאת הולכת ומתעשרת בלי הרף. ואולם קבוצה יפה ועשירה מזאת נמצאה לפקודת המורים והתלמידים מחוץ לביה"ס: על ההרים והגבעות, בעמקים, בנחלים ובבקעות, בערים הקרובות ובכפרים הקרובים, בגנים, בשדות ובכרמים. סוף דבר בטבע היפה והנפלא המלא נועם ורוך הוד ותפארת, טבע ארצנו הקדושה.

כ ת י ב ת ה א ר ץ. הלמוד הזה, כידוע, קבוע בכל בתי הספר, ואולם ברוב בתי הספר שטת הלמוד הזה איננה טובה, ואולי עוד רעה הרבה יותר משטת יתר הלמודים.

בכל בתי הספר מתחילים את הלמוד הזה בתסבת הארץ, במהלך הירח, המזלות, בלקוי הלבנה והחמה, מרחק גופות השמים זה מזה. ואחרי הנסיעה בעולמות העליונים האלה יוריד המורה את תלמידי אל העולם השפל, אך גם פה ישוט אתם בראשונה על הימים והאוקינוסים הגדולים והרחוקים ועברו ארצות ומדינות זרות ורחוקות עד הגיעם אל מקום מושבם.

על פי כל האמור למעלה תבינו, רבותי, כי בביה"ס שאני מתאר לפניכם שוררת שטה הפוכה מזאת בלמוד הזה. בראשונה יטיל המורה עם תלמידיו ותלמידותיו בסביבות מושבתם, ילמדו לדעת את ההרים והגבעות, הנחלים והמעינות, העמקים והבקעות, הכפרים והערים הנראים מראשי ההרים בסביבות מושבתם; אח"כ ילמדו לדעת את חלקי ארצנו היותר רחוקים. ואחרי דעתם היטב כתיבת א"י הטבעית והמדינית, יעברו אל למוד הארצות הסמוכות לא"י וכן ילכו בלמודם תמיד מהקרוב אל הרחוק. יותר מכל נזהרים מורי ביה"ס המדובר לבלי הרבות בפעם אחת בשמות פרטים. עפ"י זה הלא תבינו מאליכם, כי איננו מלמד את כל הימים, המפרצים והרחובות לבד, האיים וחצאי האיים לבד, הרמות והשפלות לבד, כמו שנהוג ברוב בתי הספר וברוב ספרי הלמוד. כ"א מלמד לדעת בכל מדינה ומדינה את המצב הטבעי והמדיני יחד, ר"ל את פני הארץ במדינה ההיא, את חלקי המים הסובבים

אותה וכו׳ יחד עם זה מספר יושביה, סדרי חייה, משלח ידם, סדרי ממשלתם, לשונם אמונתם.

רק אחרי קנות התלמידים ידיעה מספקת בכתיבת הארץ הטבעית והמדינית ילמדו ראשית כתיבת הארץ החשבונית.

בדרך הזה ילמדו התלמידים את הלמוד הזה, כתיבת הארץ, בשלש המחלקות האחרונות, ואך במחלקה האחרונה יחזרו על הלמוד הזה ביתר פרטות בסדר מהופך מהכלל אל הפרט, מהרחוק אל הקרוב, לאמר בסדר שבו נוהגים ביתר בתי הספר להתחיל למוד כתיבת הארץ. תשמישי הלמוד הזה הם, כמובן, מפות, כדור פשוט וכדור קוסמוגרפי. ספרי למוד לתלמידים אין.

ח ש ב ו ן. את הלמוד הזה מלמדים על הרב בשני אפנים קיצונים. ברוב בתי הספר מלמדים לעשות את כל מלאכות החשבון באופן מכני, על פי כללים קבועים, מבלי אשר יבין התלמיד לא את עצם המלאכות שהוא עושה ולא את טעמי הכללים שמורו משננם לו בע״פ. השטה הזאת אולי משגת את המטרה המעשית — ללמד את התלמיד לחשב את החשבונות אשר יזדמנו לו בחיים המעשים. אך היא פועלת פעולה רעה מאד על התפתחות התלמיד, כי היא מטמטמת את מחו ומרגלת אותו לעשות גם מעשים אחרים בלי התבוננות, בלי שימת לב ומבלי בקש להבין את אשר לפניו. מורים אחרים מחזיקים בשטה הפוכה מזאת. מלמדים לחשב חשבונות רק במספרים קטנים ורק באופן מוחשי. למשל, בריצות המורה להראות לתלמידים כי $25+15=40$ הוא מראה להם עצמים במספרים האלה ומחברם. המורה מאמין כי ע״י זה יכירו התלמידים הכרה ברורה מהות כל המספרים. ואולם השטה הזאת מלבד שהיא דורשת אבוד זמן רב, אינה נכונה כשהיא לעצמה. נקל לילד לשות לו כמות עצמים קטנה מאד, אך אי אפשר לשות לו בדמיונו, למשל כמות של 60 או 80. השטה הנהוגה בביה״ס המרבר מיוסדת על שטת הספירה.

בראשונה, ר״ל במכינה, לומדים התלמידים לחשב מאחד עד עשרה בדרך מוחש ע״י קסמים ועצמים שונים, עד הגיעם למדרגה שידעו לספור ישר והפוך, לחבר, לחסר, לכפול ולחלק בגבול המספרים האלה בלי עזרת עצמים.

במחלקה הראשונה, ילמדו לחשב במספרים מאחד עד מאה אך ב ע ״ פ. בראשונה עשרות עשרות ואח״כ עשרות ויחידות יחד. ואולם אין כונתי, כי אינם כותבים מספרים כלל, כ״א שאופן החשבון הוא האופן הנוהג בחשבון בע״פ. ברצית התלמיד לחבר, למשל, $35+48$ לא יאמר, כנהוג, $8+5=13$; צריך לכתב 3 ואחר לשמיר, $1+3+4=8$, כ״א יאמר פשוט $30+40=70$; $8+5=13$; $70+13=83$. רב אמוני החשבון הם ע״י שאלות מעשיות.

במחלקה השנית ילמדו 4 מלאכות החשבון בכתב, ר״ל ע פ ״ י ש ט ת הכתב.

בשלישית שברים פשוטים, שברי מעשר ערך משולש, חשבון רבית, תערובת, שתפות.

ברביעית חזרה על כל למוד החשבון ביתר פרטות. בראשית ידיעת חשבות, ר״ל נהול חשבונות.

ה נ ד ס ה. גם בלמוד הזה יש שתי שטות קיצוניות מתנגדות.

האחת, היא הנהוגה ברוסיה, מתחלת את הלמוד הזה בבאור כללי הנדסה, ר״ל בהוכחת תאורמות ובפתרון שאלות קשות עפ״י הכללים ההם. ואולם עפ״י השטה הזאת אין הילדים יודעים להוכיח את התאורמות בלתי אם בזמן שהציורים ההנדסים נתנים לפניהם כמו שהנם בספר הלמוד; ואולם נסו להפך את הציור ולא ימצאו עוד ידיהם ורגליהם, כי כל עקרו של הלמוד לפי השטה הזאת הוא מיוסד רק על הזכרון.

גרועה מזאת היא, לדעתי, השטה הצרפתית, שטת ההרכזה, המלמדת בראשונה כללים יבשים בלי כ ל באור. בביה״ס המתוקן שלנו, ר״ל שאנו מדברים בו, מלמדים בראשונה את המושגים העקרים על פי גופים הנדסים: קוביות, מנסרות, משולשות, מרובעות וכו׳, פירמידות, קנוסים, גוילים; מראים על פני הגופים האלה את הקוים, הראשים, הזויות השונות. יחד עם זה מאמנים את התלמידים בדרך מעשי, ר״ל ע״י רשום לבד, בפתירת שאלות שונות. ורק במחלקה האחרונה, הרביעית, אחרי הכנה מספקת ילמדו הוכחת תאורמות באופן אשר יבינו כל מה שילמדו הבנה ברורה.

כל לשון זרה אין לומדים בביה״ס הזה.

אקוה כי תסכימו כלכם, רבותי, כי אחית לא יכול ביה״ס לעשות אם רק חפץ להיות נאמן למטרתו— לגדל דור בריא בגופו וברוחו. הן גם בלמוד בנינו

רק את השפה העברית הם נופלים לרוע מבני כל עם נאור, שאינם לומדים בביה"ס הנמוך בלתי אם את לשון אמם, שעוד לפני הכנסם אל ביה"ס ידעו לדבר בה, ומכל הדברים הקודמים ראיתם, כי לחניכי ביה"ס המדובר יש די עבודה ולמודים, ואי אפשר איפוא להעמים עליהם עוד למוד לשון זרה מבלי אשר יבולע לגופם ולרוחם יחד.

אלה הם דרכי החנוך הגופני, המוסרי והשכלי של ביה"ס, שאני חפץ לתתו למופת לכל בתי הספר במושבותינו. ועתה עלי להגיד לכם מה טוב החנוך הלאומי, הדתי והאסתתי של ביה"ס הזה.

החנוך הלאומי איננו נחשב למקצוע מיוחד בביה"ס הזה ואיננו תופס מקום מיוחד, כ"א הוא משזר ומשולב בכל למודי ביה"ס, בעבודתו, בטיוליו ובמשחקיו. התלמידים אוהבים בכל לבם ונפשם את ארצם היקרה והנחמדה. ואיך לא יאהבוה? הן יפיה ותפארתה, חנה ונעמה יגלו לפניהם יותר ויותר בכל טיול וטיול; כחה ואונה יראו להם בצמחים היפים והמתוקים המכסים את ערוגות גנם, בקמה הנהדרה המשתרעת למרחוק, בפרחים המקסימים המקששים את הרים והעמקים מסביב. איך לא תיקר להם הארץ, אשר כל כפר, כל הר, כל מצודה, כל נחל מזכירים אותם את הספורים הנפלאים והנוראים, ספורי דברי ימי ישראל אשר בלב נרעש ונפעם שמעו מפי מוריהם? תלמידי ביה"ס ותלמידותיו חובבים את לשוננו חבה עזה. ואיך יוכל היות אחרת? הן בלשון הזאת דברו, צחקו שרו, רבו והתקוטטו משחר ילדותם זה עשר שנים; בלשון הזאת רכשו את כל ידיעותיהם, למדו להכיר את טבע ארצנו הנפלא, את תולדות אבותינו, את חזיונות נביאינו, דרשות תנאינו ואמוראינו; בלשון הזאת קראו ספורים, מסעות, ציורים אשר לקחו את לבם ואשר לא אחת ושתים פתחו את מקור דמעותיהם; הלשון הזאת יקרה להם, יען כי בה יקל להם להביע את רגשותיהם ומחשבותיהם מאשר בכל לשון אחרת.

היש צרך להגיד ואם יש אפשרות להגיד מה רבה אהבת חניכי ביה"ס וחניכותיו לעמם הגדול, האמלל? הן למוד למדו לדעת את כל גדולתו ותפארתו בימי קדם, את כל המצוקות הנוראות והרדיפות האיומות שעברו עליו אח"כ, את כל גודל רוחו הכביר שהראה בכל הזמנים גם בעת טובה, גם בעת רעה; ואיך לא יהיה לבם מלא רגשי אהבה וכבוד לעם הזה אשר מקרבו יצאו, בארצו הם יושבים ובלשונו הם מדברים ולומדים? אך לא רק לדעת צרות עמם בעבר למדם ביה"ס, כ"א גם לשאף ולקות לעתיד מזהיר.

רבים חושבים, כי הדרך הזה לא יתכן, רבים אומרים כי חלילה לנו להביא בלב בנינו ובנותינו שאיפות ותקוות לאומיות בעודם באבם. ואולם מורי ביה"ס הזה אינם חפצים להיום בזה אסתנסים גדולים מכל עמי אירפה, הם חושבים שאם הצרפתים משתמשים בכל ספרי הלמוד להזכיר לחניכי בתי ספרם את אשר עוללו להם הגרמנים ולהביא בלבם שאיפה עזה להשיב כבוד לעמם, עאכו"כ מותר לנו, ולא רק מותר לנו, כ"א גם חובה עלינו ללמד את בנינו ובנותינו את חובתם לעמם. להיות נאמנים לו תמיד ולעשות כל אשר תמצא ידו בדרך שלום לרוחתו לישועתו.

ביה"ס עורך לפעמים חגיגות לאומיות. בחגיגות האלה יערכו התלמידים חזיונות, יספרו ספורים מדברי ימי עמנו, יקראו פרקים מכתבי הקדש, מליצות ושירים ובין ענין לענין ישירו שירי ציון.

להגיגות האלה יש מטרות הרבה.

ראשית לעורר את רוח הבנים והאבות יחד בתקותנו הלאומית.

שנית, לקרב את האבות אל ביה"ס ולחבבו עליהם.

שלישית, להרגיל את התלמידים לדבר לפני קהל בלי פחד, בלי אימתא דצבורא, גם לעורר בהם החפץ להשפיע על העם ברוח לאומיותנו ולעוררו לפעולה ולמעשה.

החגיגות האלה עושות תמיד רושם עז ונמרץ על כל הקהל, אך ביחוד גדולה פעולתן על גבורי החגיגות בעצמם, חניכי ביה"ס, וזכרונן לא ימוש מלבם לאורך ימים.

עוד עלי להוסיף, כי ביה"ס המדובר מתאמץ להדריך את חניכיו בדרך הדת הטהורה, כי על כן יודעים הם מוריו את כח הדת כי חזק הוא, ואם ביה"ס יזלזל בחנוך הדתי, אז ימסרו התלמידים ביד מלמדים נבערים, אשר במקום הדת הטהורה ילמדום אמונות תפלות וקנאת הדת. וחובת ביה"ס היא ככל האפשר לשמר את חניכיו וחניכותיו מכל השפעה רעה.

בנוגע לחנוך האסתתי אניח מקום למומחים גדולים ממני להתנדר בו.

ועתה, חברותי הנכבדות וחברי הנכבדים, הנה נתתי לפניכם תמונת בית ספר מתוקן כפי שאני מבין אותו. יודע אני, כי ביה״ם הזה עודנו רחוק מאד משלמות, כי יש בו חסרונות רבים וגדולים. אך יודע אני ג״כ כי נעלה הוא הרבה מאד מרוב בתי הספר הנמצאים בארצנו. מי איפוא אשם ברוע החנוך? על כל פנים לא ארצנו אשמה בזה. אדרבה, אין ארץ אחת בכל העולם שבה נוכל לחנך את בנינו ובנותינו חנוך מתוקן, חנוך עברי ואנושי גמור ושלם כמו בא״י ובפרט במושבות א״י. אשמים על הרב האבות אשר הביאו אתם מחו״ל שאיפות זרות ומשונות המתנגדות אשה לרעותה, וכ״א הפץ להכנים את שאיפותיו אל ביה״ס. אך גם עלינו המורים לעשות את חובתנו לבקש דרכים ותחבולות להיטיב את מצב החנוך המופקד בידנו, נלמד למען דעת מה ואיך ללמד, נבקש להשתלם ולהביא את עבודתנו לידי השלמות האפשרית. וסוף סוף יכירו גם האבות את תועלת עבודתנו ונתנו ידם לנו לעבוד יחד לקדמת החנוך. ואז נוכל לקוות, כי יקום לנו בא״י דור בריא בגופו ושלם ברוחו, אשר לא יהיה עוד ללעג ולקלס בגוים, ואמרו עליו כמו על אבותינו בימי קדם: רק עם חכם ונבון ונבור הוא העם הגדול הזה!

הובאה לדפוס ע״י
הררי.

להתיסדות מוסד מרכזי לחנוך העברי.

א

„עת כנוס" זהו השם, שנוכל לכנות בו את תקופתנו העברית הנוכחית, שהננו עומדים בה. כחותינו המפריאים היו עת רבה פזורים לכל רוח ונפרדים זה מזה. פזרן גדול היה עמנו; כחות כבירים היו עצורים בגופו הנענה, ומפני סבות שונות לא יכול להשתמש בהם לצרך עצמו; והמרץ העצור בקרבו התפרץ החוצה, ומבלי הביא שום תועלת לעמנו, נתפזר לכל רוח. אולם בתקופתנו הנוכחית התחיל עמנו לקמץ מעט בכחותיו המועילים והמפריאים ולהוציא משמושם הנאה ותועלת לצורך עצמו. קול גדול עבר במחננו: „אם אין אני לי מי לי" ו„עת כנוס" החלה. הכחות הפועלים התחילו להתרכז ולהתכנס אל גוף העם. אך נקל לפזר מלכנוס. ועבודה גדולה וקשה מעביד עמנו את עצמו לאסוף עוד הפעם את אשר פזר נתן לאחרים; למשוך אליו את כל אלה הכחות, שרחקו ונפרדו ממנו ולסדר את עבודתם ע״י התאגדות והתרכזות ולצורך זה משמש עתה עמנו בחוק־המשיכה הכללי,— שהעצם הגדול מושך אליו את הקטן, והמרכז — את ההיקף. ולכן מתאמץ עמנו לברוא לו מרכז, למען ימשכו אליו העצמים שבהיקפו; ומכין לו נקודה־צבורית גדולית לרכז אליה את הניצוצות הקטנים שמסביבה. הראשונה היתה הציונות, שלא רק קראה ברמה את הקריאה הגדולה: אם אין אני לי מי לי? כי אם גם בראה והולכת ובוראת את כל המכשירים והאמצעים להוציא לפועל את הקריאה הזאת. וכאחד המכשירים היותר גדולים והיותר מוכרחים לקבוץ הכחות בראה לה הציונות ראשית כל את הנקודה המרכזית — את הקונגרס — אותו המוסד המרכזי שממנו הכל ואליו שב הכל. ולא רק כלפי חוץ מתרכז עמנו; כי גם במחנה פנימה נכרת התרכזות הכחות. כל מפלגה בעמנו, המרגשת והמכרת בישותה ועצמותה, מתאמצת לכנוס אל קרבה את כל כחותיה הפוריים, שיצאו ממנה ונכנסו לרשויות אחרות. ולמען הוציא לפועל את ההתאמצות הזאת, בוראים מתחלה נקודה מרכזית אחת, אשר ע״י חוק המשיכה, תשתדל למשוך את בני המפלגה אל קרבה. מפלגות רבות בנו הכירו בנחיצות בריאת מוסד מרכזי לתכלית ההתכנסות. גם בתוך הציונות עצמה בוראת לה כל סיעה וסיעה מוסד מרכזי, כמו המזרחי והפרקציה,

כי המוסד המרכזי הוא העיקר להתרכזות, להתכנסות ולהסתדרות הכחות. בימים האחרונים נתגלתה פעולת ההתכנסות גם במפלגת החרדים שלנו, ואף בזו שמחוצה לציוניות ואספת הרבנים שבקרקוי תוכיח. גם מפלגת הסופרים העברים הרגישה הנחיצות בהתכנסות כחותיה להיקף אחד ובאספה המינסקית התחילה להתרקם יצירת אגודת סופרים עברים; וגם בארצנו הקדושה מתכוננת התרכזות הכחות העברים ע"י בריאת מוסד מרכזי לכל מושב היהודי שם. וכן גם כשרנו להשתדל להרחיב את הדבור העברי מצאו לנכון לכונן ועד מרכזי, אף אם זמני, לרכז את הכחות הפועלים במקצוע זה. כל זה יתנו אותות לא ינכרו, כי עת כנוס היא לנו מבית ומחוץ וגם מראה לנו את האמצעי הנכון לצרך זה. ובשעת תסיסה כזו אחשוב לנכון, אולי אכוון את השעה הרצויה בדברי הפעם ע"ד הנחיצות הגדולה למפלגת המלמדים לכנוס אליה את הכחות הפעלים הבודדים שלה, לסדרם ולרכזם, ע"י בריאת מוסד מרכזי לצרכי המפלגה. ידעתי כי כבר קדמוני לדבר מזה; אולם יען שהתרכזות מפלגת המלמדים לא יצאה עוד לפועל, ובימים האחרונים חדלו כמעט גם מדבר מזה, לכן הנני מתרשה לחשוב שלא יהיה מיותר כלל לנגוע עוד הפעם בנידון זה.

ידעתי כי יש רבים, אשר יפקפקו בדבר אם מסוגלת הוא מפלגת המלמדים להתרכז. ואמנם אין לכחד, שיש רבים מבני מפלגת המלמדים, שאינם מסוגלים להיות לחמר טוב להתרכזות. אבל בכל מפלגה יש מדרגות, מדרגות. יש ציונים ויש ציונים; יש רבנים ויש רברבים; יש רופאים ויש רופאים. רוב אנשי המפלגה יעמדו על המדרגות הגבוהות ורק אחדים יצליחו על המדרגה העליונה בסולם החברותי. כמו כן במפלגת המלמדים — הרוב הגדול שלה יעמוד על המדרגות הנמוכות ויש שהולכים ועולים מעלה מעלה; יש במפלגת המלמדים גם כאלה שעומדים במדרגה העליונה ואשר גם מפלגות אחרות לא מנעו את עצמן מלקבלם ולתת להם מקום בשורה העליונה בחברתה. וראש הסולם של מפלגת המלמדים איננו נמוך מראשי הסולמים של המפלגות האחרות שבנו, וגם תחתיתו איננו יורד הרבה למטה. אם מתחת יעמוד הטפוס הידוע של המלמד, הנה בשורה העליונה יעמוד מפו, יל"ג ועוד ולהבדיל בין המתים לחיים — ביליק, הלל צייטלין וסיעתם, אשר ספרותנו איננה מתבישת בהם כלל וכלל. יש במפלגת המלמדים הרבה כחות פוריים ומועילים, אשר יוכלו להיות לתפארת ולתועלת לכל מפלגה שתהא. אולם מה שאירע לכלל עמנו, אירע ג"כ למפלגת המלמדים — כחותינו נתנו לאחרים; שמונו נוטרים את הכרמים, כרם שלנו לא נטרנו. כמה פנינים מזהירים יש לה לכתר ספרותנו מידי מפלגת המלמדים! לחנם לגלג אחד מטובי פרנוגינו הסופרים על שהבעתי פעם אחת כעין תביעה מוסרית שיש לה למפלגת המלמדים אל הספרות העברית. שרי לי מרי! אטו כי רוכלא איזול ואחשוב את כל הסופרים הנחשבים למפלגת המלמדים ואשר היו מיוצרי ספרותנו החדשה, ולא רק החדשה כ"א גם הישנה; כי באמת, אם רק נעמוד על הדבר, הלא גם ראשי הישיבות צריכים להחשב אל מפלגת המלמדים מהמדרגות העליונות וכמה אנשים גדולים היו מהם! וכמה מבני מפלגת המלמדים עומדים עתה באורגניזציה הציונית, ואשר במקומות רבים הם הכחות הכי־רעננים והכי פועלים באגודות הציוניות! למרות דברי ה' מ. קליינמן בלוח „אחיאסף", יש להם להרבה מהמלמדים לחשוב את עצמם בצדק לעובדי התחיה שלנו. כן, יש לה למפלגת המלמדים די רעננות וכחות פועלים מפריאים ביחס שוה אל כל עמנו; ולוא רכזו את פעולתם לטובת המלמדות, כי אז, יוכל היות, עמד החנוך העברי זה כבר על דרך ההתפתחות הטבעית, שאינה נפסקת. אבל לדאבון לב כל המתענין בחנוך העברי, היו פעולותיה של מפלגת המלמדים בודדות ונפרדות; חסר להן חוט הרתוק לאגדן יחד; ומלבד מזה, היתה מפלגת המלמדים פזרנית גדולה וכחותיה הוציאה לכל עבר ולא השכילה להשתמש בהם לטובת עצמה, אשר באמת, היתה ביחד עם זה גם טובת עמנו כולו. לא צרות־עין מדברת מתוך גרוני! ידעתי כי אין היכולת וגם אין מן הצרך והחפץ לסגור את האיש במסגרתה הצרה של המפלגה. כל מי שיש לו נשמה יתרה איננו יכול לקפלה בקופסת המפלגה המצויה ולחנקה שם, וע"כ יוצא איש כזה מגבולות הצרות של המפלגה לרשויות אחרות; אבל כל זה אינו פוטרו מלשלם את חובתו המוסרית למפלגתו שהוא נחשב אליה. העיר הקרובה אל החלל חיבת בעגלה ערופה. במת מצוה, במקום שאין אחרים, גם הכהן מטמא בו. אחד מיסודות המוסר הוא, שהקרוב אל הדבר עליו החובה לעשותו. ומי קרוב אל החנוך העברי יותר מבני מפלגת המלמדים? ומי צריך יותר להתענין בתיקונו, אם לא הם! רבותי! פרעון חוב

איכא כאן. כל אחד מחויב לפרוע את חובתו המוסרית למפלגתו שהוא נחשב אליה והאם הרבה יש בינינו, שיוכלו להגיד על נפשם: פרענו את חובתנו. רבותי! עבדו לכם בכל המקצעות, שנשמתכם היתרה מושכתכם לשם, אבל אל נא תשכחו את צרכי מפלגתכם והשתכללותה, שצרכיה צרכיכם גם אתם והשתכללותה, נוגעת לעצמכם. אל המעולים שבנו הנני פונה: אתם מבני מפלגת המלמדים, שיש לכם השפעה גם בחיים וגם בספרות, הננו דורשים מכם בשם החנוך ובשם עניני המפלגה לתת את כחכם המוסרי לתקון החנוך בכלל ולטובת שכלול מפלגתנו בפרט: אם אין אני לי מי לי! די לנו לפזר כחותינו לכל עבר, וכשמגיע עת הצרך להשתכללותנו צריכים אנו לצפות לעזרת אחרים! חרפה גדולה היא לכל מפלגת המלמדים לצפות לשלחן אחרים ולחכות עד אשר יבואו אחרים ויכניסו אותנו לפונדק אחד להסתדר מעט; בנו בעזרתנו. האינציאטיבה צריכה לצאת מקרב המלמדים. צריכים אנו להסתדר; צריכים אנו להתרכז; הגיעה עת כנוס גם למפלגת המלמדים. יכירו נא וידעו בני מפלגתנו, המפזרים את כחותיהם במקצעות אחרים, את האחריות הגדולה, שנוטלים הם על נפשם במה שמתיחסים בנשתונות למצב מפלגתם. כל מי שיש בידו לעשות ואינו עושה הקולר תלוי בצוארו. ורבות, רבות יש לה למפלגת המלמדים לעבוד ולתקן, לשכלל ולהיטיב גם את אופן עבודתם וגם את מצבם הרוחני והחמרי. אם כי אין לכחד, שהחנוך העברי צעד צעדי און קדימה: הרבה נתברר; הרבה תקנות טובות תפסו להם אחיזה במציאות; הרבה קלקולים הוסרו פה ושם. אבל כמדומה לי, שיש עוד הרבה והרבה לבקר, להסיר קלקולים ולהביא תקונים בשכלול החנוך העברי, אף מי שאינו פיסימיסט גדול ובעל מרה שחורה לא יוכל להשלות את נפשו בשקר ל מר, כי החנוך העברי הולך ומשתכלל במדה כזו, שיש לקוות שבעתיד הקרוב יכנס לתקופת התפתחות טבעית והדרגית, שאינה פוסקת ואינה נצרכת למשען כביר ולהתאמצות מן הצד.

עבודת התקונים בחנוך היתה עד הנה רק עבודה פרטית ובודדת, שאין בכחה להקיף את כל הנצרך לתיקון. פה ושם הנהיגו סדרים מתוקנים בחדרים; פה ושם נמצאו ספרים אחדים מועילים לחנוך העברי, אבל כל זה הן רק עבודות נפרדות, שלא עלו לכלל אחד. בכל מה שנעשה עד הנה בחנוך העברי לא היה די אונים אף לעורר את דעת הצבור שלנו להתענין בתקוני החנוך ולבקש שכלולו. מעבר מזה הנה יש רוב מסוים של אבות, שאינם יודעים כלל, שהחנוך העברי צריך תקון ושכלול. ואף אלה האבות שבאו לידי הכרה, שהחנוך העברי, כמו שהיה עד כה, איננו יכול להתקים בפני ההתחרות של החנוך הכללי, הלא יש ביניהם מספר רב, אשר אין להם מושג ברור ממה שהם חפצים ומה הנצרך לעשות. ובנידון זה להרחבת הפרופוגנדה על דבר החנוך המתוקן בין המון עמנו, כמעט שלא נעשה כלום. ומעבר השני, הן אין לכחד שהרוב הגדול של מספר המלמדים לא זז ממקומו; ואם מבלי דעת ואם מדעת ומפניות וכונות ידועות, אוחזים הם בחזקה בדרך החנוך הישן ובמסירות נפש הם נלחמים בעדו. ואף המעוט של מפלגת המלמדים שבא לכלל אותה דעה, שלא רק החנוך העברי בתמונתו שנתישנה צריך תקון, כי אם בכלל כל דבר ודבר נצרך בכל עת לידי תיקון ושכלול; גם אלה המלמדים שבאו לידי הכרה, שהשלימות איננה במציאות ורק צריך לשאוף ולחתור אליה; ובכל מעמד שנמצא בו צריכים אנו לשאוף להשתלמות יתרה; וע"כ לא יוכלו להיות שבעי רצון מהמעמד הנוכחי של החנוך, הנה גם בין אלה יש כמו אלה שסביבתם לא תרשם לשפר ולתקן את עבודתם בחנוך, לפי תכנית השכלול שהתוו להם. וכמו כן יש כמו א"ה שאחרי התאבקות את המלמדים מהטפוס הישן נואשו מכל, ויוספו ללכת בדרך הסלולה מכבר; ורק מעוט דמעוט יש בין המלמדים שאחז בדרכי השתכללותו של החנוך ולא הרפה. אבל בכמה עולה להם הדבר! כמובן לא יחתו מפני כל רדיפות וברמה יחזיקו בדגל החנוך המשוכלל; אבל בכל זה אין עוד די אונים לשנות את החנוך העברי ולהחזירו למוטב. כמובן יש סבות רבות להמצב הנוכחי של החנוך העברי, יש סבות כאלה, שמקורן במצב העם כלו ואשר להסירן נחוץ מקודם לשנות את מצבנו בחיים החברותיים והמדיניים. וכמובן מעצמו שהדבר האחרון הזה יוצא מגבול יכלתה של מפלגת המלמדים וגם משל כל העם, וע"כ אין לדבר עתה משנוי עקרי ותיקונים יסודים בחנוך העברי. אבל כר נרחב יש לעבודה משיכללת בתקוני החנוך, ולנו עתה להסתפק בשכלול האפשרי לפי תנאי חיינו. להרחיב לאט לאט את גבולות האפשריות הזאת; אמנם גם עד הנה נמצאו רבים שהוציאו כחות מוסריים הרבה לטובת שכלול

החנוך העברי; אבל כשנחפוץ להסתכל בדבר, אז מבלי משים תעלה השאלה לפנינו: מדוע זה איננה מביאה התאמצות פעולתם של הנלחמים לטובת שכלול החנוך פרי ישוה לה? מכל עברים נשמע שחדרים מתוקנים פורחים ונובלים וכשנכוא בדברים את מיסדיהם, אז נשמע כעין יאוש גמור. מה זאת?

המלחמה הכבדה בין הישן והחדש בחיי כל העמים, וכמו כן בחיי העם העברי, פרצה זה כבר והולכת ונמשכת גם עתה ונטושה היא על פני כל שדה החיים בכל קויו לאורך ולרוחב. על כל צעד וצעד, שהחדש הולך לו וכובש מן הישן, נופלים חללים רבים משני הצדדים. ומלחמת החנוך במחנה העברי איננה יוצאת מן הכלל: גם בה נאבק החדש עם הישן. וכמובן, הרבה בעלי מומין, במובן הרוחני והגשמי, יוצאים מן המלחמה הזאת; לא סגי בלאו הכי. אולם תנאי הכרחי יש לכל מחנה מלחמה — התרכזות הכחות הפועלים, הסתדרותם תחת משטר אחד והכנת תכנית תכסיסי מלחמה, לכון את עבודת כל האברים למטרה אחת. לא ארבה דברים על הכרחיותם ונחיצותם של התנאים האלה המובנים לכל בר דעת. (החפץ להתענין בדבר הזה יואל נא לקרוא את דברי ה' בריינין וה' אוסישקין על דבר התרכזות העבודה הן רוחנית והן חומרית, שנאמרו בבזל ובא"י) והתנאים האלה חסרים לגמרי לחלוצים הראשונים, הנלחמים בעד הרוח החדש בשכלול החנוך העברי. אין המלמדים, החפצים בשכלול החנוך, נאגדים ונרכזים ביחד; אין להם מוסד עליון מרכזי, אשר יאסוף אל תוכו את כל הכחות הפועלים; אין להם הסתדרות כללית היכולה להיות נשענת על יסוד חמרי או רוחני ואין תכנית־עבודה לכל הפועלים על שדה החנוך לטובת שכלולו. המלמד הנלחם לטובת שכלול החנוך, בודד הוא במועדו; אין לו אותו המשען המוסרי של כחות מרוכזים ומסודרים, הנחוץ לו כ"כ בצאתו להלחם את המחנה הישן. המלמדים מהמין הישן, אף שגם הם אינם מרוכזים ומסודרים, הלא הנם, ראשונה, הרוב הנכר; וזאת שנית, הלא יש להם הכח האינרצי ההיסטורי המתמיד והולך, אף אחרי שנתיבש מקורו. ולכן מרגישים המלמדים מהמין הישן כי עוד חזק מצבם ורגליהם עומדות על קרקע מוצקה; אבל לא כן הוא המלמד המשתוקק לשכלול החנוך. אין לו עוד יפוי כח של חזקה הסטורית בחיי העם; אין לו עוד יניקה מהשכבות הפנימיות של העם. עוד לא הכה שרשיו בחיי העם. המלמד החדש נאחז רק בשכבות העליונות של אדמת העם ולכן צפוי ועומד הוא לכליון בפני כל רוח מצויה. ובכלל ידוע הוא כי מלחמת תגרה קשה היא ממלחמת־מגן. להמלמדים מהטפוס הישן יש רק מלחמת מגן, להגן על מצבם. אבל המלמד בעל החנוך החדש, מוכרח להתגרות מלחמה ולכבוש לו מקום בחנוך העברי העממי. ולכן צריך הוא להשתמש בטכסיסי מלחמה היותר מועילים והיותר מסוגלים לתכליתם ולעבוד עבודתו ביתרון הכשר. ומבלי הסתדרות והתרכזות הכחות קשה לקוות שעבודתו תוציא פרי.

וחמר ליצירה כזאת יש מן המוכן. בהרבה ערים נפגשים מלמדים הרוצים ליסד אגודות מורים לעבודה משותפת. אין לכחד שיש הרבה מעלות טובות לאגודות כאלה, והצעות כאלה אין לדחות בקש. העבודה הקורפורטיבית תופסת מקום נכבד בחיי העובדים באירופא; ואפשר שיש לטעת אותה במפלגת המלמדים. אולם כל מי שהתבונן היטב על הארטילים של עובדים ראה כי הרבה מכשולים יש על התפתחות עבודה קרפורטיבית. והרבה יש לנו ללמוד מהשתלשלות התיסדות הארטילים. המתעסקים בהתיסדות הארטילים באו לכלל מסקנא אחת הנכבדה לנו מאד. המומחים לאותו דבר אומרים, כי בתחלת התיסדות ארטיל אין להכנים אל קרבו את כל העובדים במקצוע עבודה מיוחדת. נחוץ מקודם לפנות היטב ולברר את היסודות היותר טובים ונוחים לעבודה קרפורטיבית. בכ"מ שהארטיל הכנים לתוכו את כל העובדים באותו מקום במקצוע העבודה המיוחדת, נתבטלה האגודה. וטעמים רבים יש לדבר, אשר אין פה המקום לפורטם. ואף כשמתיסדת אגודת עבודה משותפת, צריכה היא לתנאים נוחים לקיומה, ומכל הארטילים, שנתיסדו בימים האחרונים ברוסיא ע"י העסקן מר לעוויטסקי רק החלק הקטן נשאר והרוב נתבטל. לדבר מזה ברחבה כמה שנוגע לענין המלמדות, אחשוב לנכון לדבר במאמר מיוחד לזה. יותר טוב הוא לפי דעתי ליסד מקודם אגודת מלמדים כללית אשר תברא מוסד מרכזי עליון, שיקח עליו את הטרחה להתעסק בהתיסדות אגודה מקומית לעבודה משותפת למלמדות. כי הכחות המקומים דלים ומעטים הם עד כדי שיוכלו בעצמם לצאת בזר נצחון ממלחמתם את החנוך המקובל. כי להכחות הפועלים המקומיים קשה להתאגד מעצמם לאגודה של קיום. ואחד העכובים על דרך ההתאגדות המקומית

היא, לפי דעתי, ההתקרבות היתרה והתדירית, שהתאגדות מקומית לצרך עבודה משותפת דורשת מחבריה; וההיקף הצר דורש טשטוש הישות האינדיבידיאלית הבולטת לפעמים יותר מדי. ואידיאלית מרובה ומסירות־נפש כבירה לרעיון נצרכות להתקרבות דבוקה כזו. ולדאבון לבנו, חזון בלתי נפרץ הוא בין האנשים להקריב את עניניהם הפרטיים ואף אם פעוטים לטובת רעיון כללי, אף אם נשגב הוא. הפגישות התכופות שיש לבני אדם, אף שמסגלות הן מצד אחד להכשיר אנשים לחיות בצותא חדא; אבל מאידך גיסא, מפני שבכל איש יש צד מקולקל, שקשה לשים עליו רסן בכל עת שהננו נפגשים בעל כרחנו לעתים תכופות ובגבולות היקף צר את אנשים אחרים, שגם להם יש צד נפשי מקולקל; ומפני צרות המקום יש שבפגישתנו את אחרים הננו מתקרבים אליהם לא רק בצד הטוב שבנו אל הצד הטוב שבהם, כי״א גם הצד הרע שבנו בא בפגישה את הצד הרע של חברינו, ויוצא מזה לפעמים קלקול רב עד כדי פרידת החבילה; כי הלא אנו מדברים באנשים בינונים, שכבד עליהם להתגבר על יצרם, בשעה שעניניהם הפרטיים נפגשים ונלקים ע״י ענינים פרטים של אחרים. אמנם לא טוב הדבר, אבל עובדא היא וצריך להתחשב אתה. יש שמלמדים אחדים הנמצאים בעיר אחת חושבים מחשבה טובה להכין חדר מתוקן ביחד, או כל אחד בפני עצמו על פי דרך התחלקות העבודה, ומהתלהבות רגעית שוכחים הם מעט את יצרם ומתאגדים יחד. אבל האנשים האלה, מפני שהם יודעים היטב איש את רעהו ולא רק את הצד המעולה שבהם, כי״א גם את החסרונות והמגרעות שיש לכל אחד; ומפני שיש צדדים אחרים שחייהם הפרטיים נלקים או נדמה להם שנלקים מהתאגדות כזאת, אינם יכולים לעמוד עת רבה בצותא חדא והאגודה מתפרדת. והתפרדות החבילה נותנת מזון רב למתנגדיהם להתנפל עליהם ביתר שאת ולרדפם. וכל שגיאה ורפיון מצד הנאבקים בעד השכלול נותן מקום למתנגדי השכלול לחתור תחתם למען הפילם בקול תרועת נצחון. ולהחלוצים האלה אין מוסד בר סמכא, אשר יפיח בהם רוח כביר לעמוד בעז ובאמונה על משמרתם. המלמד המתוקן מוקף סביבה שאינה מבעת לו נטית רצונה. מסתכל הוא לכל עבריו, אולי ימצא מבט חם, השתתפות מאיזה צד ואינו מוצא ורפו ידיו מעבודת מלחמתו בעד שכלול החנוך. ואף אלה המלמ־ים, שלא נואשו ולא הרפו את ידיהם מעבודתם המשוכללת, עובדים הם רק על חשבון עצמם ועל אחריותם הפרטית; וככל אדם הלא עלולים הם לשגיאות. וכל שגיאה ושגיאה מאחד המלמדים האלה מטילים מתנגדיהם על חשבון כל החלוצים העובדים בעד תיקון החנוך. את קלקול היחיד מקיעים המתנגדים לעין שמש ואת הקולר תולים בצואר החנוך החדש.

וספקות רבות נולדות במח המלמד המתוקן; הרהורים רבים עולים במחשבתו ואין לו עם מי להתיעץ; אין לו לפני מי לשפוך שיחו ומרי נפשו ואין מי המחזיק בידו בשעת יאוש נפש. המלמדים, השואפים לתקון החנוך ולשכלולו, הנם בבחינת אנשי חיל מפוזרים בלי שר־צבא. אין מי שיקבץ את עבודתם המפוזרה ולהרכיזה לנקודה בוערת אחת. המלמד המתוקן בודד הוא במקומו ואין „היחיד חיל במערכה״. ובהיות שעבודתם של אלה המלמדים אינה מכוונת לנקודה אחת על פי תכנית מיוחדה, לא יפלא שעמל הרבה עולה בתהו; שכחות משוכללים ומפריאים אובדים או מתקלקלים. לאחד הגורמים הראשים של המעמד המעציב של חנוכנו הנני חושב את חסר מוסד מרכזי לשכלול החנוך. כחות רבים הוצאו לצרך התיקונים בחנוך העברי ואין מי שיוכל לרמות את עצמו ולאמר, שהחנוך נשתכלל בהתאמה אל האנרגיה שהוצאה עליו. לא, ההוצאה רבתה על ההכנסה, והדבר הזה יכול להביא לידי משבר, אם לא נשתדל לקדם את פני הרעה בעוד מועד.

(סוף יבא).

פינחס שיפמן.

השקפת בתי הספר לחברת חכי״ח (ב).

החי׳ יעקב בינר, מזכיר חכ״יח, פנה אל המורים בבקשה להמציא להשקפה ידיעות מחיי אחינו הרחוקים בארצות הקדם, מקורות ימיהם, מנהגיהם, ההגדות והאמונות הטפלות המיוחדות לכל מקום ומקום.

איזה מן המורים הנבונים נענו לו וישלחו להשקפה ידיעות שונות ומלבבות אשר יוכלו להביא חומר לקורות ישראל וחייו במרחקים. ובשביל שתהיה סקירתנו על ההשקפה שלמה הננו להביא את תוכן המאמרים האתנוגרפיים היותר חשובים שבאו בהשקפה הצרפתית.

המורה משה נחון יוצא ראשונה במאמרו „רומי ופורסטרוס". בשם „רומי" יקראו היהודים המתערבים, או המדברים ערבית, לאחיהם המדברים ספרדית, אשר יחשבום כמעט ללא־יהודים ואינם מאמינים בהם ובתורתם ו„חכמיהם" לא נחשבו בעיניהם. המתערבים היושבים בערי פיץ, מקינץ ומרוקוש מתגאים ביחוס אבות גדולים בתורה במשך מאות בשנים, ובמדות תרומיות. את הספרדים היושבים בטנג׳ר ובטיטואן הם מאשימים במאכל ומשתה מרובה ומפונק, בהעדר שמירת מצות הכנסת אורחים במדה רחבה, באחורם לשאת אשה ובחופש הנשים בבית ובחוץ. לעומת זה מבזים הספרדים את המתערבים וקוראים להם בשם פורסטרוס, ר״ל זר, או גם פרא (ברברי) ושוחקים על שפתם הבלולה מערבית ועברית, על זמירותיהם חסרות הטעם, על הזכירם תמיד בכתובים ומאמרי חז״ל השגורים על פיהם, על ערמתם הרבה וזהירותם היתרה וכו׳ וכו׳.

באמת אין יסוד לפרוד בין אחים אלה, שהתבוללו יחד בכל הימים, וביחוד בעת האחרונה הם הולכים ומתערבים יותר ויותר.

המורה ט. סיטון מביא ידיעות מלבבות ממנהגי היהודים בטריפולי, אשר באפריקה. קהלת טרבלוס הבירה היא אחת העניות בארץ הקדם ובה כ״ד אלפים תושבים. אור ההשכלה טרם נגה על רוב אחינו אלה. הנשים מכסות פניהן בצעיף כנשי המושלמים ורק בשמיני לפסח הן מגלות את פניהן בראש חוצות והצעיר אשר תמצא אחת מהן חן בעיניו ישלח לה פרחים המבשרים את חפצו בה. בראשון לעומר הם נוהגים לחלק לפני הברכה לכל המסובים חתיכת מלח שהם מברכים עליו. הם מאמינים בשדים וברוחות רעות רבים ועצומים למיניהם. על עניות אחינו אלה תעיד האגדה המסופרת בטריפולי: „ויהי היום ותפול הדלות חולה למשכב ואיש לא בא לבקרה. רק יהודי טריפולי לבדם קימו בה מצות בקור חולים וינהלוה ויכלכלוה. ויהי כאשר שבה לאיתנה שאלה את עצמה איפה תגור מעתה, ותזכור את ידידיה הטובים בטריפולי ותואל לשבת בתוכם ולא עזבתם עוד.

ליהודי טריפולי יש ימים טובים מיוחדים: ליל „כ ס י ס ה" *) הוא ערב ר״ח ניסן שחוגגים אותו על מאכל לחם ושעורים לזכר יום השלמת הארון. מלבד זה יש להם שני ימים של „פורים טריפולי" בכ״ג ובכ״ט טבת, כי בהם נצלו לפנים מהרג רב.

ופורים יש גם ליהודי מרוקוש ויקרא בשם „פורים לאס קריסטיאנוס", כי ביום ההוא עלה סבסטין מלך פורטוגל בעצת הישועים לכבוש את מרוקוש, אבל עצתו הופרה והיהודים נצלו מהרג רב. גם יהודי אלגיר חוגגים ביום ד׳ חשון פורים לזכר מפלת קרל מלך ספרד שרצה לכבוש בשנת 1541 את אלגיר וישב בבושת פנים לארצו. וביום י״א תמוז לזכר נצחון מחמד בן אומן על שר הצבא הספרדי. — הזכרונות האלה נכבדים מאד, כי על פיהם נראה את יחס היהודים לספרדים שישבו בתוכם לפנים.

בנוגע לספרדים מביא אחד הסופרים ידיעות מלבבות על דבר חואטוס (כך המבטא בספרדית ghuetos) שהם שרידי האנוסים על איי הבוליארים שנשמרו בקרבם קצת מזכרונות היהדות.

המורה קונפינו מביא ידיעות מלבבות ממצב הכהלה באיספאהאן בפרס. מספר אחינו כה הוא 6500 הנרים בשלשה רבעים ג׳וברי, ג׳ולבר ודרדחטי. הרבע הראשון הוא העתיק מכלם, את שרידי כ״י

*) כך שם הלילה הזה בפי יושבי המקום.

שנשמרו בידם נצלו המסיתים האנגלים והאשכנזים כלה. לפי המסורה נוסדה העיר על ידי גולי בבל וג'וברי הוא „יודה". כזה יספר גם הערבי יעקוד אבל יש המיחסים בנינה למלך שבור השלישי. בכל אופן נשמר הטפוס העברי בעצם טהרתו. מנהגי אחינו וגם מבטאם העברי הוא שונה ממנהגי אחינו בכל הארצות. הכתובת היותר קדומה שנשארה לפליטה היא מן המאה העשירית וגם היא רחוקה מן העיר. מספר בתי הכנסיות הוא י"ב ומהם אחד שנבנה במאה הט"ו. מימים רבים נרדפו אחינו אלה רדיפות קשות ומרות ומנת חלקם הוא הלעג והבוז וע"כ הם דלים, רזים, ונודדים לככר לחם, וגם אמונות טפלות כעין הרע ושדים מושלות בהן, אבל עוד נותר בהם שאר רוחם ואומץ לב להתגבר על הכל ולהיות לפליטה כיום הזה.

במקום אחר מספר אחד המורים פרטי עיר קופא וקבר יחזקאל הנביא ועוד זכרונות שיהודי בבל ופרס נוהגים בהם קדושה.

ע"ד מצב יהודי פרס מוסיף מר קונפינו לספר, כי הודות לבתי הספר של החברה הם מתנערים מאבק שפלותם ושבים לתחיה אמתית, עד שאין להתיאש מהם מכל וכל, כי שכלם הוא חריף וישר והבנתם קלה ונמרצה, וע"כ יש תקוה לאחריתם כאשר ישכילו ויתפתחו כראוי *).

גם מצפת מביא לנו המורה פרנקו ידיעות מלבבות, המראות, כי עד היום לא שמו סופרינו לב כראוי לקדמוניות אחינו בארץ ישראל.

לדבריו נמצאו בצפת כשבעת אלפים יהודים, מהם רק הרבע ספרדים. עוד לפני שבעים שנה דברו האחרונים ספרדית, אבל כעת לקחה הערבית את מקומה. ואולם עקבות השפה הספרדית נכרו במבטאים הנוגעים בדת או לרעיונות מפשטים, וגם בבתי הכנסיות, העליות, הקריאות וגם מנהגי החופה ועוד נוהגים בספרדית. גם שמות המשפחה הספרדים מרובים הם מן הערביים. הרב הכולל הוא ספרדי מילידי אזמיר ולו שתי נשים.

בין ההגדות והמסורות של צפת שהוא מביא נזכיר את ספורי קברי הנביא הושע בן בארי והינוקא קדישא, ר' יוסי בן יוקרת, האר"י, זכרונות משפחת אלדאורי שהם מתיחסים לדוד המלך. עוד הוא מספר את האגדה כי ר"י אבוהב בחברו את ספרו היה טובל בכל אות ואות, עד שנמצא כי טבל 190,000 טבילות. הוא מדבר גם על החלוקה וחושב כי עוד לא באה העת לבטלה לגמרי.

בין המאמרים ההיסטוריים נזכיר את ספור „המלכה הבולגרית תיודורה" מאת א. כהן מפיליפופולי. יודעי העתים מזכירים לפעמים מלכה ממקור ישראל בימי המלך איבן אלכסנדר (1331—1355) ובספרי למוד ההסטוריה נקראה בשם תיודורה „היהודיה היפה". הדבר הזה מוכיח, כי נמצאו בטירנובו הבירה יהודים לפני בוא הספרדים לבלגריה. אין אתנו יודע עד מה על אודותם. עד שבא הסופר קריסטו סופיף ויפיץ אור על חיי המלכה והיהודים בעת ההיא בספרו על „הדת הלאומית". סופיף אינו אוהב ישראל והוא מספר, כי היו אז יהודים קנאים או „מתיהדים" שיצאו מביצנץ ומרוסיה, ואין לערבם בספרדים שבאו אח"כ לבולגריה. שם המלכה לפנים היה שרה ותהי יפת תאר מאד, וכראות אותה המלך איבן אלכסנדר, כאשר הגישה לו בקשה שתכנה נעלם מאתנו, חשק בה ויגרש את אשתו הנוצרית תיודורה בת איבן בסרבה וויאימוואראַ של ואלאכיה שהולידה לו שני בנים וישימה במנזר. ואחרי שהמירה שרה את דתה קרא שמה תיודורה כשם המלכה ותצלח למלוכה בהיכל „הירזידנציה החדשה". ותלד לו שלשה בנים: את אָסין, שישמן וכתם תמר היפה. והמלכה אשר משלה בכפה, הצליחה לפעול על לב המלך כי ימליך תחתיו בחייו את שישמן, ולבניו מאשתו הראשונה נתן את דוכסות וידדין לירושה, והשנאה בין אחים הפריאה ותגרור אחריה באחרונה כבוש הא־ץ ע"י מורד השולטן הטורקי. שישמן מלך שלשים שנה ושירי העם ירוממו ויפארו את שמו על לחמו מלחמת הנוצרי עם הכופרים הטורקים. גם שם תיודורה מהולל בפיהם בקדושה וחסידה. אפס כי כנראה גדולתה היתה סבה לסבלות היהודים. כי כפי שהעלה מר סופיף בחקירותיו באו היהודים מביצנץ ומסלוניקי בימים קדומים ובממלכת קרים (807—852), מיסד הממלכה בבולגריה, כבר רבו היהודים בארץ, עד שקיים עצמו לפי המסורה היה נכון לבוא בברית היהדות, אבל במלכות בורים בנו נצחו הנוצרים ותהי הארץ לנוצרית כלה. תעודה נכבדה אחת הנמצאה בוטיקן מעידה על פעולת היהודים הקדומה, כי כנראה עמלו אז להכניס גרים תחת כנפי השכינה. כי המלך בורים פנה אל הפפא

*) כרושם הזה עשו עלי גם תלמידי הפרסיים בבית הספר למורים בפריז.

ניקולי הראשון בשאלה הכוללת 168 סעיפים ובסעיף ק"ד הוא שואל: „כי אנשים ידועים המתאמרים לעברים מסירים את לב העם מאמונתם, ואיננו יודעים אם דתם דת עכו"ם או נוצרית, ומה נעשה בהם. והפפא ענה לו, כי אם הם מגירים בשם השלוש אז אין רע וצריך לבדוק אחריהם. וכנראה היתה באמת בדיקה מעולה כי עד המאה XIII אין זכר לגרים וליהודים בארץ. והקונסול (המועצה) הלאומי הראשון שנאסף בטירנובו 1211 עוסק בכופרים בלבד ולא ביהודים. אבל ברור הדבר, כי בשנת 1295 רבו היהודים בטירנובו וגם ראו ימים טובים ברבע מיוחד להם. בעת ההיא והכתות רבו בארץ והיהודים אשר בטחו כנראה בחסות המלכה החזיקו את ידי הכופרים. אז אסף הפטריך תיודוס קונסול בשנת 1352, שבו החרימו את הכופרים והיהודים ויגזרו עליהם חובת גלות. ושלשה יהודים שנתפשו בעון חרוף ונדוף נדונו למות, אבל המלכה התערבה בדבר ויתן להם המלך את נפשם לשלל. אז עלתה חמת העם על היהודים ויהרגו את האחד, ויכרתו את לשון השני ואזניו ואת השלישי ענו בענויים קשים, והיהודים הגלו גלות שלמה מטירנובו עד שבת הספרדים בטירנובו. ותמר היפה בת המלכה נתנה ערבון למוראד ההרמונה, שם המירה דתה ותהי שם עד יום מותה.

מר משה נחון מספר ע"ד קדושים ומקדשים המשותפים ליהודים ומושלמים באפריקה, ביחוד רבו כאלה בחבל אוראן וסביבותיו. רבים המקומות שיאמינו כי משה ויהושע שהו שם. מספרים כי משה בא לתלמסאן בחברת יהושע אבל תושבי המקום היו רעי-עין ויקבלוהו בפנים זועפים, כי שם רדף יהושע אחרי עמלק. גם מראים את קבר אושע או יהושע והשבט בני חאעבן שומר עליו. גם היהודים משתטחים ומביאים מנחה וחולים על קברו. כמובן לא נגרע גם מחלק אבוז נון מאום שיש על קברו המדומה קובה מיוחדה ומרבים העם לספר מעשיות נסים ונפלאות על המקום הזה כמו בשאר מקומות. גם שם מראים את קבר ר' זיפא הקדוש ליהודים ולמושלמים. כל זה מראה לדעת כי היהודים בארץ הקדם אינם בזויים בעיני התושבים הנוהגים כבוד בכל קדשיהם.

אולם יש עיר מושלמית ששם נשמרה עדה חיה ממציאות תנועה דתית בישראל, שגם היהודים גם המושלמים נוהגים בה בוז יותר מדי. ועליה יספר לנו מר N. במאמרו על „כת שבתי צבי" בסלוניקי.

כידוע המירו רבים ממאמיני שבתי צבי את דתם יחד עמו ואחריו הפיצו תורת הנסתר מי שאל קורדוזו, דניאל בונפיד ומרדכי איזנשטדט, שהוליכו חשכים את קהל המאמינים בש"צ ובשנת 1195 קם ברכיה בן יעקב בן ש"צ המדומה וימירו אחריו 400 איש, אבל לא התערבו באיסמירלי שהם המירו מקודם את דתם ויקראו בשם „יעקובים".

השבתאים קוראים לעצמם ממינים (מאמינים) וגם „חברים". והיהודים קוראים להם „מינים" ויבזום מאד. בשנת 1772 אמר הואלי חסין פחה להשמידם, ויקר מקרהו כי מת לפני הוציאו את גזרתו ואב לבנים יספר ממעשה נס הזה.

בסוף המאה הי"ח נחלקו האיסמירלים לשתים, כי ברוך קוניו שמש-בית-דין גלה למאמינים, כי ארוניו אוסמן בבה הוא הנביא, וילכו אחריו רבים ויהיו לכתה מיוחדה בשם קוניוזוס. במאה הי"ט חפץ אחד מהם להנהיג את השתוף באישות בקהל, בהשענו על הזהר, ועלה בידו רק מקצת חפצו. בשנת 1859 התחקה הואלי הוסני פחה על שרשיהם ויסנור את החברות ששם למדו הרבנים תורה ברבים; אז נקהלו ראשי שלש הכתות יחד ויבקשו עצות להסתיר רובי תורתם וגם חדלו מקחת תורה מפי חכמי היהודים. בשנת 1875 התבונן מירידט פחה לארחות הכתה הזאת, וימצא כי כלם ישרים ונהנים מיגיע כפם. ומאז לא יפריעום ולא יכלימום עוד. השבתאיים הם כלם כמעט מיוצאי הספרדים כמו שיעידו עליהם שמותיהם אבל יש להם גם שמות טורקים ושפתם ג"כ טורקית. מספרם כעשרת אלפים (האיסמירל 2,500 הקוניוזוס 3500, יעקובים 4000) הם באמת מחמרים בצאתם ויהודים באהלם. המושלמים והיהודים מבזים אותם. אבל גם הם ישיבו בוז אל חיקם באמרם, כי היהודים הם כופרים שעליהם אמר שבתי צבי, כי מצוה להרוג כופר אפילו בשבת. אולם שלש הכתות בינן לבין עצמן ג"כ רבות ומתקוטטות זו בזו. האיסמירלים המאמינים בשבתי צבי לבדו הם החשובים, ויש מהם רופאים מורים וסוחרים. הקוניוזיום הם גסים ועמי הארץ ושומרי הבלים. הם כרובם אומנים ופועלים; היעקובים הם בקיאים בשפת טורקיה וספרותה ויש מהם פקידים, כי זכיותיהם כזכיות שאר המושלמים, ובכלל התחילו לעלות מעלה בהשכלתם.

לכל כתה יש שלטון דתי, חברות וחגים מיוחדים, ובראשם בית דין השופט את צאן מרעיתו

עפ״י דת משה והתלמוד. את ספרי ישראל כהזהר והתפלות בשפת ספרד הקדושה להם הם מסתירים. לעומת זה הם מגלים את הקוראן וספרי ישמעאל. מדת הצדקה והחסד חשובה אצלם. גם הנשים מכובדות ואינן מסתירות את עצמן מעין רואי. הם אינם נושאים אשה מושלמית. מן המצוות שומרים רק את שס״ה מצוות לא תעשה. כמו כן לא יחוגו את חג הפסח אם כי מודים הם בקדושת השבת. אסור להם לקונן על המת ורק החכם נושא קינה עליו בעברית או ספרדית. והם חושבים כי המת נכנס לאלתר לגן עדן. האיסמירלי מצפים לביאת שבתי צבי, שיבא אחרי תום תור מ״ח הגלגולים שהחלו מאדם הראשון. היקובים מצפים לביאת קורידו. לדעתם, היהודים והמאמינים הולכים לגן עדן, אבל שאר האומות „הקלפות״ הם לדראון עולם. אסור להם להתוכח עם היהודים ו„הקלפות״ בעניני דתם, כי האלהים בעצמו יפקח עיני עורים וישיבם לאמונה בקדושת שבתי צבי. החכמים יודעים כה״ק וכמעט את כל הזוהר בעל פה וגם את השפה הספרדית הדרושה להם, והם גם בעלי שם הלוקחים פדיונות ונותנים קמיעות. ס׳ שיר השירים והזהר הם המקורות שמהם ישאבו חומר לדרשותיהם והם אומרים כי משה הוא „צבי״ שהתחפש למצרי. באמירת התהלים יש לדעתם סגולות נפלאות.

בכלל הולכת השפה העברית ונשכחת בפיהם. בני הנעורים לומדים בבתי ספר גם את השפות החדשות. הם שומרים למראית עין כל חגי המושלמים אבל הימים הקדושים המיוחדים להם הם: ט׳ באב (חג השמחות) יום הולדת ש״צ, קוניו וקורידו. בו רבה השמחה במעונם. י׳ טבת, ט״ו שבט, ט״ו אדר, כ״ב אדר. הם צמים בט״ו כסלו לזכר התמורה שהמיר ש״צ ועדתו, מה שמוכיח כי לא ברצון טוב המירו את דתם בשעתם.

המצוות נעשות בצנעה והבר־מצוה הוא בן י״ג כמו אצלנו. בכלל אבדו להם הרבה מסגולות המדע ומכשרונות היהודים. ואם כי עולים הם בבתי הספר על המושלמים, הנה עשר ידות ליהודים עליהם. בעת האחרונה הם מצטינים בחופש דעותיהם והצעירים חפצים לעקור את הכל, וכבר נמצאו נשואי תערובות עם המושלמים. אותות כליה גופניים ורוחניים מראים לדעת, כי אין להם תקנה; אבל בה במדה שירבו להשכיל ולדעת יתקרבו אל הטורקים ויעמדו בראש ההשכלה התוגרמית שיהיו לרוח החיה בה...

כנראה גם זאת היא „תעודה״!...

ד״ר נחום סלושץ.

חומר לדקדוק השפה.

— בגדר „שם התאר״ ובמשקלו. —

א.

המדקדקים העברים, בדברם ע״ד שם התאר, מדברים רק בגדרו ולא — במשקלו. הם לא מצאו לנחוץ לחפש אחר משקל מיוחד ותמונה מסוימת לשם התאר; ולא עוד אלא שגם ע״ד גדרו לא נתנו מושג נכון ומקיף: המדקדק חצ״ל קבע מסמרות, שההבדל בין שם עצם ובין שם תאר הוא, כי „בשם עצם נקרא הדבר מעת היותו, ובשם תאר מצד איזה מקרה שנתחדש בו או שעלול להתחלף״.

לפי הגדר הזה יש לנו לחשוב שמות כמו: עולל, אָדון, יָשִׁישׁ—לשמות התאר ולבנות מהם תאר לנקבה: „עוללה, אדונה, ישישה״.

ולהלן הוא אומר: „יש שמות עצמים, שיכולים לבנות מהם מין נקבה״ — ומביא בין הדוגמאות: „נער, נערה״ — שלפי גדרו, שהניח לשם תאר — השם „נער״ אינו שם עצם אלא — שם תאר, אחרי שהוא עלול להתחלף.

בעל „מערכי לשון עבר״ מגדיר את שם התאר:

„השם, שיכונה בו העצם לפי איכותו"—וגם גדר זה אינו מגביל כל צרכו: השמות „ישיש, אדון" — מציגים בודאי איכות הדבר, ולא—עצמותו, ואעפ"כ אינם נוטים במין.

פה יש מקום לבעל דין לחלוק ולאמר, ששמות כמו „ישיש, אדון" מציגים סמנים ואיכיות כל־כך תמידיים, כל־כך קבועים וקשורים עם העצם, עד שכבר אבדו סגולת שם התאר ונעשו שמות עצמיים; אבל אם אתה בא לידי כך, הרי יש לך הרבה שמות, שאין בהם הכרעה, אם מתיחסים הם לשמות התאר, או אולי מפני תדירותם אצל העצם שלהם נעשו כבר לשמות עצמיים; וצריכים אנו אפוא להגדרה יותר מדויקת ויותר—מקפת.

יותר נראה להגדיר את שם־התאר, כמו שמגדירים אתו בהרבה שפות: „כל שהוא משמש—סמן לשם עצם". עפ"י גדר זה היינו יכולים להכיר את שם התאר בשני סמנים: האחד, כי שם תאר, בהיותו משמש־סמן לשם עצם, יוכל לנטות במין בהסכם אל השם, שהוא משמש אצלו — זכר או נקבה: (איש חכם, אשה חכמה.) והשני: כי שם תאר יבא יחד עם שם העצם שלו, כדבר וסמנו: (איש טוב, בית קטן, חומה גבוהה).

אבל הסמן הראשון אינו כולל ופוסק, מפני שיש לך גם הרבה משמות עצמיים הנוטים במין, כמו „כבש כבשה, איש אשה".

וגם הסמן השני אינו מספיק; כי שם התאר העברי יכול לבא גם בלי שם העצם שלו, כמו: חכם, גבור—וכדומה. הסמן השני יתאמת רק במחציתו כלומר:

„שם תאר „יכול" לבא בצרוף עם שם העצם שלו, כמו: איש חכם; מה שאין כן בשם עצם, כי לא נאמר לעולם: „איש אדון וכדומה (אם לא ביחס הסמיכות או ע"ד יחס מבאר).

הסמן המובהק ביותר יכול להיות משקלו של שם התאר, שהמדקדקים אמנם לא עסקו בו עד עכשו, כאילו אין משקל מיוחד לשם תאר. אבל כשתדקדק בדבר תמצא לו שבעה משקלים, וכל משקל ומשקל מציין סמן מיוחד של שם העצם.

ואלו הם:

סמן פנימי, סמן לחסרון גופני, סמן הצבע והתבנית, סמן למלאכה ומשלח יד, סמן סדורי, סמן ארעי, סמן היחס.

א) סמן פנימי מורה על מדה מוסרית, על תכונה נפשית, טיבו ואפיו של העצם.

משקלו—פָּעִיל [1]: נָדִיב, חסיד, נזיר, נשיא, יחיד, בהיר (בכפולים, קל, תם—קליל, תמים) ובלשון התלמוד: רגיל, אנין, חביב, תדיר—וכדומה.

קרוב לו בהוראה המשקל „פַּעִיל"; והוא בא לסמן תכונה נפשית חזקה: צַדִּיק, כַּבִּיר אַדִּיר, אַבִּיר, שַׁלִּיט, תַּקִּיף, אַמִּיץ, שַׂגִּיא, עָרִיץ פָּרִיץ (נח ת' דגוש).

כנראה מיוחד משקל זה לתכונות — פחות או יותר חיוביות.

שם המפשט יבנה משמות אלו בתוספות „ות"—בסוף המלה על משקל „פְּעִילוּת": „נדיבות, נזירות" – וכו'.

ב) סמן לחסרון (או מעלה) גופני — בא על משקל פִּעֵל: עִוֵּר, פִּסֵּחַ, אִלֵּם, פִּקֵּחַ, עִלֵּג, חֵרֵשׁ (נח ת' דגש), ובתלמוד — קִטֵּעַ, גִּדֵּם, חִגֵּר.

שם המפשט יבנה מהם בתוספת „וֹן" ע"מ „פִּעָלוֹן": „עִוָּרוֹן" (מזה אולי: סֵרָחוֹן) זִכָּרוֹן שִׁבָּרוֹן, ועד"ז יכולים לבנות גם מיתר השמות.

ג) סמן הצבע והתבנית בא על משקל פָּעוֹל או פָּעֹל: אדם, שחור, יָרֹק, עָמֹק, גָּבֹהַּ, אָרֹךְ, עָקֹם. גדול, קטון, עקֹב, עקֹד, נָקֹד, בָּרֹד עָבֹת, אָיֹם, ובתלמוד: עָקֹם, עָקֹל—ועוד.

שם המפשט בא ע"מ פֹּעֶל: אֹדֶם, עֹמֶק, גֹּבַהּ, אֹרֶךְ. —

ד) סמן למלאכה ומשלח ידו של המסומן בא ע"מ פַּעָל: טַבָּח, רַקָּח, סַבָּל, כַּתָּף מַלָּח קַשָּׁת, חָרָשׁ, (נח ת' דגש) ובתלמוד: דַּיָּן, חַיָּט, סַפָּר, בַּלָּן — ועוד רבים. [2]

ה) סמן סדורי הוא סמן לאיזה דבר עפ"י יחס סדורו (המקומי או הזמני או הערכי) לדברים אחרים והוא בא בתוספת „וֹן": קדמון, ראשון, אחרון עליון, תחתון, קצון, תיכון, חיצון.

ו) לסמן ארעי נמצא רק מעט דוגמאות בעברית; אבל בתלמוד נהג משקל זה יותר: משקלו—„פַּעְלָן" ממנו בעברית: „אַלְמָן"; (ואולי גם רענן, שאנן) ובתלמוד: גזלן, מכסן, סלחן, מחלן.

[1] כזה גם משקל פָּעוּל: עָצוּם, רָעוּעַ, ומשקל פַּעוּל: חַנּוּן רַחוּם. המערכת.

[2] בגליה יביא המשקל הזה בתוספת י': פַּעַאי: גַּבָּאי, שַׁבָּאי, זַכָּאי, והא' באה רק להקל את הקריאה.

רחמן, ועוד רבים. הוראתו: סמן, שלא הגיע עדין למדרגת שם תאר; רק עפ״י איזו מפעולותיו הארעיות של המסומן יש ליחס אליו תכונה ידועה או משלח־יד ידוע. — ההבדל בין „נדיב״ ו„נדבן״ — גלוי וידוע: הראשון מציין תכונה קבועה למי שהוחזק בכך, אפילו אם לאיזו סבה לא יוכל להראות את נדיבותו; והשני מציין פעולות ארעיות ונלוויות.

ז) סמן היחס הוא יחס דבר לאיזה כלל: לשבט ידוע, למקום ידוע או לחברה אחת מחזיקה באיזה רעיון ודעה. משקלו — ־ִי: ראובני, שמרוני, ירושלמי, רחמני — ויהיה אפוא ההבדל בין „רחמן״ ובין „רחמני״, כהבדל בין המרחם סתם, עפ״י נטית לבו; ובין המרחם עפ״י שטה ידועה. (וקרוב לשער, שמאלה הן המלות: „רוחני, גופני״ אלא שהתארים „רוחן, גופן״ כבר אבדו, ותאר היחס נשאר.)

ויש אמנם, שיבא איזה תאר בתמונה ומשקל, שאינו שלו, כמו: חִוֵּר, קָדוֹשׁ יָתוֹם — אבל בכל כמו אלה יש לדעת, שבורא השפה אינו איש אחד היושב ב„חדרי חדרים״, ושוקל כל מלה במאזני ההגיון קודם שיוציאה. בורא השפה הוא עם שלם בזמנים שונים ובמקומות שונים; ויש אשר מפני קורבת המושגים החליפו באיזו מן הזמנים ובאיזה מן המקומות משקל במשקל. קרוב לשער שצבע החורון על פני איש נחשב באיזה מן הזמנים למעלה או חסרון גופני; ולפיכך בא במשקל „פִּעֵל״; והקדוש (וכמו־כן היתום) היה נכר ומצוין גם בחיצוניותו ומלבושיו, ולפיכך הוא בא במשקל פָּעֹל וגם שם המפשט הנבנה ממנו = קֹדֶשׁ.

משער אני חוק אחד בהתפתחות השפה: רבים משמות התאר, מפני רב השמוש ופרסומם, וגם אולי מפני שהיו יותר בולטים מסמנים אחרים, אשר לעצם, או שהיו יותר מסוגלים לעצם זה מאשר לאחר — לאחת מן הסבות האלה יצאו מכלל תארים והיו לעצמים. שנוי זה יכול היה לחול ביותר על שמות התאר, שהיו נוהגים יותר במין אחד מן המינים: זכר או נקבה; ושלפי זה אבד שם התאר את אחד מגדריו המסוגלים לו ביותר — להיות נוטה בזכר ונקבה; בדרך זה באו אצלנו שמות עצם (כמו „דַּיָּן, נָפִיל״ ורבים משמות שאינם בע״ח שאין להוציא מהם נקבה) שיש להם משקל שם התאר; מפני שמתחלתו נועדו לשמש כשם תאר.

וכן להפך: רבים הם שמות העצם שבהיות לאיזה מהם סמן אחד כוללו ומקיפו ומיוחד לו — יהפך לשם התאר, מפני ששם עצם כזה מזכיר את סמנו, כשם שהסמן מציין אותו. השנוי הזה חל יותר בשמות העצם של בע״ח שיש להם שני המינים, ושלפיכך מצא לו העצם חיש סגולת שם התאר להיות נוטה בזו״ג; ולפיכך אנו מוצאים קצת תוארים הבאים ע״מ שם עצם (תלמיד, גבור, חכם).

ואולם כל אלו ההשערות אינן ענין אלא ל„יוצאים מן הכלל״, שבין אם הם מועטים בין אם הם רבים אינם מקלקלים את הכללים שהנחנו למשקלי התאר; ושצריכים, לפי דעתנו, המחדשים לזכור אותם ולשקול על פיהם את שמות התאר שהם מחדשים.

בר דרומאי.

הקריאה העברית.

(המשך)

למען יתאיו הילדים על פה איזה חזיון בטבע, למשל סערה, נסיעת נטף המים, הגשם, השלג, החום ועוד, אין לקבוע תכנית שוה לכל אחד ממאמרים כמו אלה, אבל ראוי לשים לב אל הסדר שישמר בפרשת אותם החזיונות בספר. יש רק להשגיח, כי בפרשת איזה חזיון בטבע שבספר לא

תהיינה מנרעות או מקומות סתומים, ובאופן זה השלמתם ופרושם היא חובת המורה.

הספור מתנהל תחלה על ידי המובחר שבתלמידים ואחרי כן ישנה ע״י הפחותים ממנו, אם המאמר גדול למדי יספרוהו התלמידים לחלקיו: זה חלק אחד, ושני חלק אחר בסדר ידוע. בימים הראשונים, למען הקל למתלמדים, דרוש לכתוב מתחלה את התכנית על דף ביה״ס למען תהיה נראית לכל התלמידים וכל אחד יוכל להתבונן אם לא יטה מעליה חברו בהרצאתו. במשך הימים יטילו לחובה על התלמידים בעצמם לחבר תכנית הספור בדמות מִסקר (קונספקט) קצר, שאותו הם צריכים לשמור, בהרצותם את מה שקראו.

למען ילדים מהמחלקה העליונה בביה״ס יש עצה רבת תועלת בדרך הרצאת ענין קריאתם: המורה יבחר מאמרים אחדים נאותים ויפקוד עליהם לקראם וללמדם, בהגבילו כך, למשל: לקבוצה אחת יתן מאמר אחד ולשנית מאמר שני וכן הלאה. את הפקודה הזאת ימלאו התלמידים בביתם, כמו חוק שעורים, שאליו הם צריכים להתיחס ברצינות ראויה מבלי חשוב אותו לעונג ולשעשוע לבד. וכך ישאלם המורה: מתחלה יקרא בשם את התלמיד, אשר למד את תכנו של הראשון מהמאמרים הנתונים, והוא יספר אותו בשפה ברורה; הנשארים באותה שעה יקשיבו בשים לב. אחרי כן יצוה המורה לשנות את זה הספור לאחד, לשנים או לשלשה מאותם התלמידים, אשר להם נתנו מאמרים אחרים ללמוד. את התכן של אלה האחרונים ירצו התלמידים האחרים והספור ישנה ע״י אותם שלמדו את המאמר הראשון וכן הלאה. באופן זה ירכש תכן מאמרים אחרים לתלמידי כל הלשכה, והמורה יוסיף לספוריהם את הערותיו ויתקנם וישלימם כפי הדרוש. דרך־למוד כזה פועל באופן־מחיה על הילדים ומפיק על הצד היותר טוב את התכלית הנדרשת.

ש ע ו ר י ם ח פ ש י ם. — אחרי אשר נקרא, עֻבד גם סֵפר המאמר באופן כזה, אם יחפץ המורה להוכח עד איזו מדרגה נקנה לילדים כל מה שדֻבר עליו בעת השעור, ולדעת אם בכונת לב ראויה יתיחסו אליו — אז יתן לתלמידים בע״פ או בכתב חוק עבודה, לעשותו בעצמם, אשר לתכנו ישמש לא רק המאמר, אשר נקרא זה עתה, אבל כל הידיעות שנקנו בקריאת המאמרים הקודמים. מובן, כי חוק עבודה ממין כזה, אף כי ינתנו לפתרונם החפשי־לגמרה של התלמידים, צריכים כלם להיות לפי כחם: הם צריכים להיות ערוכים בבירור ומוגדרים היטב ורחוקים מכל שאלות שיש בהן חולקים או שהן בלתי נפתרות. תכן השעורים החפשיים, המוצעים לילדים יוכל להיות מפנים שונים, למשל:

1) חלקי העצם המתואר (כמו, חלקי הצמח, אברי בעלי החיים, חלקי איזה עצם מלאכותי וכן הלאה).

2) תכונות העצם וסמניו (של האש, של המים וכדומה).

3) הפעולות והמעמדים של העצם (כמו כל הנעשה בפשתן, בלחם; מפקד כל עבודות האכרים, עבודות בנין בית ועוד).

4) השואת העצם או החזיון המפורש בספר אל עצמם וחזיונות אחרים הידועים גם כן לילדים (למשל: השואת ביה״ס, שעל אודותיו קראו הילדים במאמר, עם אותו, שבו הם נמצאים בעונה זו); גם הערכת עצמים וחזיונות ממינים שונים (כפר אל עיר, שדה אל גן, בית אל בית־תפלה, בעל חיים אל צמח בכלל, ובפרט הערכת בעל חיים אחד אל רעהו, צמח אחר אל רעהו ועוד).

5) התיחסות העצם או החזיון המתואר אל מ ע ר כ ה י ד ו ע ה ומדוע, ועל מה נוסדת זאת ההתיחסות (החתול, הכלב, הפרה, הסוס, הכבשה ועוד מתיחסים אל משפחת בעה״ח הביתיים).

6) הגדרת התועלת והנזק מעצם ידוע אל האדם ובכלל יחוסו לזה האחרון (למשל הגדרת התועלת מצד בעה״ח הביתיים והנזק מצד הפראים, או להפך — מהו הנזק, שאפשר להגיע לאדם מבעה״ח הביתיים, והתועלת — מהפראים והלאה).

7) העתקת תוכן המאמר הנקרא אל מעמד אחר (למשל, אם יקראו על אודות ה ש ד ה ב ק י ץ ושאלו אח״כ מה משפט הקיץ ביער, או מה משפט השדה בחרף).

8) הכללת הפרטים או הבאת המושגים החלקיים לידי ענין שלם (אחרי קריאת מאמר ע״ד איזה אסון, שרפה או שטף, יתנו לילדים להכליל את כחם המהרס של יסודות הטבע, יזכרו מה הן בכלל הסבות והפגעים המביאים הרס וכליון: שרפה, שטף, סער, בצורת, דבר, ארבה, זועה, מלחמה והלאה).

9) הרצאת דבורה של אחת הנפשות הפועלות במאמר.

10) בעת שעורי הקריאה המבוארת אפשר שתנתנה עבודות דקדוקיות וגם עבודות המתיחסות ללמוד הלשון; אבל כאלה כן אלה שייכות לתורת הלמוד של הדקדוק היסודי, שאין כאן מקומו.

ב ח י נ ת ה ת ש ו ב ו ת ש ב כ ת ב. — אותה לא יעשה המורה עם כל תלמיד לבדו, רק בפני כל התלמידים יחד. בזאת יושם לב, כי גם אחת מן השגיאות, גם אחת מן הנסיונות מהחוק או מהשאלה הנתנת, וכמו כן גם אחת מן התכונות הקולעות של התשובה, לא תאבד מעיני כל אחד מהתלמידים. תשובת האחד תתקן על ידו הוא, או ע"י חבריו, אשר באותה שעה שמור ישמרו על פי מחברותיהם ויתבוננו אל השגיאות והטעויות הנעשות. ויען אשר באותו שעור בעצמו, ובמשך חמשה עשר או עשרים רגע אין כל יכלת גופנית לשמוע לראות ולתקן את תשובות כל התלמידים, אחד לא נעדר, על כן, כרגיל, ייעצו לפנות אל תשובות הנחשלים שבתלמידים ועל פיהן אפשר לשפוט על אודות תשובותיהם של הנשארים; אם נתנו הנחשלים תשובות מספיקות, אז יוכל המורה להרגע על אודות הנשארים. אך מאד קרוב להיות, כי התלמידים הנחשלים מעטי הכשרון וההתפתחות העתיקו תשובותיהם ממחברות חבריהם, או כי התשובה הקולעת של אחד מהתלמידים הגרועים היתה רק במקרה; באופן זה, כמו בכל ספק, נחוץ לבחון ב ש א ל ו ת א ח ד ו ת, אם השיב התלמיד מדעת עצמו, ובנגדון זה ישתמש בשאלות המנהלות.

ד.

דְּרָכִים מְפֹרָטִים בְּאָפְנֵי הַלִּמּוּד.

א) הַסְבָּרַת הַמִּלִּים הַבִּלְתִּי־מוּבָנוֹת.

אי־הבנת המלים תהיה משלש סבות: 1) יש שהילדים מבינים כונת המלה בעת דבורם אף ישתמשו בה בכונה ובדעת, ורק בעת הקריאה אינם מכונים בה את כונתה. מקרים כאלה היו יהיו בהתחלת למוד הקריאה וגם באותם המקומות, שהרגילו את הילדים בקריאה מכנית לבד, וזה מפני ששימת לב הילדים נבלעת כלה בקנית קוליותה של המלה ואין בכחם להחליץ מזאת, למען צייר לנפשם אותו הדמיון והמושג המקביל אליה. 2) לילדים ידוע העצם המסומן על ידי המלה הנקראת, אלא שאינם יודעים, כי אמנם בזאת המלה משתמשים לסמן את העצם האמור, ובאופן כך לא יאחדו בשכלם את המלה המבוטאה עם העצם המסומן. סבת אי הבנה כזו היא היותר שכיחה אצלנו, מפני ששפתנו אינה מדוברת ורוב המלים שבספר אינן מובנות לתלמידים המתחילים. אבל אם גם נדמה בנפשנו שכבר התרחב הדבור העברי, למצער בבתה"ס, עד כי כבר ישתמשו בו הילדים לכל צרכיהם בלי מעצור, גם אז תפגשנה בספר הקריאה מלים בלתי ידועות, שעצם מובנן ידוע להם, אלא שהם יקראוהו בשם פשוט ביותר, למשל הם יפגשו בספר את המלה פ ת ובדבורם רגילים לקרא זאת ל ח ם. 3) אין לילדים לגמרי בלבם כל דמיון וכל מושג מקביל אל המלה הנקראת, או שיש להם, אלא שהוא בלתי ברור, בלתי מדויק ושלם. מכון למה שנאמר בזה, יחלקו הדרכים המשמשים לבאור המלים הבלתי מובנות גם הם לשלש מחלקות.

באופן ראשון, אם אין הילדים מכונים כונת המלה רק בקריאתם, אבל ישתמשו בה מדעת בעת דבורם, אפשר לאחוז בדרכים אלו: א) אחרי קריאת המלים הבלתי מובנות, יש לשאל שאלות המתיחסות למשמען של אלה. אין להרבות בשאלות, רק שתים שלש ולא יותר, אבל כאלה שתהיינה מכונות ישר אל באור סמניו העצמיים, התכונתיים של העצם המסומן על ידי המלה הזאת, והן צריכות להיות, כפי האפשרות, קצרות ובלשון מושגת לילדים. אם באותה המלה יסומן שם־עצם, ישאל אז: למה הוא בא? מה שייך אליו? איפה ימצא? אם פעולה היא: מי עושה כך וכך? כאן צריך להזהר משאלות מגלות, הן השאלות, אשר בתמונתן תכללנה גם תשובותיהן, כאמור למעלה, כי אלה אין בהן תועלת וגם מזיקות עוד, לפי תורת הדידקטיקה. כן יש להזהר משאלות כוללות, בלתי מוגבלות, כמו, בהקרא השמות קשת רכב. אם ישאל תלמיד: הראית מימיך קשת, רכב? וענה הילד: ראיתי, ידעתי; ועל תשובה זאת אין עוד לסמוך אם באמת ראה את העצמים האלה. ב) ואם למרות השאלות הנשאלות, לא יבינו עוד הילדים את פתרון המלה, אז יש לדבר מתחלה על אודות אותו העצם ואח"כ להגיד להם, כי מהרה יקראו על דבר זה העצם שעל אודותיו דבר. ומכיון שכבר עורר לב הילד וגם כון לאותו העצם המסומן ע"י

המלה הערוכה לקריאה, ישמר מבלי משים הדמיון הקודם בלבו, לא רק בעת עבודת הקריאה, אבל גם אחרי גמירתה ולא יבלע כלו בקוליותה של המלה הנקראת. ג) אם העצם שעל אודותיו קוראים הילדים ימצא בחדר ביה"ס, אז יש להראות עליו לפני הקריאה או לאחריה, כמו שימצא המורה ליותר מועיל לפניו. ואם אין בביה"ס אותו העצם הדרוש, אז יש להראות את תכניתו (מודיל) או מתארו ושרטוטו. בספרי התחלה רבים, אצל המלות הנקראות, ערוכות תמונות מבארות את הוראתן. על התמונות האלה ראוי בודאי שישימו הילדים לבם, בהתברר להם המלים הבלתי מובנות להם.

באופן השני, בהיות העצם ידוע לתלמידים, אלא שלא ידעו, כי זו המלה מציינת אותו העצם אז יבארו את המלה הבלתי מובנת עפ"י הדרכים האלה: א) מחליפים את המלה הבלתי מובנת באחרת שכוונתה כבר ידועה לילדים. זה יהיה באחד משני פנים. ראשית, כשתבאנה מלות זרות קשות, כעין אותן המוזכרות; ושנית, כשיבא שם משותף (אומונים), כלומר, מלה אחת המשמשת למושגים אחדים למשל: סף (מפתן) סף (כלי), עין (רואה) עין (מעין) עין (צבע).

ב) למען רשם יותר היטב בלב הילדים את משמען של המלות המבוארות, טוב לכתבן על דף ביה"ס יחד עם אותן המלים הבאות לבארן. ואם לא יעשה זאת תשכחנה אותן המלים בזמן קרוב מאד. ביחוד יש לעשות ככה להמלות מרובות ההברה וקשות המבטא. ראוי שיכתבו להם הילדים על מחברות מיוחדות איזו מהמלות, למען דרוש אחריהן לעת מצא וללמדן.

אבל הדבר היותר קשה הוא לבאר את המלים שבאופן השלישי, כשאין לילדים לגמרי כל דמיון וכל מושג מקביל אל המלה הנקראת, או שיש להם, אלא שהוא בלתי ברור מדויק ושלם כל צרכו. המלים, המתיחסות לאופן זה, אפשר שתתחלקנה לשתי מערכות: יש שמביעות עצמים או חזיונות חמריים, מוחשים, ויש שמורות על מושגים מופשטים. היסוד המונח בדרך הבאור של העצמים והחזיונות החמריים והמוחשים, הוא שיקבלו הילדים את אותו העצם או החזיון הבלתי ידוע להם בכל החושים החיצונים, שאפשר לו להיות מקובל בהם. כל דבר נראה יבחן בכח הראות, כל קול—בחוש השמיעה וכן הלאה.

אך יותר מכל נכבד בנדון זה חוש הראיה. ככל אשר ירבו הילדים להסתכל בעצמים ובחזיונות הבלתי ידועים להם, כן יוסיפו להתברר, להתפרש ולהשתלם אותם הדמיונות והמושגים שיעשו להם מהם. ואולם מדה רעה היא בקרבנו מעולם אשר לבאור ממין כזה יסתפקו רק בדברים בעלמא. לא יעלה כלל על דעת המורים והמלמדים ההבדל הגדול שבין כשרונותיהם השכליים המפותחים ועושר ידיעותיהם השונות של אנשים גדולים ובין ההתפתחות הדלה והידיעות המצערות של הילדים המתלמדים. מי ממנו שלא ראה למשל, מבנה הקטר, הוא לא יוכל לצייר לנפשו ציור ברור ממנו, לו גם יתארו לו את העצם הזה ביתר בירור, ברוב שלמות וחיים. אך הילדים נמצאים עוד במצב יותר שפל מזה בנוגע לציוריהם מהעצמים הבלתי ידועים להם, כי הם לא רכשו עוד ידיעות ועודם במדרגה שפלה מאד של התפתחות שכלית. את העצמים והחזיונות, שלא יפעלו על חושיהם החיצונים, אין בכחם לצייר להם ולו גם יתארום להם בכל שלמות ובכל בירור מלא ענין וחיים. ברוב המקרים תהיה להם הפרשה של הענין לא יותר מאמצעי מינימוניקי (אמצעי לזכרון) ביחס אל העצמים שהתבוננו אליהם במציאות. על כן התקינה הדידקטיקה שטה שלמה של כללים, אשר על פיהם יתבררו ויתודעו לילדים אותם העצמים והחזיונות הבלתי ידועים להם. על המורה להשתמש, אם לא בכל הכללים האלה, למצער בהעקריים שבהם, אשר נזכירם פה בקצרה:

1) ינתן די זמן לילדים להתבונן אל העצמים והחזיונות הבלתי ידועים להם, למען יוכלו הדמיונות והמושגים על אודותם להשתכלל בשלמות ובבירור הראוי. ושמא יאמר אדם: אם יבלו זמן רב על זאת ההתבוננות, הלא לא יספיקו לעבור אלא על חלק קטן מהמאמרים הערוכים לקריאה—אף אתה אמור לו: טוב מעט בכונה. 2) נחוץ להעביר את אותו העצם על פני כל התלמידים ולתת להם לראותו, או לקרא אותם קבוצות אל שלחן המורה למען הראותו להם. טוב יותר, אם אפשר, שינתן לכל אחד מהתלמידים אכסמפלר אחד מאותו העצם, שעליו הם צריכים להתבונן. 3) בעת ההסתכלות תישר שימת לבם של הילדים באופן נכון, כלומר, שתכון כלפי אותם החלקים והסמנים של העצם, המוצעים בשעור הקריאה. הנסיון מוכיח, כי בלעדי הישרה כזאת לא

יוכלו הילדים לגמרי, אפילו אם יתבוננו הרבה מאד על אותו העצם, להכיר גם את צדדיו היותר מוכרים והאופיים. שימת לבם של הילדים תישר בשני אופנים אלה: א) המורה מעיר אזנם בעת הסתכלותם על העצם ומזכיר להם על איזה מצדדיו יש לשים לב. ב) בעת ההתבוננות אל העצם תעריך מערכת שאלות חלקיות, המטות את כונת הילדים פעם לצד זה ופעם לצד אחר. מובן מאליו: השאלות החלקיות צריכות להנתן בשטה ידועה ובסדר נמרץ. זה האמצעי השני חשוב ביותר. 4) כל עצם יערך מתחלה לחלקיו ועפ״ז ילמדו רק העקריים מאלה החלקים, וגם אלה בהדרגה ראויה, ואח״כ יתאחדו כל החלקים הנלמדים יחד, כפי המתאים אל כלו ואל היחס שבין חלק לחלק. כל שרטוטי העצם העצמיים ביותר צריכים להיות מוקדמים ועקריים בהכרתו של הילד, והשאר שבמדרגה שניה להם מאוחרים וטפלים להם. רק בדרך כזה אפשרית בנפש הילדים יצירת דמיונות מלאים ומשוכללים על אודות העצמים. באופן אחר יהיו דמיונותם נגרעים ובלתי נכונים. 5) להסתכלות דרוש לקחת עצמים כאלה, אשר חלקיהם וסימניהם הנתנים להלמד יהיו נגלים וכפי האפשר מפורשים ובולטים. למשל, אם ידרש להתבונן על העלים, הפטורים והבדים של הפרח, אז יש לבחור בפרח ממין כזה, אשר כל חלקיו אלה יראו גלוים וברורים תיכף לעין הילדים. 6) לא אחת ולא שתים, רק פעמים רבות צריכים הילדים לעשות את ההסתכלות על העצמים הידועים להם. ככל אשר ירבו להתבונן על העצם לעתים קרובות, כן יתקיים ציורו יותר בלבם.

אם באמת ובתמים מכיר המורה את הנחיצות לתת לילדים להתבונן בעיניהם על העצמים והחזיונות המתבארים להם, אז אל יפטור עצמו בדברים, כי אין בביה״ס אותם העצמים. יש הרבה דברים בלתי ידועים לילדים, או ידועים להם רק מעט, שלא תבצר, בכל אופן שיהיה, ההסתכלות בהם. כאלה הם, למשל, בהמות הבית, צמחי השדה והגן, הרבה עצמים ממערכת המינרלים וכדומה. מורה חרוץ יוכל בעצמו לאסוף לו אוסף מכשירים להסברת העצמים הבלתי ידועים, והתלמידים יעזרו לו בחפץ לב בעבודה כזאת. גם יוכל המורה להכין לו פסלים ותבניות; ואלה בהיותם עשוים כתקונם יתנו לילדים מהעצם ציור קרוב דיו אל המציאות. הפסילים והתמונות אמנם יקר מחירם; אבל אפשר להכין גם הרבה תמונות וציורים, ואלה כלם מרהיבים את עיני הילדים ומועילים להם מאד לבאור העצמים השונים.

ברוב ספרי הקריאה נמצאים הרבה שרטוטים ומתארים להסברת העצמים הערוכים במאמרים שבאלה הספרים. המורה בודאי צריך להשתמש בהם בכל עת מצא. אם יוכל הוא בעצמו לתאר על הדף את תבנית אותו העצם הצריך באור, יתקן בזה הרבה את קריאתו המבוארת. בכלל על המורה להשתמש למען הסביר העצמים הבלתי ידועים בכל מיני המכשירים שאפשר לו. אך בכל אלה יש להזהר מהביא את הילדים לידי טעות על דבר גדלם הטבעי של העצמים הנלמדים, על דבר צבעם ויתר תכונותיהם.

ואם נניח שאין בביה״ס גם אחד מכל הדברים האמורים המועילים להבנת העצמים, אז יש להעזר באחד המושגים הקרובים בני מינו של העצם הנדרש. אם לא ידעו הילדים: אַברוֹמה, שְׁבּוּטה מה הן, אז יש להגיד להם, כי מיני דגים הם. אם צריך להבינם מה זה נמר, יגיד להם כי זה חתול גדול מאד (כשלש אמות ארכו ואמה וחצי קומתו) וכמהו כחתול מחביא ומוציא את צפרניו הארוכות והעקומות, פושט כפיו, מעקם גבו, משתעשע בזנבו, יש שיסגר עיניו להציץ, יש שיפקחן בכל מלא גדלן. במהירות ובחפזון בלתי רגיל יקפץ קפיצות גדולות, רק צבעו תמיד הוא אדמדם־כתום עם פסים שחורים. להסביר לבני עיר קטנה מה זה כ ר ך, יש לשוחח אתם כך: דמו בנפשכם, כי עיר מושבכם תשתרע כחמש וירסטות לאורך וכשלש או ארבע לרוחב. הרחובות בעיר לא אחת ולא שתים, כי נמנות לעשרות והבתים לא קטנים כמו שלכם, אך עפ״י רוב גדולים וגבוהים מאד והם אינם של עץ, רק בתי אבנים בעלי קומות שתים שלש ויותר. שם יגור שר הפלך ושרים גדולים ושם המון רב אנשים, שמספרם יעלה למאות אלפים וכ׳.

אם המלות הבאות לסמן את העצמים והחזיונות המוחשים יציינו מושגים של סוני המינים (כבע״ח, צמחים וכדומה), אז להסברתם נחוץ להראות על המושגים המיניים, לא רק הקרובים, כי אם גם הרחוקים. לבאור המושג ב ע ל ח י י ם יש למנות את כל המושגים המיניים שבו: פרה, זאב, דג, חסיל וכ׳, אם יש די עת למורה, והעקר אם מוכשרים התלמידים להבין את באוריו, אז הוא צריך להביאם לידי הבנה

מה הם הסמנים הכוללים, שהם יסוד הסוג, הוא המין העליון, הזה, וכמה ואיך הם מקיפים את המושגים המיניים. המושגים של העצמים המוחשים יעשו כך: 1) ילקחו כל העצמים של המין הידוע, לתת מושג מהצמחים למשל, יושם לב אל הלבנה והאלון, תפוחי האדמה והסלק, הכמהין והפטריות ועוד. 2) תצומצם הכונה על הסמנים והתכונות, הנמצאות באותם העצמים, שמהם יעשה המושג, למען הבדיל מהם את אותם הסמנים השייכים לכל העצמים המושקפים. 3) הסמנים הדומים הכוללים הנמצאים (שהם תמיד היסודיים העצמיים) יתאחדו לקבוצה אחת, אשר יקרא להם שם זה או אחר. על כן יש להראות על אותם הסמנים, שהם מעמידי תכנם של המושגים האלה. ללבן את המושג של בעלי חיים, יש להראות על הסמנים הנמצאים בכל בעלי החיים מן גדול הגדולים ועד קטן הקטנים. סמנים כאלה יהיו: הלדה, הכלכלה, ההרגשה, התנועה הרצונית וכדומה.

(המשך יבוא). ב ן־ז א ב.

בקורת ספרים.

הקריאה העברית (עפ"י שטת הד"ר פריזן) מאת י. ב. לבנר, הוצאת „תושיה", תר"ס.

כבר עמדו רבים אצלנו על החולשה הלאמית שלנו לחוש „בטול היש" בפני אחרים ולהביט ביראת הרוממות על כל דבר הנדפס משמאל לימין. מה שנדפס באותיות המרבעות איננו שוה אף פרוטה אחת, העקר — זה שנכתב באותיות האריות. ויראת הרוממות שלנו בפני כל טפשות נדפסת בשפה זרה מעוררת לא לבד את קוראינו ל„הזיל זהב מכיסם" על עתונים דוקא אי־עבריים — ולו גם על ה„עת החדשה", ובלבד לא עתון עברי — ועל ספרים דוקא אי־עבריים, כי אם גם מעוררת את פטריוטינו ל„קנא את קנאת השפה העברית" ולהביא את האולת האי־עברית ב„כלי טהור" ול„הליץ" אותה לשפה העברית. ומה שמעציב ביותר, כי לצרכי העם לא יושם לב כלל.

אמת, כי ע"י ה„קנאה" הזאת התעשרה ספרותנו בספרים טובים בכל התקופות; אמת הוא כמו כן כי צריכים אנחנו ללמד עוד הרבה מאחרים; אבל תמיד צריך להבחין בין הטוב ומועיל לנו ובין הבלתי־מועיל, ולהבר את התבן מן הבר.

צריכים אנחנו ללמד, לתרגם; אבל ללמד ולתרגם את הטוב, ולא את כל הבא ביד, מכל שיעלה המזלג.

החבור הקטן הזה, כמעט חפצתי להגיד הקונטרס, הוא כמו כן פרי הקנא[illegible] אבל או לאותה קנאה!

איזה פדגוג בלתי נודע בין מיסדי השטות הפדגוגיות מצא לטוב ללמד את ילדי בני עמו את הא"ב ע"י הקבלת האותיות הדומות זו לזו — ומר לבנר מהר להתנפל על ההמצאה הזאת ויערך אלפא־ביתא בעד הילדים שמימי בן־זאב לא היה כמותה. כל הא"ב היא של צרופים כל כך מסלסלים ונפתלים, עד כי אפשר לחשב את הצרופים לאיזה צרופי קבלה. רַד, דַר, צִץ, גֵץ, רֶד, צֶם — האם אין זה חומר קריאה מלבב לילד? ומי נותן קריאה כזאת לילד העברי? לא איזה ארחי ופרחי, מאלה שהתנפלו על ספרי א"ב כעל פרנסה, כי אם פדגוג שרכש לו שם ונודע לקהל העברי! האמנם שכח מר לבנר בשביל המצאת הד"ר פריזן את ההנחה העקרית של הדידקתיקה לבלי תת לילד לקרא כל דבר בלי איזה תכן. וכי הרגל הקריאה לא יוכל להיות לענין בפני עצמו. כי אם הוא בא מאליו כתולדה מחיבת מהקריאה המפרשת; האמנם, שואל אנכי, שכח מר לבנר את זאת? הוי, הקנאה לספרות! היא מוציאה את ספרותנו מן העולם (העברי כמובן).

ראשית דעת שפת עבר. למוד הקראה העברית עפ"י השטה הקולית בדרך חדשה עם ציורים ותפלות ותרגומן בשפת רוסית, מאת מ. קרינסקי. הוצאת „תושיה", תרס"ג.

ועוד הפעם זה, למה שקוראים אצל אחרים Fibel ואשר אצלנו אין לו עוד שם קבוע (ואלולי דמסתפינא, הייתי קורא לזה: אָלְפוֹן). ואולם אם אין ל„מין ספרי" זה אצלנו שם קבוע, יש לו לעמת זה צורה קבועה, צורה אשר כבר היתה לנו לזרא.

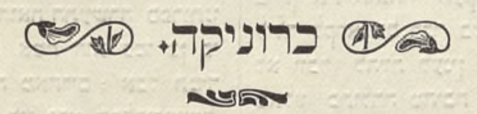
המחבר אומר בשער הספר כי אלפונו זה נערך בשטה הקולית — ובכל זאת האלפון הזה מלא צרופי קולות בלי כל תכן, כמו: לָבָ, בַּלָ, לַבָּ; האם אין זה ממש Controditio in Adiecto! מבינים אנחנו, — ולא אנחנו בלבד, כי אם הכל מבינים כך, — את השטה הקולית כן: את השפה שידבר בה הילד, את המאמרים, יחלקו למלים, את המלים — להברות, את ההברות — לקולות הפשוטים; את הקולות הפשוטים ירגילו את הילד לצרף להברות, את ההברות — למלים, וכן הלאה; כל זה בעל פה. ואחרי אשר ידע הילד להפריד את הקולות ולהרכיבם, לוקחים מלה ידועה ומבליטים איזה קול מקולות הרכבתה, מרגילים את הילד לבטא את הקול היטב, אחרי כן ל כ ת ב את אותו הקול ע"י אות מתאמת, ובאחרונה — לקרא את אותו הקול, זאת אמרת את ה א ו ת הנדפסת המתאמת אל הקול.

מהתכנית הזאת תסתעפנה ההנחות הראשיות האלו: א) כי ללמד את הקריאה והכתיבה עפ"י השטה הקולית אפשר רק בשפה המדברת; יען כי השטה הקולית דורשת, ראשית, אוצר מלא של השפה; ושנית, הכרה שכלית והבנה שלמה. ב) כי למען הבליט במלוא היותר אפשרי ובברור את הקול הפשוט ולמען למד ביחד עם מבטא האות גם את צורתה בכתב ובדפוס, טוב להתחיל את הא"ב לא מהתנועות, שאין להן אותיות מיחדות בא"ב העברית, כי אם אותות (וגם בטוב שבאלפונינו, ב„לפי הטף" הננו מוצאים את החסרון הזה שהאות הראשונה היא יו"ד, אות אמנם קלה לכתבה, אבל לא להבלטת המבטא), וג) כי לחומר הקראה צריך להיות בכל אופן תכן משכלי, ולא צרופי קולות בלי כל תכן; — והאם מלא מחברנו אחרי התנאים האלה? — אפילו לא אחרי אחד מהם.

את האותיות הנחות לא יתן המחבר בשלשים השעורים הראשונים (כונתי על נח נראה, כי נג"ס יבאו עוד לפני זה), והוא מטעים את זאת בזה, „כי קריאת הברות מרכבות כאלה תעצר את המתחילים בקריאתם ועומדת לפניהם לשטן ולפגע על הדרך" (בהקדמה). ואם אמנם לדעתי אין טוב להבליט את קול איזו אות מנח נראה, או „הברה הפוכה" בשפת הפדגוגים, כמו שאין נקל להבליט את מבטא התנועה מההברה הישרה, אבל גם לדעת המחבר אין שכר הקולה הזאת כדי בהֵסדרה: כי אסור לילד להראות שגיאות, ואם יתרגל הילד בשבושים בכונה; מַ, מָ, מֶ (צד 11), אם יכתב תמיד את המלים: מַה, מָה, מֶה בלא הא, תרגילי הכתב נתנו במדה מעטה מאד.

ההדפסה לא רעה, אף אם נופלת היא מדפוס של ספרי" א"ב של „תושיה".

י. י. גלס.

ח ג ב י ת ס פ ר. — בימים האחרונים חגג בית למוד מלאכות לנערות ישראל בעיר מינסק חג המלא חמש עשרה שנה לקיומו. המוסד הזה הביא עד כה תועלת רבה לבנות עניי העיר.

ע"ד ה ח ד ר י ם. — המיניסטריום להשכלת העם נתן פקודה אל פקידי הלמודים לאחז בתחבולות, כי ב„חדרים" לא תהיינה דירות למלמדים ולא ימצא בהם שום דבר מלבד הספסלים למושב התלמידים ויתר מכשירי הלמודים.

מ ה ו מ ל. — שעורי הלמודים במוצאי השבתות

התחדשו, ומספר התלמידות —200. בית הת"ת פתח עוד מחלקה אחת ומספר התלמידים עולה עתה עד 120 ושלשה מורים מופקדים עליהם, הילדים מקבלים תלבשת שלמה וספרי למוד וגם ארוחות צהרים בבית התמחוי. בבית הת"ת נמצא מוזיאום לצרכי למודים וביבליותיקה שנתנה בנדבה חברת מרבי השכלה.

אספת חברת מורים. — בימים האחרונים היתה בקובנה בלשכת בית הספר הישראלי למתחילים אספת חברת העזרה למורים בבתי ספר ליהודים בפלך קובנה. הנאספים דנו בענינים האלה: א) ההצעה לבחור בית דין של כבוד; ב) השתתפות חברת המורים הקובנאית באגודה הכללית של המורים ברוסיה, בתור חבר; ג) שנוי תקנות החברה.

הת"ת בווילנה. — הת"ת שבווילנה, שהוא אחד הגדולים בכל רוסיה, הוציא את חשבונו השנתי. החזקתו עולה בשנה קרוב לסך 20,000 רובל. יתר ממאה ילדים מקבלים כל צרכיהם, ויתרם ישיגו בגדים ונעלים, מכשירי הלמודים וארוחת הבקר. ליד הת"ת נמצאים חדרי למוד מלאכות לילדים שכבר רכשו להם ידיעה בלמודים הכוללים. מספר המורים עשרה. להתפתחות הגופנית של הילדים דואג הרופא התמידי ופקיד הצבא קוטלניקוב, מורה ההתגוששות. לת"ת זה יש בתים אחדים וקרן קימת בסך 45,000 רובל.

שעורי פדגוגיה. — על דבר שעורי הפדגוגיה למורים אשר יפתחו בעיר שדה-לבן (פלך קיוב) בקיץ הבא, מודיעים, כי יארכו ארבעה שבועות. תוכן השעורים יהיה לברר את אופן הלמודים העברים בבתי הספר, למודי שפת רוסיה וחשבון, ועל דבר חוקי שמירת הבריאות בבית הספר, ופרק בפסיכולוגיה. השעורים יהיו תחת הנהגת הדירקטור של בית הספר לעם ה' לובינץ ועוד ארבעה מורים. השעורים על דבר הלמודים העברים יקרא ה' יעקב קצנלסון הרב מטעם הממשלה באריול; על אודות חוקי הבריאות — הד"ר קולישר מפסטוב, או הד"ר לנדר מפטבורג.

לבקר את השעורים יקובלו רק מאה 150 איש מן המורים והמורות בבתי ספר אשר לחברת מפיצי השכלה, גם המורים והמורות של החבל הקיובי.

חשבון התלמוד תורה בעיר אורשה לשנת 1902. — באחרית השנה החולפת היה מספר התלמידים המבקרים בת"ת 252 (112 נערים 14 נערות) מבני שש עד בני ט"ו, ביניהם 39 יתומים.

כל התלמידים היו מבני דלת העם באורשה עצמה, או בערים הקטנים והכפרים אשר סביבה.

בת"ת לילדים נמצאה מחלקת ההכנה (חדר למופת), מחלקה ראשונה עם שתי לשכות ומחלקה שניה. ובת"ת לילדות — שתי מחלקות אשר בכל אחת שתי לשכות, גם חדר למוד מלאכת התפירה.

כל מבקרי הת"ת קבלו כלם ספרי למודים וכל מכשירי הכתובה. רבים קבלו בגדים ונעלים. מחסור הכסף הכריח את מנהלי הבית להתיאש מהרבה תקנות טובות, כמו ללמד את הילדים אומנות וכו'.

בתמחוי אשר יסד הנגיד שמואל פוליקוב ובתו רוזליה ליד הת"ת אכלו ארוחת צהרים בכל יום 140 תלמיד. במשך כל השנה נתנו 17,526 ארוחות. הילדים העניים ביותר קבלו חנם לחם גם בבקר ובערב.

הלמודים עד הצהרים הם עברים, ואחרי הצהרים — כוללים.

החשבון מקיף את כל פרטי מעמד הת"ת, רשימת הלמודים, שמות המנהלים והמשגיחים, חשבונות ההכנסה וההוצאה.

עבודת חברת מרבי השכלה לטובת החנוך. — החברה תמכה ביחוד בבתי-הספר לראשית למודים. לעשרים וששה מוסדות למודים (ת"ת ובתי ספר לנערים ונערות) נתנה בשנת 1902 תמיכה בסך הכולל 26,024 רובל. הפחותה שבתמיכות היתה בסך 300 רובל, והגדולה בהן 2,250 רובל (לת"ת בקונסטנטין-ישן). לבתה"ס המעורבים במושבות אשר בפלך בסרביא: ווערטיוזשני, לובלין ומארקולשטי נתנה תמיכה בסך 7315 רובל.

לשלשים וחמשה בתי אולפנא החלה החברה לתת מחדש תמיכתה, בס"ה 21,520 רובל. בזה נכלל הסך 3,300 רובל שנתנה לביה"ס במושבה דאמבראווען, פלך בסרבי"א, וסך 1000 רובל לת"ת ברומנוב פלך וואלין.

בס"ה תמכה החברה בששים ואחד בת"ס בסכום 47,544 רובל.

החברה דאגה גם להכין מורים טובים לבתי הספר למתחילים. לתכלית זו נתנה תמיכה לחמש נשים המבקרות בבתה"ס העליונים בפטרבורג, שהבטיחו תמורת זה לעבוד אחרי כן משך שנים ידוע בבתי הספר הישראלים. החברה האריכה את מפעלה להכין „בני הישיבה" לבחינת מורים, בגרודנא, ווילנה וע"י המחלקה

שבריגא. לתוצאות טובות יש לקוות רק בגרודנה. מורשי החברה בווילנה, והועד הרינאי הודיעו, כי בגלל סבות שונות ספק הוא אם יצלח שם החפץ הזה.

הצלחת שיעורי ההשלמה למורים עברים, שנוסדו בשנת 1901 בסיוע החברה בעיר יקטרינוסלב, העירה אותה להשתדל לכונן שיעורים כאלה גם בשנת 1902, ואולם בגלל דקדוקים פורמליים בא הרשיון כאשר כבר עבר המועד, וע״כ הוכרח הועד להתיאש מן התקון הטוב הזה בשנת 1902, ולעומת זה החל להשתדל בעוד מועד להשגת הרשיון בשנת 1903.

החברה עוזרה להרבה בתי־ספר בכסף מזומן או בספרים ומכשירי הלמודים, גם בעצות איך לנהל הלמודים וכו׳.

בבתי הספר אשר להחברה בפטרבורג היו ליום 1 יאנואר ש״ז 487 תלמידים, בהם נערים 239 ונערות 28. הרבה מן המבקרים בבתה״ס ההם התלמדו גם אומניות שונות. ועד של נשים נדיבות דאג להמציא לעניי התלמידים בגדים ונעלים, ארוחות ורפואות, גם שלח 42 ילדים לנוה־קיץ להטיב בריאותם.

נ ס י ו ן. — כדי לבטל את שיטת רכישת התלמידים על ידי חזרה על בתי אבות התלמידים ולהשתחרר מן השפלות וההתרפסות לפני ההורים, שמספר לא קטן מהם הם נסים והדיוטים — אמרו המלמדים ומחזיקי בתי הספר בקרמנטשוג להתאגד כלם לאגודה אחת ולבח״ר ועד, שישתתפו בו רבני העיר הנשמי והרוחני, אחרים מחשובי הקהלה וגם אחדים מהמלמדים. ופנו אז כל הורי התלמידים אל הועד, לו ימסרו את בניהם ולו ישלמו שכר הלמוד והועד ישלם שכר למלמדים ולמורים לאיש כפי ערכו וידיעותיו וכו׳. מצד שלטון הלמודים המקומי לא נפגש שום מעצור לזה. אך הרבנים, הרב מטעם והרבנים הדתיים שהוזמנו אל האספה, לא התרצו לדבר וידחו אותו ונימוקם אתם: כי לא הגיעה עוד העת למלמדים להשתחרר מעול האבות, ורב אחד (דתי) עשיר ופקח הוכיח את המלמדים על תאותם המוזרה „לחיות כפריצים״. רבים מהמלמדים הסכימו לפחות הרבה משכרם, אם ישחררו אותם מחזרה אחרי תלמידים, אבל כל דבריהם לא מצאו אזן קשבת.

— בית הת״ת בקרמנצוג המוציא בכל שנה עשרת אלפים וחמש מאות רובל להחזקתו מקופת מכס הבשר, נמצא במצב שפל מאד. הבית ישן ונמוך, קירותיו רעועים וחלונותיו קטנים ועושה בחצוניותיו רושם רע מאד, גם פנימיות הבית אינה טובה מחצוניותו. בימים האחרונים עוד רבו בו יותר אי־הסדרים, כי גבאיו שנבחרו הם כלם אנשים שאין בחפצם או ביכלתם להמסר לעניניו אף מעט, ואחדים מהמפקחים שאושרו עוד בחדש יולי העבר, לא בקרו עד היום אף פעם אחת את אספת הועד, ע״כ אמרו הגבאים לשכור איש לנהל במקומם את עניני הבית החיצונים והטכניים, אבל לזה התנגד בכל תוקף מנהל הת״ת מר ג—ן והתנגדות בין הגבאים והמנהל הלכה הלך וגדל, עד אשר עלתה בידי הגבאים בעזרת האינספקטור שגם דעתו לא היתה נוחה מהמנהל. להעבירו ממקומו, המנהל נדח ממשמרתו זה כחדש ימים ויתמנה למורה בבי״ס הממשלה בעיר אחרת, ובין כה וכה הבית בלי מנהל וחסרונו מורגש מאד וגורם רעה להליכות הת״ת וללמודים, שגם עד כה לא היו על צד המובחר.

כל גליון מלבד שהוא נעים לקריאה ומלבב את נפש הקוראים הקטנים והצעירים, הנהו גם מעין חריסטומטיה מצוינה ללמוד שפת עבר.

העתון נדפס על ניר יפה ובדפוס מהידר והתמונות מצוינות ביפין וטובן.

מחירו ברוסיה 4 רובל לשנה

2 רובל לחצי שנה, 1 רובל לרבע שנה.

באוסטריה־אונגריה: 10.50 קראָנען לשנה; באשכנז: 9 מאַרק לשנה; באנגליה: 8 שיללינג לשנה; בשאר ארצות: 11 פראַנק לשנה; בארץ־ישראל: 10 פראַנק לשנה; וכן לחצי ולרבע שנה בערך.

החותמים בפעם אחת לשנה שלמה מראשית שנת תרס"ד יקבלו בסוף השנה תשורה יפה חנם. דמי החתימה יוכלו לשלם גם לשעורין: 2 רובל בעת החתימה ושני הרובל הנותרים בראשית הרבע השני. וכן בכספי חו"ל לפי ערך.

ג) ירחון מצויר לבני הנעורים

שנה ראשונה הנעורים שנה ראשונה

(הוספה שניה ל„עולם קטן").

יצאו שתי החוברות הראשונות (תשרי, חשון) וזה תכנן: א) *.* (שיר) בן־אסתר; ב) שבבים (ספור) י. ב. לבנר; ג) דון מינואל (ספור הסטורי מזמן גרוש ספרד) בן־אבינדור; ד) עם כלות הקיץ (שיר) יצחק י. קצנלסון; ה) מסע במצרים (עם ציורים) ד"ר נחום סלוסץ; ו) הנרדף (ציור ע"פ קרבו) שמואל בן־ציון; ז) מסלת הברזל מיפו לירושלים (עם ציורים); ח) שתי ערים (ספור הסטורי עפ"י טשרלס דיקנס) תרגום י. גרזובסקי; ט) בין הזמנים (מזכרונות הילדות לשלמה האלקושי) זלמן אפשטין; י) משה ליב לילינבלום (תר"ד—תרס"ד) ליום מלאת לו ששים שנה. יגאל הכרמלי; יא) תיאודור מומסן (עם תמונתו) *.*; יב) *.* (שיר) יעקב שטינברג; יג) הציר (אגדה) יהודה שטינברג; יד) נחל סתו (שיר) יעקב פיכמן; טו) האחים (ספור) אברהם רייזין; טז) ידיעות שונות. מודעות.

מחירו לשנה: ברוסיה: 3 רובל; לחצי שנה 1.50 רובל; לרבע שנה 75 קאָפּ'; באוסטריה־אונגריה: 7.75 קראָנען לשנה: באשכנז: 6.50 מאַרק לשנה; באנגליה: 6 שיללינג לשנה; בשאר ארצות: 8.50 פראַנק לשנה; בארץ ישראל: 8 פראַנק לשנה — וכן לחצי ולרבע שנה בערך.

לחותמי ה„עולם קטן": ברוסיה: לשנה: 2 רובל. לחצי שנה 1 רובל. לרבע שנה 50 קאָפּ'; באוסטריה־אונגריה: 5.25 קראָנען לשנה; באשכנז: 4.50 מאַרק לשנה; באנגליה: 4 שיללינג לשנה; בשאר ארצות: 5.50 פראַנק לשנה; בארץ ישראל: 5 פראַנק לשנה—וכן לחצי ולרבע שנה בערך.

המו"ל: הוצאות „תושיה" בורשה.

העורכים: א. ל. בן־אביגדור וש. ל. גרדון.

האדריסה:

Издательство „ТУШІЯ,“ Отдѣленіе „Оламъ Катанъ“, Варшава.

Verlag **Tuschijah**, Abtheilung **Olam Katan**, Warschau.

בע"פ: נובוליפקי 7, מעון 9.